

B. 15036
1940 Üheksateistkümnes aastakäik Nr.1—2

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:

Joh. V. Veski
Peatoimetaja

J. Mägiste

V. Niilus
Toimetussektär

A. Kask

Tartu 1940

Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjastus

Sisukord.

	Lk.
1. J. Mägiste , Läänemere-sm. ja volga-sm. keelte võrdluste alalt	1
2. V. Niilus , Mõningaid huvitavaid lätipärasusi leivu murdes	20
3. P. Ariste , Töök	31
4. P. Ariste , Ühest Hiiu naisenimest	33
5. A. Kask , Ülevaade AES-i kahekümneaastasest tegevusest	34
6. Tegevus-aruandeid:	
V. Niilus , Akadeemilise Emakeele Seltsi üldaruanne 19. tegevusaasta (1939.) kohta	49
" Murdetoimkonna 1939. a. aruanne	51
" „Eesti Keele“ 1939. a. aruanne	53
J. Ainelo , Nime-de-eestistamise Toimkonna aruanne 1939. aasta tegevuse kohta	53
7. Raamatute ülevaade:	
E. Laanes , Mõtteavaldus <i>Valter Tauli</i> teose „Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid“ puhul	54
J. Mägiste , <i>Paul Ariste</i> , Hiiu murrete häälikud	56
Résumés. — Summaries.	
1. J. Mägiste , Sur des points de comparaison des langues fénno-baltiques et finnoises de la Volga	18
2. V. Niilus , Quelques <i>lettonismes</i> intéressants dans le dialecte <i>leivu</i>	30
3. P. Ariste , Töök	33
4. P. Ariste , An Old Proper Name in the Hiiumaa Dialects	33
5. A. Kask , Aperçu sur les vingt années d'activité de la Société Universitaire pour la Langue Maternelle	49

EESTI KEEL

Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:
Tartu, Rütli 24, III kord.

Talitus:
Akad. Kooperat., Ülikooli 15, t.20-63.

Läänemere-sm. ja volga-sm. keelte võrdluste alalt.

(Järg kirjutisele „Eesti Keeles“ 1939, lk. 60 jj.-d.)

4. Paralleele läänemere-sm. perifrastilisele futuurile muist sm.-ugri, eriti volga-sm. keelst.

EK-s 1936, 65 jj. kirjutises „Eesti *saama*-futuuri algupärast...“ allakirj. on käsitelnud (vt. eriti lk. 81—84) lmsm. perifrastilise futuuri juhtumeid, mis on moodustatud 'hakkama' tähendava verbi + *ma*-inf. konstruktsiooniga, näit. lüüdis *middä nügü suamme ruadamä*... (millega võiksid ehk geneetilises ühenduses olla ka e. *saama*-futuuri algjuured, vt. l. c. lk. 91), vdj. *nejzen jumalä paxvomä*, aun. *rubia-*, *rubie-* 'hakkama' + *ma*-inf. konstruktsioon. Kauge- maist sm.-ugri paralleelidest on tsit. kirjutises lk. 84 viidatud ung. perifrastilisele futuurile *fogok mondani* 'saan üttelema' ja *kezd-* 'algama, hakkama' + *ni*-infinitiiviga kujundatud futuurile.

Lmsm. perifrastilise futuuri kujundusviis leiab toetavaid paralleele muistki sm.-ugri keelst. Peatutagu siinkohal lähemalt volga-sm. keelil, kõigepäält mrd. keelel.

Paasonen, Mordwinische Chrestomathie 73 (nr. 179) annab verbi, mil on niihästi 'hakkama' kui ka futuurse 'saama' tähendus: *karmams* 'anfangen, werden (futur)', vrd. ibid. lk. 4 mrdE *karmas moramo* 'hakkas laulma', *karmas*

šripkando latšeme 'hakkas oma viiulit häälestama', ilmselt futuurina aga juba näiteis lk. 6 *lamo kortamo karmat, p̄fat jomavšak* 'kui sa palju räägid, rääkima saad (r. hakkad), siis hävitad oma pää (= saad hukka, surma)', *mon mošš... kortamo karman* 'ma ise räägin, saan rääkima'. Jevsevjevi grammatikast lk. 204–5 (§ 179) näeme, et see „perifrastringiline konjugatsioon“ on omaseks tunnustatud ka mrDE kirja-keeles, näit. *карман ловномо* — стану, начну читать, *кармат ловномо* — станешь или будешь читать, *карми ловномо* — станет или будет читать, *карман яксекшине* — буду хаживать, jne., kuigi mrd. keelele nagu üldse sm.-ugri keeltele on iseloomustav preesensi tarvitamine ka futuuri funktsioonis, vrd. ibid. lk. 138 (§ 126). Sama futuuri omasus nii mrDE kui ka mrDM murdele ilmneb Jevsevjevi Ерзянь-рузонь валкс 181: *Кармамс* mrDE ja mrDM — начать, стать, näit. *Карман роботамо* — стану, начну, буду работать. Lisaks toodagu veel näiteid teaduslikest tekstiväljaandeist kõnealuse mrd. konstruktsiooni futuuri mõttes tarvitamise kohta. Klemm'i mrDE (Suur-Tarasovka kl.) tekstides on *karmams*-verbi prees. + *-ma-*, *-mä*-infinitiiv kaunis üldiselt tõlgitud ung. perifrastringilise futuuriga, näit. A Pannonhalmi Föapátsági Föisk. Évkönyve 1916/1917, lk. 10 *karnif p̄lgit letšama, p̄iks p̄hisa kertšama* 'meg fogják lábaidat gyógyítani, kötéldarabbal kõrülcsavarni', 11 *jala karnä vášimä* 'folyton fog kérnei', 21 *mášť karmatanak tájnimä* 'Mit fogunk tenni', 38 *išta karman tájnimä, ... kanflimä* 'igy fogok tenni, ... fogok vinni' jne. Sama tüüpi näiteid leiame ka Paasose mrDE rahvalauludest, näit. SUST LXXVII 52 (Kozlovka kl.) *karmatan̄k m̄h̄ nej palčeme nej karmatan̄k m̄h̄ nej kolheme nej* 'Wir werden küssen, wir werden kosen!', SUST LXXXI 44 (Vetškanovo) *inazorava uleme ton karmat* '(wo) du Kaiserin sein wirst' jne.

Tšeremissis on üldtuntud järgmine 'algama' tähendusega verb: Ramstedt, SUST XVII 147 *t̄ngä-läš, äm* 'beginnen, anfangen', *karyošta-laš t̄ngä-läš* 'zu laufen anfangen', Wichmann, Tscheremissische Texte 102 (nr. 1194) *t̄ngä-läm, t̄ngä-läm* KB, *t̄ngä-lam, t̄ngä-lam, t̄ngä-lam* U 'anfangen, beginnen'. Viimatitsiteeritud kohast

näeme, et seda verbi peetakse *təŋ, tɪŋ* KB, *tüŋ* U 'stamm-
ende, dickes ende eines baumes; anfang; ...' substantiivi
tuletiseks, millega etümoloogiliselt ühte kuulub ms. sm.
tyvi (e. *tüvi*), ung. *tő*. Kõnealuse verbi abil (vähemalt suurel
osal tšer. keelealal) moodustatakse perifrastilisi futuuriväljen-
deid, kuigi allkirjutanule kättesaadavad teaduslikud tšer.
grammatikad (Beke, Lewy) seda ei käsitle. Selle futuuri-
konstruktsiooni kohta on silma puutunud nimelt Beke üles-
tähendatud tekstidest: Tscheremissische Texte zur Religion
und Volkskunde (Oslo Etnogr. Mus., Bulletin 4) 56 *šuku*
läš təŋaləš 'er wird viel schiessen' (kütt, linde), 68 *užəš*
ok təŋal (= ei hakka = ei saa nägema), SUST LXXVI
(Urzum) 45 *tuŋalnə. puk^xšə.š ti. aźza-m* 'Wir werden das Kind
ernähren' (~ *puk^xšə.š tuŋə-lət* 'Sie fangen es zu nähren'
imperfekt!), 107 *βərə. օ-γət tuŋə-l* 'werden sie es nicht [tun]',
118 *βərə. tenge. tuŋə.š tolə.š möŋge.š* 'dann wird der
Rubel zurückkommen', 131 *ti. ləmbəm mi-n üštə.š, ərəktə.š*
tuŋə-lə-m 'ich werde diese Lampe abwischen, reinigen',
144 *kunə-m kəjə.š tuŋəldə. tu.škə?* 'Wann werdet ihr [wie-
der] hinfahren?', 175 *iži.š polša.š tuŋə.š* '[dein Weib] wird
ein wenig helfen', 183 *tə. tu.štə ilə.š tuŋəldə.* 'ihr werdet
dort leben', 211 *sa-ı ilə.š tuŋə-lət kiŋ, ...* 'Wenn du dich
gut aufführen (eig. leben) wirst, ...', 214 *βursə.š tuŋə.š*
'wird er mich schelten', 226 *kunə-rə koštə.š tuŋə-lət, ...*
'So oft du zu ihm gehen wirst, ...', 231 *eša. tuŋə-lət*
erβə.žlakəm susərtələ.š, ... '[Wenn] du die Kinder noch
[weiter] verwunden wirst, ...', 300 *mi-n šə-k^xšəm pa.š*
tuŋə-lə-m 'Ich werde Hitze machen (eig. geben)', 343 *tunə-m*
βərə. օ-m tu-ŋə-l koštə.š 'Dann werde ich nicht herumwan-
deln', 385 *mə. kəktən ilə.š tuŋəlnə.* 'wir werden dann beide
[beisammen] leben' (seda võib muidugi ka tõlkida 'meie
h a k k a m e kahekesi [koos] elama'), 560 *βərə. tə.βə lištə.š*
tuŋə-lət 'wirst du mir Dank sagen', 562 *βərə. miŋ-a-t kilmə.š*
օ-m tuŋə-l 'dann wird mir auch nicht kalt sein' jne. Kaugelt
tavalisem on ka Beke tekstides *tuŋə-lə.š*-verbil tähendus
'hakkama', näit. SUST LXXVI 217 *βə-təžə tuŋə.š ruə.š*
nöstələ.š ... βərə. βə-təžə tuŋə.š onə.š ki-nədəm 'sein Weib
beginnt den Teig zu kneten... das Weib beginnt den

Laib zu formen', 498 *para tuŋalə-š ilä-š iškə-tən* 'Dann beginnt er allein zu leben' jne. Ka mäetšer. kirjakeele kohta on allakirjutanul andmeid kõnealuse perifrastilise futuuri tarvitamisest, nimelt lugemikust *Лыдмы книга тӱнгӱлтӱш школышты тыменьшывлӱлӱн I* (koostanud S. M. Brailovskaja ja M. A. Rybnikova, Moskva 1938), näit. lk. 88 *Тел гачеш келгӱ вӱрӱиттеш лоаш тӱнгӱлӱндӱ* (= talve läbi saame kalastama sügavas kohas), 97 *Яжон мыраш тӱнгӱлеш* (= saab ilusasti laulma [kukk]), 113 *Князьвӱдм пукшымлӱ пукшаш тӱнгӱлдӱм* (= vürstide söötmise viisi saan söötma, toitma), 127 *Курьмож тӱнгӱйм дӱшӱндӱрӱш тӱнгӱлдӱм* (= igavesti saan sind mäletama). Mõnikord võib tekstis vastavat konstruktsiooni tõlkida nii verbiga 'hakkama' kui ka verbiga 'saama', kuid üldiselt võib eelesitatud näiteid siiski lugeda futuurkonstruktsiooniliseks. Seda enam, et tšer. teisemurdelises, nimelt niidutšer. kirjakeeles käsitletav futuur on kuulutatud otse grammatiliseks normiks. See nähtub äsjailmunud vastavamurdelisest I. F. Andrejev'i ja G. S. Ivanov'i kooligrammatikast *Марий йылме грамматика I* (Moskva, 1939 — allakirjutanule kätte puutunud mag. Raun'a lahkuse tõttu). Selle tšeremissikeelse teose lk. 87 (§ 71) päälkirja all „Tulev aeg (tulevik, futuur)“ tähendatakse ms.: „Tulevik moodustub kahe verbiga. Tuleviku moodustamiseks võetakse in(de)-finitiivkujuline verb ja abiverb *тӱгеалаш*: *ыштан тӱгеалам, лудаш тӱгеалам* (= ma saan tegema, ma saan lugema; J. Mg.)... Tulevikus pääverb ei pöördu persooni-(de)s, kuid abiverb pöördub. Kahe verbiga moodustuvat tulevikku nimetatakse liit-tulevikuks. Tšeremissi keeles pole eraldi liit-tulevikku, see on sarnane olevikukujuga.“ Vastavalt sellele definitsioonile on säälsamas antud üks liitfutuuri pöörmisnäide kõigis isikuis (*мый тунемаш тӱгеалам, мый тунемаш тӱгеалат* jne. = ma saan õppima, sa saad õppima jne.) ning rida harjutuslauseid (näit. *Шуко лудат — шуко палаш тӱгеалат* = kui loed palju, saad palju teadma, jm.).

Lmsm. perifrastilisele futuurile on nii siis kaugemate sugukeelte alalt leida paralleele mitte ainult ungarist, vaid

— nagu äsja nägime — ilmsesti ka mrd-st ja tšer-st. Aga neid leidub mujaltki. Votjakis näit. Munkácsi A votják nyelv szótára 209 järgi on futuuri abiverbiks v. *kutisk-, kučk-, kušk-* (Kaz.), Sar. *kutki-* jne., mille tähenduseks muidu on 'ergriffen, gefangen werden', 'sich anhalten, anfassen, ankleben an etw.; hingreifen, sich recken nach etwas,' 'anfangen, vornehmen' jm. Selle v. ühe tähendustahuna antakse ka 'werden': „fogni (mint a jövő idő kifejezése) | werden. — *vorděně kučkom sojā fōl fogjuk ōt nevelni* (будемъ его воспитывать)| wir werden ihn erziehen. VNpk 88“. Zsirai teatel (ostj. k. loengud 1938. a. I sem. Budapestis) on 'hakkama'-tüüpi perifrastiline futuur omane mõlemale obi-ugri keelele, ostj-ile ja vog-ile. Jäägu nende ja teiste kaugemate sm.-ugri keelte futuuriprobleemid kaugemate sugukeelte eriuurijate käsitella.

5. Eesti *läpastama* jt. võimalikust mordva vastest.

Wiedemann'i sõnarm. annab e. verbi *läpastama, -tan, -tada* 'ersticken intr., moderig, muffelig werden, verdumpfen, sich erhitzen (wie zusammengelegtes Heu, das nicht vollständig trocken geworden war)', *läpastand* 'moderig, muffelig, verdumpfen', trans. 'ersticken' ~ *läpatama* id., eL *läpähtämä* 'ersticken lassen, muffelig werden lassen, ersticken trans.', eL *läpähtümä* = *läpastama*, eL *läppämä*, eLä *läppuma* id. Ka Setus on allakirj. andmeil üldtuttav *läppäntü(m)mä* tähenduses 'lämbuma', milline intransitiivne tähendustahk meid siinkohal eelkõige huvitab. Selle verbipere puhul meenub muidugi kohe peagu sünonüümne, häälikuliselt lähedane hõimkond Wied. *lämmatama, -tan, -tada* 'ersticken, unterdrücken, erwürgen' ~ *lämmastama, lämatama*, intransitiivselt *lämmima, lämbima, lämbuma, lämmuma, lämpima* 'warm werden, sich in sich selbst erhitzen, mufflich werden, ersticken'. Selle e. *lämmatama* 'ersticken'-verbi lv. vaste esitamisel (*lämaittä*, lvLä *lämaittä* 'an atemnot leiden, mit dem atem zu kurz kommen', *järà l.* 'ersticken', *so'uššä lämaittäb järà* 'im rauche erstickt man' jm.) Kettunen oma lv. sõnaraamatus asub seisukohale, et neis -mm- (>lv. -m-)lisis kujudes on tegu lv. *leñ*

warm', eL *lämmi*, sm. *lämmin*, murd. *lämmä*, vps. *lämi*, *lämoj* 'feuer' adjektiivis edasituletistega, vrd. edasi Kettuse järgi vdj. *lämmi* 'lämmin', vpsL *lämō* 'tuli', -*ne*, *läm*, g. *lämän* 'soe, lämmi', Setälä järgi *lämboj*, Genetz'i järgi krj. tüvi *lämbümä-*, n. sg. *lämmin* 'lämmin, lämpymä', aun. tüvi (*lämbimä-*), n. sg. *lämmin* 'lämmin', dem. *lämbimöi*, tüvi *lämmä-*, n. sg. -*mmü* id., lmsm. -*m(m)*-*mb-*, -*mp-* vahelduse kohta vt. näit. Kettunen, LVHA I 57, 101. Kuigi tähenduslik vahekord 'lämbuma', 'lämmatama' ühelt ja 'soe' teiselt poolt pole laitmatult läbipaistev, tuleb esialgu ilmselt leppida e. *lämmatama*, *lämbuma* jt. verbide kuulumisega äsjamainitud adjektiivis sugulaskonda (millel ms. on algsele tüve -*mb-*le viitavad wasted ka volgas. keelis). Kui arvesse võtta -*mpp-* -*pp-*, -*ḡkk-* -*kk-*, -*ntt-* -*tt-* vana, võib-olla koguni sm.-ugri algkeelde tagasi ulatuvat vaheldust (vt. näit. allakirj., EK 1934 176 jj., näit. sm. *leppä* ~ *lempeä*), siis võiksid e. *lämb-* ~ *läpp-*, *läp(a)*-verbitüved etümoloogiliselt ühte kuuluda. Teoreetiliselt vähemalt ei saaks seda ühtekuuluvusvõimalust olematuks vaielda, päälegi kuna -*mb-* ja -*p(p)*-liste verbide semasioloogiline läheduski on käegakatsutav.

Eesti -*p(p)*-liste verbide (*läpatama* jm.) juurde siiski veel naastes tuleb kõigepäält konstateerida viimaste täpsete tüvevastete olemasolu väljaspool e. keele piire: Kettunen, Livisches Wb., lv. *läppāgā* ~ *läppāttā*, prees. -*b* 'versumpfen (auch = *mārgandā* 'faulen', *ka'žžizd. gro'udād. läppāttābād* 'das nasse korn wird sumpfig', võrreldudki ülemalnähtud e. verbiga *läpatada* 'muffelig werden lassen, ersticken'), vdj. sama autori VKÄH² 147 *läpāhtümä* 'ummehtumaan', 169 id. 'lākāhtymään' (= *lämbuma*), Mustonen, Vir. I 174 *läpāhtü-* 'pilautu-', Tsvetkov AES Jõepära *läpāhtümä*, -*htüs* 'läpastama (портиться, киснуть)', lauses *läpāhtünnü*, *hapo pīm haizēb läpāhtünnüle*, krj. Genetz, TVKK 109 *läpehtü-* 'lākāhtyā, tukehtua, pakahtua', aun. sama autori TAK 71 *läpehtü-* (Kid.) 'tukehtua'. Nendega paistab olevat etümoloogilises suguluses järgnev mrdE verb *lepi(ja)-*, *ḡlipšta-*: M. E. Jevsevjev ülemal-siteeritud grammatika 136 (§ 122) *лeпиямc* 'задох-

нутья, захлебнуться', *летиакшиномс* 'задыхаться, захлебываться', R a v i l a publitseeritud P a a s o s e rahvalauludes SUST LXXVII 11 *lamo narod son lepii. lamo skofina son lepii* 'viele Leute ersticken (im Wasser), viel Vieh erstickt', ? sama Jevsevjev, Эрзянь-рузонь валкс 66 (s. v. *Васта* 2.) rahvaluulenäites *Васц (вастс) мацаман — ливитасаман, тырвас мацаман — правцаман* 'в постель уложит — задавит; с краю уложит — уронит'. Mrd. *lepija-* on tuletuslikult ilmsesti võrreldav J. tsiteeritud grammatikas lk. 120 (§ 113, 1) käsitletud intransitiivsete denominaalverbidega (vrd. *эй* — лед, *эй-и-м-с* — обледенеть), transitiivne *lipšta-* on derivatsiooni poolest vähem läbipaistev (<*lip-š-ta-*? — vrd. P a a s o n e n, Mordwinische Chrestomathie 119, nr. 800 mrde *rumštams* 'mit dem Munde, mit den zähnen ergreifen, schnappen' ja Jevsevjevi gramm. 128, § 114,5 Явшемс, Токшемс puhul öeldut), kuid semasioloogilisi takistusi tema ühendamiseks ei näi olevat. MrdE esimese silbi *i-e* ~ lmsm. *ä* ning mrd. *-p-* (*-p-*) ~ lmsm. *-pp-* vastavuse uskumiseks võrreldagu P a a s o s e krestomaatia lk. 154 *veška, viška* 'klein' ~ sm. *vähä*, 76 *kepe* 'barfuss' ~ sm. *käppä*, 107 *peke* ~ sm. *päkkä*.

Teoreetiliselt pole lõppeks võimatu, et kui lmsm. (eriti eesti) *lämb-* ~ *läp(p)-* semasioloogilisest ebakindlusest hoolimata kuuluvad ühte, siis ka mrde *lep-* (*lep-*), *lip-* võivad olla sugulusühenduses sama *-mb'*-lise nominaaltüvega, vrd. P a a s o s e krestom. lk. 89 (nr. 381) mrde *lém'b'e* 'warm, wärme' ~ sm. *lämpö*. On ju ka mordvast teateid *-mb-* ~ *-p-* vahelduse kohta, vt. näit. mPšen. *komačams* (<* *kombačams*?) ~ eMar. *kopačams* 'einhüllen', P a a s o n e n, SUST XXII 43.

6. Lv. *japs* 'Schuss des Getreides' ja *jäpüks (japüks)* 'Spieß; Bratspieß; Spicknadel' sugukeelte vastete valgustusel.

Sjögren-Wiedemann'i sõnarm-us leiame algupäraldasa selgitamatu lv. sõna *japs*, pl. *japsüd* 'Schuss des Getreides', millest on olemas ka denominaalverb *japs*, prees. *japsüb* 'in Aehren schießen'. Kettuse Livisches

Wb. annab samad sõnad: *jaṗs*, pl. *jaṗsūd* 'schuss des getreides', *jaṗsā*, prees. *jaṗsūb* 'ähren nehmen, in ähren schiessen'. Teistest lmsm. keeltest pole sellele sõnatüvele teada vasteid (kui mitte arvestada kahtlast eesti sn. *jāps*, vt. edasi). Teiselt poolt on liivis taas erakuna seisev problemaatiline oda-, ora-, vardanimetus: Sj.-Wied. *jāpaks*, pl. *jāpūkst* (*japūks*) 'Spiess; Bratspiess; Spicknadel', Kettuse tsit. sõnarm-us *jaṗpūks* lvLä, *jaṗpūks* lvI, pl. -t 'bratspiess'. Häälikuliselt võiks allakirjutanu arvates kaunis julgesti viimast pidada eelmise noomeni *ks*-sufiksiliseks tuletiseks, nii siis oletatavasti **japsukse*-algkujuliseks, millest edasi võidi saada *>*jaṗpūks(e)*- sõnaseemise *s*-i dissimilatoorse kao tõttu. Viimase kao kohta on Kettunen tsit. t. lk. XXXV (§ 42) esitanud paar teist sõnaseemise *s*-i dissimileerumisnäidet: „Ein dissimilatorischer schwund in *pūqraz* 'ferkel' (est. *põrsas*, fi. *porsas*), gen. sg. *pořzā*. Auch (*pieřz* 'der hintere', iness. sg.:) *pieřgāš* (anal. *pieřzgāš*), est. *perses*, fi. *perseessä*, weps. *perskes*)“.

Nende kahe paralleeli valguses tohiks ehk kriitiliseltki lugejalt loota kõnealuse eriskummalise *-ṗp-* ~ *-ṗs-*ilise tüvevahelduse võimaluse mõõnmist. Sõnade *jaṗs* ja *jaṗpūks* ühendamise semasioloogilise rasketusutavuse puhul on esialgu muidugi tugevad pääraputused omal kohal. Kuid maksab siiski meelde tuletada, et vilja putke minekuga, millega lv. *jaṗs*-sõna tähenduses on tegu, on ühenduses teraviku kujunemine, mingi ora-, varda- või odateraviku kuju moodustumine, mida piltlikult on võidud nimetadagi vastavalt mingi algselt teravikku tähendanud sõnaga. Wiedemann'i sõnarm. teatel (s. v. *tipp*) eestis on ms. selleks tarvitatud sellesse tähenduspiirkonda kuuluvat sõna *tipp*, nimelt väljendis *odr tipus kõik* 'alle Gerste ist im Schuss'. Tähendus 'Schuss des Getreides' on sõnal *jaṗs* vaevalt algupärane, vaid see on võinud küll areneda algsemast tähendusest 'tipp, teravik, ora' vms., mille oletamise kaudu võimaldub ka etümoloogiliselt ühendada näiliselt teineteisele nii kauged sõnad kui *jaṗs* ja *jaṗpūks*. Viljakasvu alalt on pääleegi olemas üldtuntud kaugem paralleel 'ora, teraviku' piltliku tarvitamise kohta, nimelt

sõnas *oras*, mis on ilmne tuletis sõnast *ora*. — Wiedemann'i e. sõnarm-us leidub kõnealusele lv. sõnale *jaṗs* täpne häälikuline vaste eL *jäps*, g. *jäpso* 'kleiner Becher', mida aga semasioloogilisil põhjusil temaga etümoloogiliselt identifitseerida tunnukse olevat raske. Või on siin siiski olemas etümoloogilise ühtekuuluvuse võimalus, kui võrrelda paralleeli sks. *Spitzglas* (> e. *pitsklaas*) ~ *Spitze*?

Eelnevaiks kahtlusi äratada võivaiks arutlusiks on julgustust andmas kaugemais sm.-ugri keelis leiduv tuntud 'ora, varras, oda, teravik jne.' tähendav sõna, mis häälikuliselt on lv. *jaṗs*-sõna täpne vaste. Esitatagu selle kohta andmeid kõigepäält tšer. keelest, milledega tutvumine on põhjustanud käesoleva sõnavõtu: Ramstedt'il SUST XVII 32 *ṗ-pṗš* 'die Lanze, der Speer, der Spiess', *ṗ-pṗšēš ko.lam pañe.žäš* 'einen Fisch an den Spiess stecken' jne., Wichmann'il Tscheremissische Texte... 54 (nr. 270.) *jṗ-pṗš* KB 'speer, eiserne spitze des speeres', Genetz'i tekstides SUSA VII 52 P (Krasnoufimsk) *jāpš* ~ *jāpš* 'einen... Stachel', *šihža jāpš* 'den Stachel des Auges', S. M. Brailovskaja ja M. A. Rybnikova Лыдмы книга I (Moskva 1938) 133 järele mäe-tšer. kirjakeeles pl. йѣвшлѣят tähenduses 'lipuvarda tipud, teravikud', Lehtisalo'l FUF XXI 29 (Wichmann'i andmeil) tšer. M *jṗ-pṗšā* 'eine am ende zugespitzte weidenrute, mit der man heu trägt', verb Tr. (Troitzkij jär.) *jāpšam* 'am spiess braten'. Lehtisalo on äsjatsiteeritud kohas viimati esitanud selle tšer. sõna vasted teistest uurali keeltest: lpK *ṗpṗšas* 'bratspiess', sūrj. *još* 'spitze, dorn, stachel, splitter, keil, pflock, speiche; spitzig', ostj. vasted tähendusega 'bratspiess', samoj. jur. tähend. 'bratspiess, spiess', kam. 'stecken, stöckchen' jm. Tema on mainitud kirjutises lk. 28—30 käsitlenud alguurali l. silbi esivokaali *ä järglasi, milledeks läänemere-sm. keelis osutub *ä ~ a* (sm. *tämä, järvi* [vrd. lv. *jõra* << *jarvi; J. Mg.] ~ sm. *sappi, talvi*), nii lv. *jaṗs*, *jaṗpüks* ~ *jäṗpüks* oma vokalismi poolest sobib kõigiti tšer. *jṗ-pṗš*-sõna ja selle oletatava sugulaskonnaga ühendada. Mis sõnaseesmissee konsonantismi puutub, siis on juba varemini Paasonen, Beiträge 247-248,

sedasama tšer.-sürj.-ostj.-samoj. sõnapesakonda ja teisi käsitlelles jõudnud tulemusele, et meil siin on tegu sm.-ugri algkeele -pš-ühendiga, mille järglaseks läänemere-sm. keelis on -ps- (vrd. sm. *lapsi*). Järelikult ka konsonantismildasa lv. *jaṗs* võib ilmsesti olla käsitletava uurali sõnapere sugulasi. Lv. *jaṗs*-sõna semasioloogiline ühte kuuluvus viimasega võib tunduda kaheldav, sest tema algtähenduse 'tipp, teravik, ora' vms. oletusse võib-olla igaüks ei usu nagu allakirjutanu. Kuid neid semasioloogilisi kahtlusi peaks aitama hajutada see üllatav tähenduslik kattuvus, mis valitseb *jaṗs*-sõna tõenäolise edasituletise (*japsukse->) *jaṗpüks*-i (NB 'Spiess; Bratspiess; Spicknadel') ja äsja vaadeldud tšer.-lp.-sürj.-ostj.-samoj. sõnapere vahel. Nii siis derivaat on nähtavasti säilitanud algse või algsele lähedase tähenduse, kuna tüvisõna ise oletatavasti on tähenduse pildistumise teel saanud kaunis raskelt jälgitava tähendusemuutuse osaliseks.

Lv. keeles on aga üks teinegi mujal läänemere-sm. aladel tundmatu sõna, mida käesoleval korral riivamisi maksab mainida: Sj.-Wied. järgi *jukš*, pl. *jukšid* 'Dorn, Stachel (an Gewächsen)', *jukšid pēz (pūz)* 'Dornbusch', Kettuse sõnarm. teatel *jukš*, pl. *jukšid* 'distel, klette'. Sel on vaste loode-kura lt. murdes — Kettuse l.c. järgi *jukštš*, Mühlenbach-Endzelin'i sõnarm-us *jukšīn*, *jukšņa*, *jukšna* 'die Distel'. Lätis see sn. on arvatavasti laen liivist, kus ta peaks olema genuinne. Tähendusõpilisest seisukohast võiks ka kõnealune lv. *jukš* tulla ühendamisele eespool käsitletud tšer. jt. kaugemate sugukeelte vastetega. Häälikulist külge silmas pidades oleks selle lv. sõnaga võimalik hädavaevu sugulusvahekorda asetada ainult tšer. sõnakujud (*ji.pφš* jne.), sest siin oleks mõeldav lähtekohana sõnaseesmine sm.-ugri -ks- (?-kč-), mille jätkajaks tšer-s võib olla -pš-, -pφš- jne. (vt. näit. Beke, Cseremiszy nyelvtan 74, § 79 ja Toivonen, FUF XIX 232). Kuid l. silbi vokalismi poolest juba oleks raskusi lv. sn. *jukš* ja tšer. *ji.pφš* ühendamisel — vrd. näit. teissuguseid lmsm.-tšer. vokaalivastavusi W i c h m a n n'i Tscheremissische Texte sõnaloetelu põhjal sõnus sm. *jumala* ~ tšer. KB

jâ-mâ, U *jû-mâ* 'Gott', sm. *kupla*, *kuula* ~ tšer. KB *kâ.βâl*, U *kû.βâl* 'wasserblase'. Lp.-sürj.-ostj.-samoj. ülemalkäsi-teldud sõnapere tuleks niisuguse lv.-tšer. sõnaühenduse puhul eritüvelisena täiesti kõrvale jätta. Tšer. sõna ühtekuuluvus viimastega näikse siiski olevat nii ilmne, et tema eraldamine viimaseist ja *ks-* (*-kč-*?) tüveliseks tembeldamine tundub vägivaldsusena, rääkimatagi äsjamainitud vokalisismi raskusist, mis esile kerkiksid lv. *juķš-* ja tšer. *ji.pφš-*sõna etümoloogilisel samastamisel. Sellepärast tuleb kahtlemata eelistada lv. *jaṗs-* ja tšer. *ji.pφš-*sõna ning viimase kaugema sugulaskonna etümoloogilise hõimluse oletust, mille püstitasime mõni rida eespool. Otse käegakatsutav pole, nagu nägime, seegi, kuid usutavuse piirides ta allakirj. arvates liigub.

7. Lüüdi v. *kuruda-* ja tema mrd. vaste võimalus.

Ojansuu kirjapandud Šuojü lüüdi murde tekstis SUST LXIX 87 on kohatav 'veerema' tähendusega huvitav verb *kuruda-* lauses *še piṗ ottaṗ kurudaṗ ierēh tãṗ sab-lüpiejtē* 'Se pää ottaa kierii pois sen miekan päältä'. Sellele väga lähedasena, vähemalt semasioloogiliselt, pais-
tab vpsK Šimjärve murde v. **turutteḷ-* Kettuse ja Siro tekstides SUST LXX 107: *siḍ valihēz hüunhidenket.puzuhu i sigou turuteḷihe* 'Sitten pyörähti höyhenkoriin ja siellä pyöriskeli'; vrd. ka M. M. Hämäläinen ja F. A. Andrejev, Vepsa-venähine vajehnik 58 *turutada* 'катить, вертеть'. Tõsine etümoloogiline võrdlus ld. *kuruda-* ja vpsK *turuteḷ-* verbi vahel pole muidugi lubatav, kuna nii selgelt erineb nende sõna-alguline klusiil (*k-* ~ *t-*) kui ka tuletuslik külg. Võrrelda tohime neid vahest ainult selle tagamõttega, et siin meil on tegu onomatopoeetiliselt laadi verbidega, milledes häälikuline lähedus eri keelises võib osutada suureks, ilma et nad tarvitseksid olla algupäraldasa samatüvelised etümoloogilise suguluse tavalises mõttes. Šimj. vps. murdes esineb sama arvatavasti deskriptiivset laadi tüvi võimalikult ka ühes noomenis, mille leiame tsit. tekstikogust lk. 136, mõistatusest *ʼöḷ loudeizēd*,

a peivou turuškeižed. — *sija* 'Yöllä laudat, mutta päivällä käärot. — Vuode'.

Ld. kõnealune v. asetub siiski tõsisemasse valgusse, kui arvestada, et mrd. keeles temal võiks olla häälikuliselt üllatavalt lähedane semasioloogiliseltki usutavana tunduv vaste verbitüves *kurod-*, *kurud-*. Viimast kohtame Paa-
sose rahvalauludekogus, SUST LXXVII 392 lauseis *mon i nej noškstan sur eřza kurutca* 'laufe ich los, Sur-Ersäne, und treibe sie in die Enge' (emapõdra sissepiiramisest jahil), *fej kurudi (-ro) řard-avañ son eře* (< *ejše*) 'trieb er die Hirschkuh', 393 *uk a noldası řižojeñ kurodmo* 'er lässt den Fuchs nicht (die Hirschkuh) treiben'. Väljendi *mon... kurutca* on Paasonen, nagu nähtub tsit. lk. 2. alamärkusest, soome keelde tõlkinud verbiga 'kierrän'. Nii siis saksakeelne tõlge on kaudne, sõnasõnaliseks tuleb lugeda ilmsesti joonealuses antud soomekeelset, vrd. Ren-
valli sõnarm. *kierrän, -rtää* 'volvo, torqueo, circumago e. c. molam manualem, volvendo complico e. c. filum l. funem, circumeo l. cingo e. c. ursum, circumdans irretio e. c. aviculam, circumeundo evito e. c. fossam', 'umrollen, umdrehen, umgehen l. umringen, umgehend vermeiden, umringend einwickeln, sich herumtreiben'. Mrd. *kurud-* verbi tähendus on nähtavasti '(metslooma jahil) sisse piirata', nii siis transitiiv-faktiivne, nagu üldiselt *d*-lisil verbidel mrd-s, näit. B u d e n z'i UA 122—123 ja J e v s e v j e v'i tsit. grammatika 126 (§ 114, 4) järgigi (vrd. siiski harve-
mini mrd-s ka *d*-lisi intransitiive nagu *tonad-* 'sich ge-
wöhnen, lernen' j. t. B u d e n z'i IJA 175). Tähendus 'sisse, ümber piirata' ilmneb eriti selgesti Paa-
sose tsit. tekstikogu lk. 155 lauseist *krugom kurudiž ođžorañ rozbojnik* 'fasten die Räuber den jungen Mann herum', *ton krugom-
jondo rozbojnik kuruttadiž* (< *kurot-*) 'wirst du ringsum von Räubern gefasst werden'. Lmsm. keelis on *da-*, *dä-* verbid niihästi transitiivsed (näit. sm. *nimeän, lisään* jt.) kui intrasitiivsed (näit. sm. *makaan, uppoan, putoan* jne.), seepärast pole üllatav, et ülemaalnähtud ld. v. *kuruda-* (< **kuruda-*) evib intransitiivse tähenduse. Võrreldavate ld. ja mrd. verbide tähenduslik suhe — kuigi nad on tuletatud

sama *d-* (*ð-*)sufiksiga — on nõnda siis umbes sama kui sm. erisufiksilisil, kuid samatüvelisil verbidel (Renvall'i järgi) intransitiiv-refleks. *kierin, id - kierun, ua - kieryn, yd* 'volvor l. circumagor ut rota, ovum, discus, inde volvendo procedo', 'sich umwälzen l. umdrehen, sich fortwälzen' ühelt ja transitiiv-fakt. *kierrän, -rtäd* (vt. äsja eespool) teiselt poolt.

Ld. *kuruday* 'kierii' verbi puhul võib kergesti meenuda ung. üldtuntud v. (Kelemen'i sõnarm. näit.) *gurul(ni)* 'kollern, kugeln, rollen', intransitiivsena *gurit(ani)* 'kugeln, rollen, walzen'. Kuid kuna tagavokaalseis sõnus ei mõõneta ung. *k-* (*g-*) - lmsm. *k-* vastavust sm.-ugri algeekest pärinevais sõnus (ung-s ootaks sõna-algulist *h-d*, vt. Toivonen, FUF XXII 134 jj.), siis vaevalt julgeks väita ld. (-mrd.) ja ung. verbide etümoloogilist sugulust. Ung. kõnealune verb võib olla deskriptiivis-ürgloomingulist, sekundaarset algupära (vrd. äsja ld. *kuruda-* ~ vps. *turutel-* tüve võrdtemisel öeldut).

8. Eesti sõna *kolk* 'nurk jne.' sugukonnast.

Etümoloogiline selgitus allakirj. teada puudub eL sõnal *kolk*, g. *kolga*, mille tähendusena Wiedemanni sõnarm. annab 'Winkel, Ecke, District, Anger, Meerbusen', *kolganaine* 'Wöchnerin' (vrd. *nurganaine* id.), *silma-kolk* 'Augenwinkel', *hüle-k.* 'Mundwinkel'. Sõna esineb ka kohanimedes (näit. *Kolga, Kolga-Jaani*), nagu juba Weske on maininud oma teoses Славяно-финск. культ. отнош. 46—49, tema mõningaid lmsm. vasteid käsitledes ja selle lmsm. sõna vene keelde laenamist oletades. Seda laenuoletust pole hilisemad lmsm.-slaavi laenusuhete uurijad (Mikkola, Kalima) hääks kiitnud ega korranud, ja meiegi võime sellest kui paikapidamatust mööda minna. Vaadelgem seevastu kõnealuse e. sõna vasteid lmsm. keelis, kuivõrra see on võimalik sõnaraamatute ja trükitud loetelude põhjal: lv-s ainult kohanimena Sj.-Wied. *Kuolka* 'Kolken (gros-ses Livendorf)', Kettuse Liv. Wb. järgi *küolĳka*, ill. sg. *küolĳkâ* 'das dorf Kuolka (d. Domesnäs)' (võrreldud e. *kolk-*, sm. *kolkka*-sõnaga täh. 'ecke, winkel', nagu muide juba Weskel l. c. ja hiljemini Ojansuul SUST XXXV, 109,

ja konstateeritud sõna laenamine lv-st Dondangeni lt. murdesse kujul > *kolka* 'ein sandiger vorsprung im meere'); vdj-st esitab juba Ahlqvist'i Wotisk Grammatik 129 *kolkka* 'hörn' (võrdluseks esitatud sm. id., e. *kolk*), edasi Mustonen Vir. I 171 Jõepära murde *kolkka*, *säntšük*. 'sänkynurkka', *jumalak*. 'jossa jumalankuva pidetään', *lautoik*. 'pöytäinnurkka ovensuussa', *ahjok*. 'uuninnurkka', Tsvetkov, AES Jõepäralt *kolĕ*, g. *kolĕ* jne. 'kolk (угол; часть)', 'nukk (угол)', *kolkeš kolkka* (= nurgast nurka), in. sg. *kolkkež ~ nurkkež*, adj. *kolkkejn* 'kolgaline (угóльный)', *kolkkejm mā tükķū*, sm-st annab Renvall'i sõnarm. Viiburi murde sõnana *kolkka* 4. 'angulus domus exterior, angulus plateæ in urbibus', 'Ecke', Lönnrot'i sõnarm. *kolkka* 2. 'yttre l. inre hörnet af ett rum, vrå, gat-hörn, vinkel, hörn, kant', *aidan k.* 'gårdesgårdshörn', *ädrimäinen kaupungin kolkka* jm., kuna krj.-aunusest ja vps-st vähemalt trükitud sõnaloetelud ei anna otsitavat vastet käsitledavale sõnaperele.

Seni öeldule, endastmõistetavale, tuleb lisaks märkida veel lmsm. *kolk(ka)*-sn. vaste võimalus mrd-s. Sellise vastena tuleb küsimusse mrd. rahvaluule *kolka* (= *kolka*), dem. *kolkiine* (= *kolkiine*), mida võib korduvalt kohata Paasose tsit. ersa rahvalauludes, nimelt SUST LXXVII 343 *kolkiines paro te tumoñ-kolka* 'Ein schöner Wald ist dieser Eichenwald', 348 *guboř pŕas šačnoš ořešnoj kolka* 'auf dem Hügel wuchs ein Haselwäldchen', 351 *užo mon sovan ořešnoj kolkas* 'Halt, ich gehe in das Haselwäldchen hinein' (*kolka* ill. sg.), edasi ka SUST LXXXI 15 lauses *guboreñt pŕaso son poj kolkiine* 'auf dem Hügel (wächst) ein Espengebüsch', lk. 16 *še poj kolkasoñt alašan stada (zd-)* 'im Espengebüsch (weidet) eine Schar Pferde', lk. 562 *piže-ñ suřcemet bratoš kolkanzo | kolka jutko-va piže luganzo* 'es hat Wäldchen (wie) Kupferkämme, Bruder, zwischen den Wäldchen hat es grüne Wiesen'. Näeme, et see mrd. *kolka*, *kolkiine* on tõlgitud sõnadega 'Wald', '-gebüsch', 'Wäldchen'. Lmsm. ja mrd. *kolk(ka)* ~ *kolka* häälikulise kattuvuse puhul pole vaja sõnu kulutada — 1. silbi vokalsismi kattuvuse puhul vrd. näit. mrdE *kolmo*, mrdM *kolmä* 'drei' ~

sm. kolme Paasose, Mordwinische Chrestomathie 80, nr. 267, kuna lmsm. 2. sb. -*kka* ~ mrd. -*kä* (-*ka*) vastavuse paralleeliks sobib näit. T o i v o s e poolt Vir. 1932, 53—54 käsiteldud etümoloogia mrdE *tarka* 'platz' ~ sm. *tarkka*, e. *tark* jm. Nende tähenduslik sugulus pole nii läbipaistev. Kuid viimase võimalikkusse uskumiseks täheldatagu siiski, et eestis ms. esineb ka täh. 'Anger', mis viitab tähenduse arenguvõimalusele 'nurk' > 'niidunurk, -kuru, väike niit' ja omalt poolt annab tuge mrd. tähendusarengu oletusele 'nurk' > 'metsanurk, -kuru, (väike) mets, varik'. Tähelepanдав on ühtlasi, et eestiski 'nurka' tähendavad sõnad annavad koos *mets*-sõnaga üldtuntud liitsõnu, vrd. *metsanurk*, -*kolk*, -*kuru*, -*nukk*, kuigi just viimaste tähenduseks pole alati 'Wäldchen'. See aga siiski omaltki poolt näitab, et 'metsal' ja 'nurgal' on sidevuskalduvusi. — Kurioosumina mainitagu, et L ö n n r o t oma sõnarm-us näikse mõelnud sm. *kolkka* vn. päritolule, võrreldes teda vn. sõnaga *уголокъ*, mis muudugi ei saa küsimusse tulla.

Mis selle lmsm.-mrd. sõnarinnastuse tähendusliku usutavuse juures jääb puudu, seda arvatavasti korvab konstateering, et samasugune tähendusvaheldus 'nurk' ~ 'väike mets, varik' on kohatav veel ühes teiseski lmsm.-mrd. sugulussõnas. Mõtleme nimelt lmsm. sõna, mille W i e d e m a n n'i sõnarm. eestist annab kujul *kuru*, g. *kuru* 'Winkel, dunkler Corridor (in der Riege), schmaler Weg zwischen Zäunen (= tänav), Kellerhals, Eingang in den Keller, (O) Kaffscheune an der Hinterwand des Hauses, „Roof“ zum Heizen des Ofens von aussen)' ja mida soomest tunneb R e n v a l l'i sõnarm. kujul *kuru*, *run* 'sinus minor e. c. maris, angulus domus', 'kleine Bucht, Ecke' (-*huru* id.), L ö n n r o t'i sõnarm. *kuru* 'djup fåra, fåra emellan grundare ställan på elfsbotten; ... spetsigt vinkel, spetsigt hörn, liten bugt, vik; ösrum i båtens bakstam'. Sellega peaks võima võrrelda P a a s o s e ersa Vetškanovo rahvalauludes SUST LXXVII 421 leiduvat sõna *kuro*: *vaj lužomnesęnt kuz kuro, už kuz kurošnt kuz kudo* 'in der Niederung (steht) ein Fichtengehölz, im Fichtengehölz ein Haus aus Fichtenholz', nii siis siin *kuro* 'Gehölz'. Häälikulisi vasturaakivusi sel

sõnavõrdlusel pole (1. silbi vokalismi suhtes vrd. P a a s o s e Mordw. Chrestomathie 92, nr. 424 mrdE *lužadoms* 'zusammenfallen, einstürzen, ...' ~ sm. *luho, luhi, luhistua*, ibid. 100, nr. 528 mrdE *nupoń, lupoń* 'moos' ~ sm. *luppo*), ja semasioloogiline suhe on umb. sama kui eelmisel sõnarinnastusel *kolk(ka) ~ kolka, kolkińe*. E.-sm. sõna *kuru* on kahtlemisi, aga sedagi vist põhjusega, peetud vanaks germ. laenuks (vt. Setälä, FUF XIII 384, 394) või on talle sm.-ugri (näit. tavalisimalt ja usutavaimalt sūrjani) vasteid arvatud leidvat (Lindström, Europaeus, Budenz, O. Donner, N. Anderson, Weske, Kalima jt., vt. kirjanduseviiteid K. Donner'i etimoloogilises Verzeichnisteoses). Kuid allakirj. arvates neis varasemais sõnavõttudes pole arvestatud, et lmsm. keelis võib olla teine homonüümne *kur-tüvi* (vrd. e. *kurstik*, sm. *kurimus* jne.), mis ülemalkäsiteldust tuleks vist küll eraldada. Eespool tutvusime juba homonüümse verbitüvega *kur-*, mida vähemalt käepärast olevate lmsm.-mrd. ainestike valguses ilmsesti jällegi neist nominaaltüvedest tuleb lahus hoida.

9. Vps. *mut* sõna selgituseks.

Kõnealune vps. sõna, millele vähemalt trükitud allikaist pole silma puutunud vasteid teisist lmsm. keelist, esineb juba Ahlqvisti sõnaloetus, Anteckningar 95 kujul *mut, -ud* 'manslem. R. *μυδο*', edasi Tunkelo käsikirjalises ainestikus vpsP Kaskeza murdest *mut, -ud* 'penis', (sõimusõnas) *mäne mutule* ja Kettunen-Siro vpsP Pervakei tekstides SUST LXX 189 lauses *mutun hatrat tehtaze* 'Peniksellä tehdään jalkariepua'. Sel vpsK ja vpsP sõnal näikse olevat etimoloogiline vaste volga-sm. keelis, nimelt Paasoselt, Beitrage 263 ja Toivoselt, FUF XIX 75 (nr. 47., vrd. ka lk. 211) käsiteldud samasse tähenduskategooriasse kuuluv sõna: mrdM *moša* 'scrotum, hodensack samt hoden', tšer. (Budenz) *mučá* 'scrotum', *m. kü* 'testiculus'. Vps. *mut, mut* < *muttu juhtumis esinev *-tt-* võib lähtunud olla sm.-ugri *-tš(-č-)*häälikust nagu Toivose poolt op. cit.

208 käsitletud e. *utt*, sm. *uuttu*, *uttu*, sm. *puuttua* jt. sõnus. 1. silbi vokalismi suhtes vrd. Paasose Mordw. Chrestomathie sõnaloetus lk. 80, 96 ja 101 (nr. 258, 474 ja 537) mrd. *moda* 'erde, ...' ~ sm. *muta*, mrd. *kodams* 'weben, ...' ~ sm. *kutoa*, mrd. *odar* 'euter' ~ sm. *udar* jm., Wichmann'il Tscherem. Texte sõnaloetus lk. 63, 62 ja 70 (nr. 429, 405 ja 549) tšer. (*ko-əm* KB ~) *kuəm* U 'weben' ~ sm. *kutoa*, tšer. (*kārmā-zak* KB ~) *kurmāza-k* T 'waldschnepfe' ~ sm. *kurmitsa*, tšer. *lu* KB, U, *lu#* B 'zehn' ~ sm. *luku* etc.

Ahlqvist, nagu ülemalesitatud tsitaadist näha, on arvatavasti mõelnud vps. sõna venepärasusele, võrreldes teda vn. sõnaga *мудо*, vrd. Dal'i Толковый словарь⁴ *мудо* 'мошонка самца вмѣстѣ съ ядрами; иногда вмѣстѣ и съ дѣтороднымъ членомъ'. Semasioloogilisest küljest oleks selline laenuoletus (vn. > vps.) vastuvõetav, kuid häälikuliselt vaevalt, sest vn. *-d*-le vastab vepsasse tulnud laenudes üldiselt *-d*- (mitte *-tt-*, *-t-*, vrd. vps. *ad* 'Hölle' < vn. *adъ* ja *rodu* < vn. *podъ* Mikkola, Berührungen 62 ja SUST LXXV 36), ja ka vn. *-ó* korvamine vps. *-u*-ga teises silbis pole ootuspärane. Seepärast tuleb käsitledava vps. sõna seletamisel eelistada volga-sm. sugulusniite, mis tal eelõeldu põhjal paistavad olevat ilmsemad.

Täienduseks

eespool EK 1939, lk. 71, nr. 3 all käsitletud läänemere-sm.-mrd. adverbite tüübi kohta tähendatagu, et (ja seda on allakirjutatule meelde tuletanud mag. A. R a u n) lühidalt on läänemere-sm. **-ša*-liste (vps. *istud*, *sežud*, sm. *istually*, e. Kodavere *isso*, eL *saizu*) ja mrd. *-do-*, *-dā*-liste adverbide (*komado*, *-dā* jm., kokku esitatud viis näidet) sugulust puudutanud ka R a v i l a, Vir. 1932 376, kuid kuna sellest käsitelust pole jälgi ei kõnealuse Vir. aastakäigu „Sana-luettelos“ (ei üksiksõnade ega sufiksiste all) ega ka K. D o n n e r'i etümoloogilises Verzeichnis-teoses, siis on ta allakirjutatunul jäänud kahe silma vahele. Sama uurija on SUSA XLV, 68—9, eriti alamärk. 1 mrd. kõnealuse liite lp *-t-* (< **-ša-*) liitega (vrd. lp. *gobmot* 'kumossa', *ruoktöt* jm.), mida Lehtisalo kõnealuse sufiksainese viimase võrdleva käsitlejana (SUST LXXII 277—8) — tähelepanematuses? — pole arvestanud, kuid mis usutava ühendusena siinkohal väärrib täiendavat mainimist.

J. Mägiste.

Sur des points de comparaison des langues fennobaltiques et finnoises de la Volga (suite).

4. Parallèles au futur périphrastique fennobaltique dans d'autres langues finno-ougriennes, en particulier dans le finnois de la Volga.— On avait traité dans „Eesti Keel“ 1936 p. 65 sqq. des cas de futurs périphrastiques dans les langues fennobalt., formés d'un verbe signifiant „commencer“ + infinitif en *ma* (exemples de l'estonien, du lude, de l'olonetzien, du vote, parallèle plus éloigné du hongrois); on présente ici comme parallèle qui les confirme à examiner de plus près un futur de même type en mordve (par ex. *mon mońs koriāmo karman* = je vais parler moi-même etc.) et en tchérimisse (par ex. *burra-š tuŋale-š* = il va m'injurier, réprimander etc.) d'après des publications scientifiques (textes etc.) et des données des langues littéraires finnoises de la Volga. Pour finir on attire l'attention sur l'extension plus vaste de ce type de futur ailleurs dans l'aire finno-ougrienne avec une brève allusion à sa présence en votiak, vogoul et ostiak, tandis que l'examen plus détaillé du problème en son entier dans le domaine des langues de parenté plus éloignée des langues fennobaltiques est laissé au soin des spécialistes de ces langues.

5. Un correspondant possible en mordve de l'estonien *lāpastama* etc. — A propos des correspondants du verbe estonien *lāpastama* ~ *lāmmastama* 'ersticken' etc. dans les autres langues fennobaltiques, du problème de l'alternance se trouvant dans ce radical et de la possibilité d'un rapport étymologique de ce verbe avec l'adjectif fennobaltique *lāmmi* 'chaud' etc. (qui du reste a déjà été supposé pour le verbe *lāmmas(s)ta-*), l'auteur présente l'hypothèse selon laquelle le verbe mordve *l'ēpi(ja)*, *l'ipstā* 'ersticken' est peut être étymologiquement apparenté à la famille des mots fennobaltiques, et il justifie cette supposition pour des raisons phonétiques et morphologiques.

6. Live *japs* 'Schuss des Getreides' et *jā pūks* (*japūks*) 'Spiess; Bratspiess; Spicknadel' à la lumière des correspondants dans les langues apparentées. — Tout d'abord on montre que le live *jāpūks* (*japūks*) peut être le mot *japs* avec le suffixe de dérivation *-ks-* (**japsukse-* > *jaŋpuks*), avec chute intérieure de *-s-* par dissimilation, comme dans le mot live *porsas* >> *pūraz* d'après l'hypothèse de Kettunen) et on justifie aussi sémantiquement cette supposition au premier abord difficilement croyable. Ensuite on rapproche le live *japs* (est. ? *jāps* 'Becher') d'un mot se trouvant dans d'autres langues ouraliennes signifiant 'tige, perche, lance, pointe', en fournissant en particulier des données plus précises sur le correspondant tchérimisse *jɔpφš* etc. etc. 'lance, épine, broche à rôtir' et on analyse le côté phonétique de ce rapprochement étymologique. Le mot tchérimisse pourrait être rapproché étymologiquement d'un autre mot live obscur *juks* 'épine', 'chardon', mais dans ce cas le vocalisme de la première syllabe live et tchérim. rendrait la comparaison difficile et avec ce rapprochement il faudrait écarter tout à fait les correspondants des autres langues ouraliennes (lapon, zyriène, ostiak, samo-yède), qui sont considérés sûrement comme apparentés au mot tchérimisse en question, du radical live-tchérim., ce qui ne semble pas être acceptable. C'est pourquoi il faut admettre l'hypothèse faite auparavant d'après laquelle les correspondants du mot tchérimisse et de sa famille ouralienne sont plutôt le live *japs* (? est. *jāps*), le radical ouralien en *-ps-*.

7. Le verbe lude *kuruda-* et son correspondant possible en mordve. — Dans cet article on rapproche étymologiquement *kuruda-*

'il se roule' apparaissant dans un texte dialectal lude et un verbe de chansons populaires mordves *kurod-*, *kurud-* signifiant 'cerner (un animal sauvage)', rapprochement auquel il n'y a pas d'objection phonétiques ni morphologiques; l'alternance de sens 'se rouler' et 'cerner (une bête sauvage)' apparaissant dans cette coordination de mots peut être constatée comme parallèle servant de confirmation dans le verbe finnois *kierin*, *-iä*, *kierrän*, *-rtää*. Le verbe lude en question a un correspondant le rappelant également en vepse (*turutel'*, *turutada*), langue qui lui est le plus apparentée; mais en raison de la différence des consonnes initiales on ne peut pas le rapprocher étymologiquement des précédents: il faut penser qu'on a affaire ici à un verbe de nature onomatopéique, qui dans diverses langues peut prendre des formes phonétiquement proches sans que nous puissions constater une parenté étymologique dans le sens de l'histoire de la langue. C'est la même chose qu'il faut penser du verbe hongrois *gurul(ni)* 'kollern, kugeln, rollen', comme factitif *gurit(ani)*, que, malgré sa ressemblance étonnante, on ne peut pas considérer comme apparenté aux verbes lude-mordve traités ici en raison du consonantisme initial (*g* au lieu du finno-ougrien *k > h* qu'on doit attendre) et de son caractère descriptif.

8. La famille du mot estonien *k o l k*. — On présente dans l'article les correspondants de l'estonien *kolka* ('coin etc.') dans les autres langues fennobaltiques (toponyme live *Küolka*, vote et finnois) et on suppose que ce substantif fennobaltique est apparenté au mordve *kolka*, diminutif *kolkiine* 'petite forêt, boqueteau' apparaissant dans des chansons populaires. Du côté phonétique le mordve *kolka* est l'exact correspondant du fennobaltique *kol(ka)*; à propos du côté sémantique qui éveille le doute on peut penser que du sens initial 'coin' le mordve a développé une signification spéciale 'coin de forêt', puis 'petite forêt, boqueteau'. De l'avis de l'auteur la possibilité d'un tel développement sémantique est confirmée par le fait que l'alternance de signification 'coin' ~ 'petite forêt, boqueteau' semble exister également dans un autre mot apparenté fennobaltique-mordve savoir l'estonien *kuru* 'coin etc.' (correspondants en finnois), mordve (*kuz*) *kuro* 'petite forêt, boqueteau (de sapins)', qui phonétiquement peuvent appartenir à un même groupe.

9. Pour l'explication du mot vepse *mut*. — Comme correspondants du mot connu du vepse septentrional et central *mut* < *muttu, *mut* 'penis' on présente ici le tchérémissé *mučā* 'scrotum', mordve *mokša*, *moša*, 'scrotum' qui compte tenu aussi bien du vocalisme de la 1re syllabe que du consonantisme intérieur (tch. *-č-*, mord. *-š-*, fennob. *-tt-* provenant peut-être du son finno-ougrien *-tš-* [č]) peuvent être apparentés. Ahlqvist en son temps paraissait voir dans le vepse *mut* un emprunt au russe (*мудоб*), mais cette hypothèse d'un emprunt n'est pas défendable pour des raisons phonétiques (le *o* russe serait représenté par *d* dans un mot d'emprunt vepse et la substitution de *o* russe par *u* en vepse serait inattendue); c'est pourquoi il faudrait préférer l'hypothèse de origine finno-ougrienne du mot vepse.

ADDITION.

On note touchant le type d'adverbe fennobaltique-mordve traité ci dessus (EK 1939, lk. 71) sous le no 3 que Ravila l'avait déjà traité brièvement, en en fournissant les correspondants en lapon (*gobmot*, 'à la renverse etc.').

Mõningaid huvitavaid lätipärasusi leivu murdes.

Leivu murre, mille praeguelavatele vähestele kõneleja-tele¹ läti keel on saanud otsekui teiseks emakeeleks, sisaldab rea õige huvitavaid lätipärasusi, millest paari iseloomulikumat püütakse lähemalt vaadelda käesolevas esitises.

1. *ise*-konstruktsioonid.

Alljärgnev näitematerjal on jaotatud kahte ossa — a ja b. Esimeses järjekorras vaadeldakse lähemalt neid leivu *ise*-konstruktsioone, kus sõnale *ise* vastab läti pronominaalne *pats* 'selbst' (vt. LGr², lk. 397, § 375), teises aga neid, millel leivu *ise*-sõna vasteks lätis on adverbiaalne *pat* 'selbst, sogar; eben, just' (LVV³).

a.

Siia näidetegruppi kuuluvad moodustised, kus nii konstruktsiooni ees- kui ka järgosiseks on pronoomen. Näitematerjal on esitatud nii, et ainsuse ja mitmuse vormid ei jääks lahku. Eeskätt vaadeldakse neid konstruktsioone, mille kohta näitematerjali leidub arvukamalt.

ta-ise 'seesama': *mēřžatē ta jēži seņr* "otļew anāba milt mūtten (VLMT, lk. 14, 5)⁴ 'mõrsjale seesama sõber olevat rohkem meelt mõõda'⁵, *bet ta jēži sandikkē* "om "olnu brōgan (VLMT, lk. 14, 5) 'aga seesama sandike on olnud peigmees', *ūle kātē kou ta jēži vēēras p"oiš...* (VLMT, lk. 24, 10) 'kahe kuu pärast seesama võõras noormees...' *puukk am ta jēži, mia rāgan* 'puuk on seesama, mis ragan' (AES)⁶, *ta jēži, miā gluppuži* ... 'see-

¹ vt. V. Niilus, Leivu rahvas, EKirj. 1935, lk. 365 jj-d.

² J. Endzelin, Lettische Grammatik, Heidelberg 1923.

³ Mühlenbach-Endzelin, Latviešu valodas vārdnīca, Rīga 1923—1929.

⁴ V. Niilus, Valimik leivu murdetekste, AES-i Toimetised XXXI, Tartus 1937.

⁵ Siin ja järgnevalt on VLMT-st võetud näitelauseste originaalis esinev prantsuskeelne tõlge asendatud eestikeelsega.

⁶ AES-i käsikirjalistes murdekogudes märksõna Koiva all. (Kogutud nende ridade autori poolt.)

sama, mis rumalusi..', (AES), *taivastamiñ "om ta.jëzi, mis pühkmiñ 'lavastamine on seesama, mis pühkimine' (AES), sàkarn_ "om ta.jëzi, mis kand 'sagarn on seesama mis känd' (AES).*

Kõikides esitatud näitelausetes tähendab leivu *ta.jëzi* sama, mida eesti sõna *seesama* ning tuleb tõlkida nominatiiviga. Peale nende leidub aga ka näiteid, kus leivu *ta.jëzi* tuleb eesti keelde tõlkida mõnes muus käändes. Näiteid: "*ohtew k^oožinu ta.jëzi tülřigu* (VLMT, lk. 24, 10) 'olevat kosinud sellesama tüdruku', *ta.jëzi küõnigu kügiga "om seittanu* (VLMT, lk. 36, 17) 'sellesama kuninga aurikuga on sõitnud', *ta.jëzi toiwäga "oteme viuttu* 'sellesama luuaga oleme vihutud, s. t. oleme nagu ühe vitsaga löödud' (AES), *zës p^oõd ta "õbèzè data ta.jëzi k^oõffi k^ooq rëdä[?]* (VLMT, lk. 13, 5) 'siis pani selle hobusejala sellesesamasse kotti, kuhu rõikad', *ta "ohtew seittanu tad.jëzi mettsa mültten* (VLMT, lk. 61, 41) 'ta olevat sõitnud sedasama metsa mööda', *küzüs tast_ .jëzi zeñdist* 'küsis sestsamast poisist (= selt samalt poisilt)' (AES), *tatë.jëzi inëmidzele* 'sellesamale inimesele' (AES).

Et leivu demonstratiivpronoomenil *ta.jëzi* näikse käänduvat ainult eesosa, siis on täiesti ootuspärane, et selle genitiiv on samuti *ta.jëzi* ja partitiiv *tad.jëzi*. Raskusi teeb esialgu ainult *ta.jëzi*, mis on tõlgitud kujul 'sellesesamasse', kuid see seletub üsna lihtsalt, kui pidada silmas, et leivus on intervokaalne $h > \emptyset$ ⁷. Nii võiks arvata, et kõne all olev *ta.jëzi* pole muud kui lühenenud kuju vormist *tä.jëzi* (< *taha + ise*).

Läti keeles vastab sellele konstruktsioonile *tas pats* 'eben derselbe' (LGr, lk. 397, § 376).

nad-ise 'needsamad': *na.jëzi pieššä[?] kändze èëta ümb-rei* 'needsamad peksjad käenasid viljalademe ümber' (AES), *nä ezi tebitšë* (MT 22⁸, lk. 84) 'needsamad haiged'.

⁷ vt. V. Niilus, Leivu murde *h*-hääliku arengust, EK 1936, lk. 36 jj-d.

⁸ MT 22-s leiduvad tekstid on kirja pannud P. Voolaine.

Peale mitmuse nominatiivi on üks näide veel mitmuse partitiivist: *naiđ jēži pātтуžt* 'neidsamu jutustusi' (AES).

Mitmuse *na jēži* võib olla edasiarendus ülalesitatud ainsuse vormist *ta jēži*, aga niisama hästi võib see moodustatud olla ka läti *tas* (ains.) — *tiē* (mitm.) ja sealt edasi *tas pats* — *tiē paši* eeskujul. Viimast vormi küll J. Endzelin'i LGr-s ei leidu.

see-ise 'seesama': *ši jēži taļve* "olte tā 'selsamal (!) talvel oli see' (AES).

Ka sellel konstruktsioonil ei puudu läti vaste, see on: *šis pats*, millest J. Endzelin (LGr, lk. 397, § 376) ütleb, et see on haruldane. Selle moodustise olemasolu on tingitud proportsioonist *tas* — *šis*. Et on olemas ühelt poolt *tas* ja *tas pats*, siis on ka sõna *šis* andnud konstruktsiooni *šis pats*, mis on olnud eeskujuks ülalkirjeldatud leivu vormile.

need-ise 'needsamad': *niē jēži tēgējā?* "omņmēvā 'needsamad töölised on' (AES).

See moodustis võib olla niisama hästi edasiarendus ülaltoodud ainsuse kujust *ši jēži* kui ka otsene tõlge lätis *šie paši*'st, mida aga J. Endzelin LGr-s ei nimeta.

säärane-ise 'just niisamasugune, just niisugune jne.': *sārān jēži mīš* 'just nii(sama)sugune mees' (AES). Muude ainsuse käänete kohta näited puuduvad. Mitmuses aga leidub nominatiivi *sārttse jēži ammē?* 'just niisamasugused sargid' (AES) kõrval üks näide ka partitiivist: *sārttšid jēži inēmīdžit* 'just nii(sama)suguseid inimesi' (AES).

Selle konstruktsiooni vasteks lätis on *tāds pats* (ka *tāds pat*), mis tähendab 'just (nii)samasugune' (vrd. LGr, lk. 397, § 376). Mitmuse vormid leivu murdes on kas läti *tādas pat* (LGr, lk. 397, § 376) eeskujul loodud või täiesti ootuspärased edasiarendused leivu omadest ainsusevormidest.

üks-ise 'mitte ükski, ei keegi; üks ainus; üks ja sama': *ūšš jēži aiļ atē strābit* 'mitte ükski ei ole trahvitud' (AES), *ūšš jēži inēmin aiļ atēw* 'mitte ükski inimene

ei olevat' (AES), *üts_eži* (AES — PV⁹), *ütte_ezi nas ei veitta üzest* (MT 22, 83) 'mitte ühtki (= kedagi) ärgu võtku oomajale, *üttel (- üël)_jèži ei "oñgaw* 'ühelgi (= mitte kellelgi) ei olevat' (AES), *üfele eži teü päle el aňdānu* (MT 198¹⁰, 5) 'mitte ühelegi (= kellelegi) teada ei olevat andnud'.

Lätipoolseks vasteks ning algkujuks sellele konstruktsioonile on *ne-viēns pats* 'kein einziger' (vt. LGr, lk. 397, § 375), mis täpselt kattub *üts_jèži-ga*.

Ülalesitatute kõrval leiame aga veel järgmisi näiteid: *üts_jèži tütar "om "otnu* (VLMT 17, 36) 'üks ainus tütar on olnud', *üts_jèži "om* 'üks ainus on' (AES).

Need tuleb seletada vareminiesitatud eitava väljendi *ne-viēns pats* jaatavateks vasteteks. Et J. Endzelin'i grammatika neid ei tunne, siis võib arvata, et *üts_jèži* jaatavas tähenduses on leivu murde oma moodustis.

Edasi kohtame veel seesuguseid näiteid, nagu *ta_añ üts_eži* 'see on üks ja sama' (AES), *ütte_jèži ašša* 'üht ja sama asja' (AES) ning siis veel sama konstruktsiooni ümberpööratud kuju: *jèži_üts* 'üks ja sama'. Sellele konstruktsioonile pole allakirjutanul korda läinud vastet leida ei sellekohasest kirjandusest ega ka läti murretest. Oma laadilt on see aga ilmselt ühtekuuluv ülalkirjeldatud leivu ja läti konstruktsioonidega.

Pisut teislaadne näide — *ma_li jèži_ütsiňda* 'ma olin ihu üksi' (AES) — on tõlkelaenuline, kuid ümberpööratud kuju läti konstruktsioonist *viēns pats* 'allein' (LGr, lk. 397, § 375).

b.

Edasi vaatleme leivu *ise*-konstruktsioone, millel eesosaks on adverb. Näidetest on esitatud rohkemtuntud enne ja muud pärast.

nii-ise 'niisama, (nii)samuti, nõndasamuti, niihästi... kui ka': *nei_jèži sōur* 'niisama suur' (AES), *nei_jèži ku*

⁹ PV = P. Voolaine.

¹⁰ MT 198 sisaldab H. Ojansuu tekstide koopiaid, mis originaalis on talletatud Suomalaisen Kirjallisuuden Seura' arhiivis („Estica“ I—V).

süzi 'niisama nagu hunt' (AES), *uràn nei_jèži* 'jões samuti (AES), *las.ta küðñig sãga ka nei_jèži lãimig* (VLMT, lk. 17, 6) 'las see kuningas saab ka niisama õnnelikuks', *muł nei_jèži krapš ku nail...* (VLMT, lk. 22, 8) 'mul samuti krõbiseb kui nendel...', *p^oiš t'ègè nei_jèži* (VLMT, lk. 45, 22) 'poiss teeb samuti', *kes om nt ezi maa kui se^c, kon mt sažzam[e]* (AES — HO¹¹) 'mis on samuti maa kui see, kus me seisame', *sã'ãl šü'õdł nadzine ni eži ga va'nule* (MT 198, 63) 'valmistasin söögi lastele, samuti ka vanadele', *nĩ.eži* 'nõnda-samuti (AES); *nei_jèži nĩžü[?] uñ kãrã[?] àtèttaze* 'niihästi nisud kui ka kaerad ahetakse' (AES), *kuàn kiedetfi nei_jèži tažveł ku süveł* 'kojas keedeti niihästi talvel kui ka suvel' (AES).

Vastav moodustis läti keeles on *tã.pat, tã.patañãs* 'ebenso; gleichwohl; doch' (LVV). Sel puhul tuleb silmas pidada ka läti adverb *tã* 'so, auf solche Weise' (LVV).

siin-ise 'siinsamas, just siin': *sein_žèži* "om' siinsamas on' (AES), *sein_žèži kļegĩn* 'siinsamas kõõgis' (AES), *elaze siin eži* (MT 198, 4) 'elavad siinsamas'; *sēja jèži* 'siiasamasse' (AES), *seist_jèži lãžš* 'just siit läks (AES).

Läti keelest leiame ülalesitatule vasteks *te.pat, te.patãs* 'hier selbst' (LVV) ja *teju pat* 'eben hier' (LVV) s. v. *pat*.

tan-ise 'siinsamas, sealsamas': *jelaš tañ_jèži* 'elab siinsamas' (AES), *tañ_jèži* 'sealsamas' (AES), *tãdi_žãm lãñkũn jèlãnu, tañ_jèži pãgan* (VLMT, lk. 26, 12) 'tädi on lähidal elanud, (seal)samas paigas', *pãņeudę tãde_jèži* 'asetud siiasamma' (AES).

Läti vastav moodustis on *tur.pat* ja *tur.patãs* 'ebenda, an der selben Stelle' (LVV).

nũud-ise 'just praegu': *nu_jèži ma seđdł* 'just praegu ma sõitsin' (AES), *nu_jèži ma mètžži* 'just praegu ma mõtlesin' (AES).

Läti keeles on sama funktsiooniga moodustis *nu.pat, nu.patês* 'eben jetzt, eben erst' (LVV).

¹¹ HO = H. Ojansuu.

põreda-ise '(just) praegu': *pērēda_jēži* 'praegu, just praegu' (AES), *pērēda_jēži āpārdū* 'just praegu kokkusin' (AES), *ma pērēda_jēži tullī* 'ma praegu tulin' (AES).

Läti vastav konstruktsioon on *taga.ditt pat* 'eben jetzt' (LVV s. v. *pat*).

Ülalesitatust nähtub, et peaaegu igal leivu *ise*-konstruktsioonil on olemas läti vaste, olgu see siis kas pronominaalset *pats*- või adverbiaalset *pat*-tüüpi.

Nii leivu pronoomenite *tā* 'see' < lä *tas* 'der' (LGr, lk. 385, § 359), *nā*, *na*² 'need' ~ lä *tiē* id. (LGr, lk. 385, § 359), *šīē*, *šī* 'see (rõhutatud)' < lä *šīs* 'dieser' (loc. cit.), *niē* 'need (rõhutatud)' ~ lä *šīē* id. (loc. cit.), *sārān* 'säärane' ~ lä *tāds* 'ein solcher' (LGr, lk. 395, § 373), *sārtsē*² 'säära-
sed' ~ lä *tādas* id. (loc. cit.), *ūšš* 'üks' ~ lä *viens* id. (LGr, lk. 356, § 327) kui ka leivu adverbide *nei* 'nii' ~ lä *tā* 'so' (LGr, lk. 395, § 373), *sein* 'siin' ~ *te*, *teju* 'hier' (LGr, lk. 467, § 474 ja lk. 478, § 487, c), *tañ* 'seal' ~ lä *tur* 'dort(hin)' (LGr, lk. 478, § 487, b), *nu* 'nüüd' < lä *nū* 'nun, jetzt' (LGr, lk. 478, § 487, d), *pērēda* 'praegu' ~ lä *tagad* 'jetzt' (LGr, lk. 469, § 477) võib öelda, et need sõnad lisandiga *jēži* (lätis *pats* ja *pat*) on sisult märksa kate-
goorilisemad või ka intensiivsemad kui ilma selle lisandita. Pronoomen või adverb, ühendatult lauses *ise*-sõnaga, annab edasi sõnasisu seesugusel kujul, et võimalus vastuvaidlemiseks või teisitimõistmiseks puudub.

Pole vist huvitusetä siinkohal märkida, et samasuguseid *ise*-konstruktsioone tunneb ka liivi keel. (Nimetatud asjaolule on allakirjutanu tähelepanu lahkelt juhtinud J. Mägiste.) L. Kettunen i Livisches Wörterbuch, Helsingi 1938, toob s. v. *īž* 'selbst' järgmised näited: *ne'i ī.* 'so selbst', *sāl ī.* 'da selbst', *tān.ī.* 'eben hier', *tāšs.ī.*, *sīd ī.* (od. *sī'dž*) 'hier selbst'. Nagu leivu nii ka liivi sellelaadsed moodustised tuginevad ilmsesti samadele eeskujudele, nimelt läti *pat*-konstruktsioonidele. Seesugune paralleelsus liivi keele ja leivu murde vahel pole ka mitte põrmugi üllatav: on ju mõlemad keeled olnud sajandite kestel läti keele mõjutada. (Vt. selle kohta P. Ariste, Lisandeid Koiva murrete vokaalide häälikuteloole, EK 1931, lk. 175 jjd. ja V. Niiluse,

Leivu (Koiva) murde *h*-hääliku arengust, EK 1936, lk. 36 jjd. ja samalt, Heikki O j a n s u u lõuna-eesi murdekogudest, EK 1937, lk. 140 jjd.)

2. *kots*-konstruktsioonid.

Edasi võib leivu murde omapärasusena nimetada moodustisi, mille esiosaks on *k^uo^ls*-partikkel. Selle vasteks läti kohalikus murdes on samuti *k^uo^ls*, läti kirjakeeles aga *kaut*. Läti ning leivu *k^uo^ls* puhul tuleb silmas pidada üldisema *kaūt* 'kui ka, jms.' kõrval esinevaid variante *kautšu*, *kaušu*, mis oma tähenduselt — 'obgleich' — küll ei kattu partikliga *kaūt*, kuid on nagu seegi tuletised tüvest *kau-* (vt. LGr, lk. 544, §§ 591 ja 592).

Veel selgitab *k^uo^ls*-partiklit läti *kaūč*, *kaūču* (< *kaūt* + *šu*) 'wenn auch, wenn gleich' ja *kaūč kas* 'irgend etwas' (LVV).

Ka võib selle partikli puhul mõjustajana arvesse tulla vene *хоть*, *хотя* (vt. ka VLMT, lk. 66, punkt 26) 'olgu gi et, kuigi; kas või jms.' ning selle ühendused teiste sõnadega nagu *хоть куда*, *хоть одного*, *хоть бы* jms.¹².

Märgitagu siinkohal, et venest on see sõna laenatud ka kraasnasse kujul *hoť* 'kas või': *Hähä säva' meil hoť iispäva* (HO 15) ('pulmad tulevad meil kas või esmaspäeval'); *Pan. hoť vežez'ind livvakkazde* (HO 19) ('pane kas või võid liuakesesse'); *hoť laimmaš t(appä)* ('kas või lammas tappa') (HO 16).

Ka Setust on kirja pandud sellekohaseid näiteid. Nii *hoť* 'kas või': *panę no hoť likkadęg'j sappa jağa; mašku tä hoť tuhat markki; aňdnu hoť tenõgi* (AES).

Vastseliinast üle *hoť* on tõlgitud 'kui vahest' (?): *a hoť notu arkka teētās* (AES), kuid siin sobiks ehk küll tõlge ('aga kas või see hark ka tehakse'. Valgevene murretes, mille mõjusid mõnel määral ulatub ka Ida-Lätti ning Kalnamuiža-Ilzene — Lejasciemi-Tirza piirkonda, kus läti murretes on tarvitusel ülalnimetatud *k^uo^ls*, on suur-

¹² vrd. В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, Москва 1880—1914.

vene *хоть*-sõna vasteks *хотць*¹³. Täiesti ootuste kohaselt näeme viimasena nimetatud sõna vastet Lutsi murdes kujul *hožs'*, *χοžs'* 'kas või; ehkki; ükskõik;': *tütrekka hožs mošt mašti; hožs vāikkene, da kevastę kir'g'* (PV); *hots' midā oḡ* 'ükskõik mida õppis' (P. Ariste andmeil). Häälikuliselt on eelnevast erinev A. Sanga suulisele teatele tuginev Lutsi *χοžs'* 'kasvõi'. Peale eeltoodud *hožs'*, *hots'* ~ *χοžs'*-tüübi leidub P. Voolainel Lutsist veel üks näide *kožs'* 'kasvõi' kohta: *tū muļļę kožs' ūls' taŭtikķęņę* (MT 102, lk. 9).

Huvitav on märkida, et vene *хоть*-sõna ukraina vaste *хоч* (*хочá, хочáũ, хочéнь*)¹⁴ on läinud ka jidiš-keelde, näit. *χοč er iz raiχ, tomer er hot a gutn harc* 'ehk ta on küll rikas, tal on šiiiski hea süda' (P. Ariste andmetel), *hěrn fun glik χοč a klan* 'kuulda õuest kas või üks helin' (P. Nurmekunna teatel). (Ukraina *хоч* puhul peetagu veel silmas ka konstruktsioone *хоч що...* 'Что бы ни..., хоч хто 'Кто-бы ни..., хоч де...' Гдѣ бы ни...' ¹⁵.)

Alljärgnevas asume leivu murde näitematerjali esitamisele.

a.

Eeskätt võtame vaatluse alla ühelt poolt näited, kus partikkel *k^uožs'* esineb iseseisvalt, ja teiselt poolt need juhud, kus *k^uožs'* on ühendatud mõne pronoomeniga.

kotš 'kasvõi': *las sāga k^uožs' tšāt tšūķēdā?* 'las saagu (= olgu) kasvõi seal supelda', *sāis k^uožs' āstagu* 'seisab kasvõi aasta', *k^uožs' beš teļjūda* 'kasvõi ilma teadmisseta = kasvõi kuipalju tahes, ükskõik kui palju', *k^uožs' naņk* 'orębāle' 'kasvõi nahk õrrele', *āra k^uožs' ķišin ūškā* 'haara kasvõi padi sülle', *k^uožs' ūten tūķūn* 'kasvõi kogu aeg'. (Kõik siinesitatud näited on pärit AES-i kogudest.)

Võrreldav oma tähendusväärtuselt on *k^uožs'*-sõna juba

¹³ vrd. A. Александрович, Руско-беларускі слоўнік, Менск 1937.

¹⁴ vrd. Б. Гринченко, Словарь української мови, Київ 1909.

¹⁵ ibid.

ülalesitatud läti *kaūt-* ~ *kaūc* partikliga, mis väljendab kaudset soovi ning tähendab 'wenn doch, dass doch, wenn auch' (LGr, lk. 544, § 592). Veel ilmekamalt avaldub *k^uoļš*-sõna tähendus järgnevatel näidetes.

kotš-kumb 'ükskõik kes (~ missugune) jne.': *k^uoļš kumb_^uoīm* 'ükskõik missugune (= kes) on' (AES), *k^uoļš kumbast ^uošte, veļ kabe idzide veļ p^uoiššē kāest* 'ükskõik kellelt ostis, kas naiste või noormeeste käest' (AES).

Läti keeles vastab sellele *kaut kurš* 'wer immer, wer es auch sei' (LVV).

kotš-mida 'ükskõik mida, mida tahes': *laš nu kañdaw ka nuļē k^uoļš miā* (VLMT, lk. 58, 38) 'las nüüd kanda ka nendel mida iganes tahes'.

Läti eeskujuks võib siin olla seesugune moodustis nagu *kaut kas* 'wer immer, wer es auch sei' (LVV). Täenduselt 'kes iganes' pole raske minna tähendusele 'mis iganes'.

kotš-määrane 'ükskõik missugune, missugune tahes jne.': *k^uoļš mārān ain, uļš keļē* 'missugune tahes hein, ükskõik' (AES), *^uoļkkaga k^uoļš mārān ūzūķki* 'olgu missugune iganes' (AES), *pūōlikala ala dātū k^uoļš-mārāst tūD* 'pooleli ära jäta mitte mingisugust tööd' (AES).

Läti keele vastav väljend on *kaut kāds*, mille tähendusks on J. Endzelin'il 'wer immer, wer es auch sei' (LVV), kuid siin tuleb silmas pidada ka veel *kāds*-sõna iseisvat tähendust 'was für (ein), welcher', jms. (LVV).

b.

Eelesitatud pronominaalsete *k^uoļš*-konstruktsioonide kõrval leidub leivu murdes veel rida adverbialseid.

kotš-kuhu 'ükskõik kuhu, kuhutahes, jne.': *tā lāš k^uoļš k^uoļē* 'ta läks kuhugi (~ kuhu iganes tahes ~ kus seda ja teist), *tⁱema vējāw miñā k^uoļš k^uoļēzide māgāma* (VLMT, lk. 14, 5) 'tema võivat minna kuhu iganes tahes (~ ükskõik kuhu) magama'.

Lätis vastab sellele konstruktsioon *kaut kur* 'irgendwo' (LVV).

kotš-kui 'ükskõik kuidas': *tad_om vājag k'oļš_kui* 'seda on vaja ükskõik kuidas (= kuidas tahes)' (AES).

Läti keeles leiame sellele vasteks *kaut kâ* 'irgendwie' (LVV).

kotš-mitu¹⁶: 'ükskõik mitu (= kuipalju)': *k'oļš mitū, veī nu vāidū, veī ānābā* 'ükskõik kui-mitu (= kuipalju), kas vähe või rohkem' (AES).

Läti keelest leiame sellele vastava väljendi *kaut cik* (ka *kaut cik necik*) 'einigermassen, etwas' (LVV).

Leivu murdele tavalise *k'oļš*-partikli kõrval esineb aga veel samades funktsioonides partikkel *k'oļ - kuļ*.

kot-kuhu 'ükskõik kuhu, kuhu tahes': *ņizū mēni ļejjē, k'oļ_k'oļjē nu ļejjē* 'nisul mõni lõi päid, ükskõik kuhu (= kuhu tahes) nüüd lõi' (AES).

Läti vasteks on siin *kaut kur* 'irgendwo' (LVV), täpselt samuti nagu ka ülalesitatud *kotš*-kuhu puhul.

kot-kus 'ükskõik kus, kus (iganes) tahes': *nāš_sā veļjādē ļāūla k'oļ_k'oņ* 'need (= neid) sa võid laulda ükskõik kus (= kus iganes tahes) (AES).

Läti keeles vastab sellele, nagu ka eelmisele konstruktsioonile *kaut kur id*. (LVV).

kot-kuna 'ükskõik millal, millal tahes': *lāme kuļ_k'onā* 'lähme ükskõik millal (= millal tahes)' (AES).

Lätipoolne vaste sellele konstruktsioonile on *kaut kād* 'irgend einmal' (LVV).

Kokkuvõtteks võib öelda, et leivu *k'oļš*-, samuti ka *k'oļ*- (*- kuļ*-) partikli ülesanded on ilmsesti samad, mis võrdluseks esitatud läti *kaut*- ~ *kauč*-partiklil. Nii pronoomen kui ka adverb, mis on ühenduses partikliga *k'oļš*, *k'oļ* (~ *kuļ*), omandab teatava konditsionaalse või kontsessiivse tähendusvarjundi.

Tähenduslikus ühtekuuluvuses pole raskusi esitatud leivu ja läti konstruktsioonide puhul. Ka häälikulistest

¹⁶ Seda konstruktsiooni on allakirjutanu kuulnud ka pronominaalses tähenduses, seega siis ebamäärasst isikutekogu märkiva pronoomenina, kuid kahjuks puuduvad AES-i kogudes vastavad näited.

küsimustes ei peaks olema arusaamatusi, kui silmas pidada läti *kaūč* ~ *kaūt-sōna* vōimalikku kontamineerimist ūlalnimetatud vene *хотѣ*, (valgevene *хочѣ*, ukraina *хоч-*) sōnaga.

Lōpetades käesolevat ūlevaadet tuleb tänada P. A r i s t e t lahke kaasabi eest, mida ta on andnud allakirjutanule oma asjalikkude nāpunāidete ning selgituste nāol.

V. Nilus.

Quelques *lettonismes* intēressants dans le dialecte leivu.

L'enclave linguistique estonienne qui se trouve en territoire letton, prēs du cours moyen de la Kolva, le dialecte *leivu*, renferme une sērie de *lettonismes* intēressants, dont il faut examiner les plus caractēristiques.

1. Constructions avec *ise*. — Il y a en deux types. — *a*. Le pronom *ise* (en leivu *jēži*) est combinē avec quelque autre pronom: *tā.jēži* 'ce... mēme' ~ letton *tas pats* et y rēpondant la forme plurielle *nā.jēži* 'ceux... mēmes' ~ peut-ētre lett. *tiē paši*; *ši.jēži* 'ce... mēme' ~ lett. *šis pats* et la forme plurielle correspondante *niē.jēži* 'ceux... mēmes' ~ peut-ētre lett. *šie paši*; *sārān.jēži* 'justement un tel' ~ lett. *tāds pats*; *ūīši.jēži* 'personne; un seul et mēme' ~ lett. *ne-viēns pats*. — *b*. Le pronom est combinē avec un adverbe: *nei.jēži* 'de mēme, etc.' ~ lett. *tāpat*, *tāpatainās*; *sein.jēži* 'ici mēme, là mēme' ~ lett. *turpat*, *turpatās*; *nu.jēži* 'maintenant justement' ~ lett. *nu.pat*, *nu.patēs*; *perēda.jēži* 'maintenant' ~ lett. *taga-dīt pat*. Le pronom *ise* (en leivu *jēži*) dans ces combinaisons donne au pronom ou à l'adverbe avec lequel il est uni un caractēre intensif et catēgorique.

2. Constructions avec *kotš*. — Nous examinerons ici deux cas diffērents. — *a*. La particule *kotš* (en leivu *kʷoīš*) se présente ou bien seule ou bien unie à un pronom: *kʷoīš* 'ou bien'; *kʷoīš kumb* 'n'importe qui (~ lequel)' ~ lett. *kaut kurš*; *kʷoīš miā* 'n'importe quoi' ~ lett. *kaut kas*; *kʷoīš mārān* 'n'importe lequel, etc.' ~ lett. *kaut kāds*. — *b*. La particule est combinēe avec quelque adverbe: *kʷoīš.kuoje* 'où... (avec mouvement vers)' ~ lett. *kaut kur*; *kʷoīš.kui* 'n'importe comment' ~ lett. *kaut kā*; *kʷoīš.mūtū* 'n'importe combien' ~ lett. *kaut cik*. On trouve aussi plus rarement des formes diffērant un peu des précédentes: *kʷoī.kuoje* 'n'importe où (avec mouvement vers)' ~ lett. *kaut kur*; *kʷoī.kʷoī* 'où... que (sans mouvement)' ~ lett. *kaut kur*; *kū.kʷonā* 'n'importe quand' ~ lett. *kaut kād*. Le leivu *kʷoīš* ~ *kʷoī-* (~ *kūt*), en liaison avec quelque pronom ou adverbe, donne à celui-ci une certaine nuance de sens conditionnelle ou concessive. Phonētiquement et sēmantiquement ce mot ramēne à la particule *kaut*, *kaūč*, *kaūču* du letton. Il est aussi possible que cette combinaison ait été influencēe, par l'intermēdiaire des parlers lettons ocaux, par le russe *хотѣ*, *хотѣ* et le blanc-russe *хочѣ*, ukrainien *хоч*.

Töök.

„Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ järgi tähendab *töök* 'paadihank, tull'. Muugi „Väike õigekeelsus-sõnaraamat“ tõlgib sama sõna vastega 'tull'. Mõlema mainitud sõnaraamatu seletused sõna *töök* kohta on ekslikud. Rahvakeeles, kus see sõna esineb, on tal hoopis teine tähendus, nagu seda on ka juba Wiedemanni EWb-is: *took*, gen. *toogi*, *töök* 'der Pflock, welcher das Loch (*toogi-auk*) im Boden des Bootes verstopft, und beim Aufziehen an's Land herausgezogen wird, um das Wasser hinauszulassen'. Wiedemanni märkimisviis *töök* pika *õõ*-ga on ilmne teoretiseerimine. Hiiumaa murded, kust tuuakse see näide, tunnevad ainult *õõ*-lisi kujusid, mis ongi algupäraseid, nagu näeb allpool. Ak. Emakeele Seltsi murdekogude järgi esineb kõnesolev sõna järgmistes kohtades: Põide *tõk*, gen. *tõgi* 'prunt paadi põhjas augu ees, kustkaudu paatikogunend vesi välja lastakse', *paadi tõk, se oli vanast, nüüd o ikka viikid*; Käina *tõk*, gen. *tõgi* 'prunt, punn (laeval)', *tõgi pulk on laeval, lastaaz vet välj*; Pühalepa *tõk*, gen. *tõgi* 'auk paadi põhjas, kust vesi sisse või välja lastakse'; Reigi *tõk*, gen. *tõgi* 'auk, kust vett välja lastakse'. Sõna on tuntud ka Emastes *tõk*, gen. *tõgi* 'auk, kust vesi välja lastakse', *pädi on tõk, tõgi auk, kus lasta vesi välj*. Mandril on sõnal veidi teine tähendus: Keila *tõk*, gen. *tõga* (?) 'lähkre prunt'. *lähkre prunt, sel oli jälle kaiks nimè, se üitti tõk ka vet*; Jüri *tüök* 'prunt', *lähkre tüök, pani tüögil peale. tüögil oli auk siès ja päel oli peal, siès ei kadund ä*. AES-i andmetele on üliõp. A. Vinkel hankinud lahkesti lisateateid: Muhu *tõk* 'vee väljalaskmise auk, kiilu või esimese korra laua sees, kork on ees', ka: *tõgi auk*; Jaani Kavandi *tõk*, *se õ lähkribuñ, tõk tähendab õllènõu viik, puñ, Võhma tõgiks üittakse kaõ-güna põhjaz olèvad pulkka, tõgi auk* 'auk küna põhjas, kuhu töök pistetakse', Raugu *tõk*, *pulk pädi taga otsaz, millest lastakse vesi välja*, Keinaste *tõk* 'pulk paadi päras asetseva augu ees'; Püha Turja *tõk* 'pulk, mis on paadi päras oleva augu ees'. Seega siis näeme, et *töök* tähendab kas paadi põhjas

olevat, mõne anuma või lähkri auku ja prunti, ega mitte paadi serval olevaid tulle, millede vahel on aerud. Üliõp. E. Ko id u eatel tähendab Valjalas *tõk* pudeli korki või troppi.

Sõna on alamsaksa algupära. Schiller-Lübben MNW järgi *dovicke* on 'ein tappe'. Kuna kesk-alamsaksa keeles ei tähistata metafooniat, siis võib esimeses silbis *o*-ga tähistatud häälik olla niihästi *o* kui *ö*. Nagu osutavad eesti näited *took* ja *töök*, on Eesti territooriumil kõneldud alamsaksas olnud kõrvu kaks kuju, *o*-line ja *ö*-line. Eesti keeles on teisigi alamsaksa laensõnu, kus esineb kõrvu *o* ja *ö*. Vt. selle kohta EK 1933, 131. Alamsaksa sõna germaanipoolsete vastete alal nimetatagu veel, et siia kuulub ülemsaksa *Döbel* 'Pflock', keskülemsaksa *tübel* 'Pflock, Zapfen, Nagel', vanaülemsaksa *tubilî* 'Zapfen', inglise *dowel*, hollandi *deuwik* (Kluge EtWb), rootsi *dyvika*, *dövika* 'svicka, tapp' <alamsaksa (Hellquist SvEtO). Rootsi tänapäeva kirjakeeles leidub ka *dyvecka* (Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien). Vanemas kirjakeeles on harilik kuju *dövika*, kuid teises silbis võib esineda ka *e*, seda vähemalt samast tüvest olevas verbis: *en tunna lax packat och döuekat* (1574, Dahlgren, Glossarium öfver föräldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket från och med 1500-talets andra årtionde). Viimasena mainitud sõnaraamat toob eeskujuks olnud alamsaksa vasteteks *dovicke* ja *döveke*, *e*-ga teises silbis. Lasch-Borchling MNWb esitabki ka keskalamsaksast *döveke* 'Zapfen'.

Eesti keeles on *töök* selle poolest tähelepandav, et temas näeme omapärasest kontraktsiooni. Alamsaksa *dövicke* ootuspärane eesti vaste oleks **töövik*, või sõnasiseses *v* kao tõttu **töik*, **töik*. Kui aga lähtuda niisugusest alamsaksa vastest, kus teise silbi vokaal on olnud madaldunud, ei ole raskusi seletada, kuidas on saadud praegune kuju *töök*. Alamsaksa *döveke* siirdus eesti keelde kujul **tövek(ki)*, millest labiaalse vokaali tõttu kadus *v*, andes vormi *tšek*. Sellest vormist on siis arenenud edasi *tšek* ja lõpuks *töök*. Samasugust arenemisteed on pidanud käima paralleelselt esinev *took* < **doveke*.

Paul Ariste.

Töök.

On trouve en estonien les mots *töök*, *took* 'bondon' qui proviennent du bas-allemand *döveke* et **doveke*. La forme dialectale *took* montre qu'en bas-allemand ce mot s'est présenté également sans métaphonie.

Ühest Hiiu naisenimest.

Kui allakirjutanu oli 1928. aastal esimest korda Hiiu- maal, kohtas ta Pühalepas vanaeidekese, kelle eesnimi oli *Aal*. Praegu on see vanaaegne naisenimi Hiiumaal vist täiesti välja surnud, kui teda pole viimastel aastatel uuesti elustatud. Omal ajal on nimi olnud tüüpilisemaid Hiiu naisenimesid, mida mäletatakse veel kogu saarel. Allakirjutanu on seda kuulnud ikka *u-tüvelisena*: *äl* gen. *älü* ~ *äl* gen. *älü*, kuid *Wiedeman* EWb tunneb Hiiu- maalt ka *Aal* gen. *Aale*. *Aino Kalda* „Hundimõrsja“ kaudu on nimekuju *Aalo* saanud eriti tuttavaks ning leidnud mandril teed uuestielustumiseks. Nimi esineb ka *J. Mägiste* teoses „Eestipäraseid isikunimesid“, lk. 11, kujul *Aale*. Sama autori sama teose uues väljaandes „Eestipäraseid eesnimesid“, lk. 23, esineb *Aal* gen. *Aalu*, *Aale* ja *Aalike*. Siia kuulub nähtavasti ka *Aala*, mida on uuemal ajal praktiliselt tarvitatud. Keeleliselt on seda nime varemini käsitlenud *A. V. Forsman* väitekirjas „Tutkimuksia suomenkansan persoonallisen nimistön alalla. I. Pakanuuden aikainen nimistö“ (Helsinki 1891), lk. 54, öeldes „mitä vihdoin lähiheimolaisimme Virolaisiin tulee, tavataan heilläkin vielä meidän aikoina melkoisia jäännöksiä muinaisesta kotimaisesta nimistöstä, m. m. myöskin vaimoväen nimiä (esim. ... *Aal* ...)“. Seega arvab see soome autor, et *Aal* on paganusajast põlvnev nimi. Tegelikult on meil tegemist vana alamsaksa nimega. Vt. *Schiller-Lübben* MNW *Ale*, der abgekürzte Name *Alheid* (für *Adelheid*); *Aleke*, *Alleke*, *Alke* 'Deminutivform des weiblichen Eigennamens *Ale*'. On ju suu- rem osa eesti vanaaegsest isikunimestikust, mis on säi- linud meie päevini, üldiselt alamsaksast pärit.

Paul Ariste

An Old Propre Name in the Hiiumaa Dialects.

The author shows that the Estonian propre name *Aal* etc. is derived from Low German < *Ale* (< *Alheid* < *Adelheid*).

Ülevaade AES-i kahekümneaastasest tegevusest.

Käesoleva aasta 23. märtsil möödub 20 aastat AES-i asutamiskoosolekust. Sel koosolekul, mis kutsuti kokku prof. Lauri Kettunen'i algatusel, valiti põhikirja väljatöötamiseks vastav komisjon ja otsustati Seltsi nimeks panna „Emakeele Selts“.

Tänavu on meil seega põhjust heita pilku tagasi AES-i senisele tegevusele ja teha mõningaid kokkuvõtteid Seltsi üksikutest tegevusaladest.

Selts alustab oma tegevust ettekandekoosolekutega. Juba teisel koosolekul, kus tuleb vastuvõtmisele Seltsi põhikiri, kantakse ette mitu referaati. Esimese ettekande AES-is peab A. Saareste teemal „Murrete uurimisest“. Selle ettekandega tõstetakse murdeuurimisküsimused juba Seltsi tegevuse algul esiplaanile. Ka teised AES-i tegevusalad, nagu seda on keeleliste nähtuste teaduslik käsitlemine, õigekeelsusküsimuste lahendamine, nimede eestistamine, hõimrahvaste toetamine jm. leiavad juba esimesel tegevusaastal küllaldast tähelepanu.

Emakeele Seltsi tegevuse algus on kõigiti hoogne. Kui esimesel koosolekul oli 14 osavõtjat, siis on teisel juba 30 ja kolmandal isegi ligi 50 inimest, hoolimata kevadisest ajast.

Raskusi tekitab Seltsile algul ainult majanduslik külg. Seltsil puudusid omad ruumid. Juhatuse koosolekuid peeti esimehe prof. L. Kettunen'i korteris.

Varsti aga saadi ka majanduslikkudest raskustest üle. Juba esimese tegevusaasta lõpul korraldati Tartu äri-meeste ringkondades korjandus, mis õnnestus ootamatult hästi. Järgmise aasta lihavõtte ajal teostus samasugune korjandus ka Tallinnas. Kokku saadi nii toetajaliikmeilt lubadusi 26.200 kr. ulatuses, mis pidi Seltsile tasutama 5 aasta jooksul. Tegelikult ei saanud toetajaliikmed küll kõiki oma lubadusi täita, kuid aastate jooksul tõi see korjandus Seltsile siiski üle 10.000 kr.

Kui esialgsed majanduslikud raskused olid ületatud, siis võidi edaspidiseid kavatsusi teostama hakata. Nii alustati juba 1921. a. kirjastuslikku tegevust. AES-i esimese trükisena ilmus prof. L. Kettunen'i brošüür „Nimede valik ja soetamine“, millele veidi hiljem järgnes album „Eestlasele eesti nimi“. Selts muretses endale kirjutusmasina ja paljundusaparaadi, nii et võidi kõnelda Seltsi

nn. „käsitrukikojast“. Selles oma käsitrukikojas trükitigi mitmed väljaanded, näiteks „Aastaraamat“ I, „15 000 uut sugunime“ ja „Liivi lugemik“ I. Nüüd pandi alus ka Seltsi raamatukogule, kuhu muretseti mitmesuguseid teaduslikke töid. Prof. Kettunen loovutas Seltsile oma liivikeelsete tekstidega fonograafi-rullide kogu ja rajas sellega AES-i heliarhiivi. Samuti asutati 1921. a. suvel ka Seltsi murdearhiiv, kuhu kavatseti paigutada kõik Seltsi stipendiaatide käsikirjalised kogud.

Ühenduses Seltsi tegevuse laienemisega tekkis tarve ka oma ruumi järele. Saadigi toleaegsesse üliõpilasmajja vastav tuba, kuhu paigutati raamatukogu ja muud Seltsi varandust. Seltsi äri- ja kantseiline külg anti aga vastava tasu eest EKS-i asjaajaja hoolde.

AES-i teine tegevusaasta on tõusuajaks Seltsi elus. Lisaks eespool märgitud üritustele tuleb nimetada veel nimedemuutmise komitee moodustamist ja liivlaste toetamist. Tehti ettevalmistusi ka „Soome-eesti sõnaraamatu“ väljaandmiseks. Selleks saadi Joh. Aavikult sõnaraamatu vastav käsikiri, mida hakati täiendama. Käsikirja lõplik koostamine usaldati J. Mägistele.

Kolmandal Seltsi tegevusaastal asuti juba Seltsi tähtsamate ülesannete teostamisele. Aasta algul tehti otsus Seltsi ajakirja väljaandmiseks. Otsustati ajakirja nimeks panna „Eesti Keel“ ja teda välja anda 6 numbrit aastas. Kavatsused teostatigi. Teiseks 1922. a. alustatud tähtsamaks Seltsi ürituseks on süstemaatilisele murdekogumistööle asumine. Edasi jätkati kirjastuslikku tegevust, anti välja „Aastaraamat“ II, „Liivi lugemik“ II, loodi setu lugemiku toimkond, astuti Haridusministeeriumi ees samme emakeele õpetuse olukorra parandamiseks jne.

Ka kolmas tegevusaasta märgib tõusu Seltsi elus. Seltsi liikmete arv on tõusnud üle 100 ja on korraldatud rekordiline arv üldkoosolekuid (10 koosolekut 27 ettekandega). Et ka Seltsi äri- ja kirjavahetus on suurenenud, siis võeti ametisse vastav asjaajaja. Büroo viidi üle Eesti Rahva Muuseumi toleaegsetesse ruumidesse (Gildi t. 8), kus saadi kasutamiseks vastav tuba.

Järgmistel tegevusaastatel (1923, 1924) oli uusi üritusi vähem. Jätkati endiselt murdekogumist, „Eesti Keele“ ja „Aastaraamatu“ avaldamist. Vastava toimkonna töö viljana ilmus „Setu lugemik“ I.

Viienda tegevusaastaga (1924) lõpeb esimene periood AES-i tegevuses. See on töö- ja algatusrikas aeg noore Seltsi elus. Viienda tegevusaasta lõpul lahkus Seltsi esi-

mehe kohalt prof. L. Kettunen, kes siirdus Soome. Tema asemel hakkas Seltsi nüüd juhtima A. Saareste.

Kuuenda tegevusaasta algul otsustas AES nõutada endale juriidilise isiku õigused. Peakoosolek kinnitaski uue põhikirja ja Seltsi registreeriti Rahukogus. Üldiselt jätkus tegevus endiselt. Aasta jooksul ilmusid „Aastaraamat“ IV, „Liivi lugemik“ IV ja setu lugemiku teine osa „Kodotulõ“. Eesti keeleõpetuse oskussõnade toimkonna poolt töötati välja ja avaldati „Valik eestikeelseid grammatilisi oskussõnu“. Esindajate kaudu võeti osa Kultuurkapitali Kirjanduse Sihtkapitali Valitsusest.

Järgmised aastad ei too AES-i ellu kuigi palju uut. 1926. a. ilmus „Aastaraamat“ V, mis ühtlasi jäigi viimaseks aastaraamatuks, sest nüüd hakati koosolekuteateid ja aruandeid avaldama „Eesti Keeles“. 1927. a. kuulutas AES välja auhinna töö, mis aga ei andnud tulemusi. Jätkati ka ideoloogilise sõnaraamatu käsikirja koostamist, mida oli alustatud 1926. a.

Seltsi ruumid olid 1926. a. Jaagupi t. nr. 10. Järgmisel aastal koliti aga sobivamasse korterisse Lutsu t. nr. 10, kus oli ruumi nii Seltsi kirjastuslaole, murdekogudele, arhiivis töötajale kui ka büroole. Et ruumid AES-ilt rohkem kulu nõudsid, siis hakati juba 1928. a. samme astuma, et saada koos teiste akadeemiliste ühingutega ruume kuhugi ülikooli hoonesse. Esialgu aga ei andnud need püüded tulemusi.

1929. a. reorganiseeriti murdekogumistöe juhtimine ja otsustati osa võtta eesti keele kohta ilmuva kirjanduse bibliograferimisest ÕES-i „Aastaraamatu“ jaoks.

Kümnenda tegevusaastaga (1929) lõpeb AES-i elus teine periood. Seda aega iseloomustab endistel tegevusaladel töö jätkamine. Jätkus murdekogumine, „Eesti Keele“ väljaandmine, jätkusid ka J. Mägiste „Soome-eesti sõnaraamatu“ ja A. Saareste—A. R. Cederberg'i tekstidekogu „Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi“ koostamis- ja trükkimistöed.

Aastaga 1930 algab AES-i elus kolmas tegevusperiood, mis on kestnud tänini.

1929. a. lõpul teostati terve rida reforme AES-i elus. Seltsi büroo Lutsu t. nr. 10 likvideeriti. Seltsi kirjastusladu anti üle „Noor-Eestile“, ajakirja „Eesti Keel“ talitus viidi Akadeemilise Kooperatiivi juurde, nimede-eestistamise talitus aga Toimkonna juhataja korterisse. Kõik murdekogud ja arhiivis töötamiseks tarvilik sisseseade (lauad, toolid, kapid) toimetati äsjaloodud Eesti Keele ja

Sugukeelte Arhiivi (Lai t. 34), kuhu Selts need kavatses deponeerida. Asjaajaja koht kaotati ja ühendati murdekogude korraldaja ametiga. See reform Seltsi elus võimaldas suurt kulude kokkuhoidu korteri, valgustuse, kütte ja asjaajamise arvel. Raskusi tekitas ainult deponeerimistingimuste üle kokkuleppe saavutamise EKA-i juhataja ja AES-i juhataja vahel. Alles 1934. a. lõpul kirjutati alla deponeerimisakt ja alates sellest ajast on AES-i talitus olnud EKA ruumides.

Nende aastate märkimisväärsematest sündmustest võiks nimetada AES-i 10. aastapäeva pühitsemist 1930. a. märtsis ja Joh. Aaviku 50. a. sünnipäeva detsembris. Moodustati üldkoosoleku otsusel kiirkirja toimikond, mis järgnevatel aastail pidas rea koosolekuid, kuni 1932. a. toimikonna tegevus katkes.

1931. a. lõppesid kaks AES-i suuremat tööd. Nimelt ilmus sel aastal A. Saareste ja A. R. Cederberg'i poolt välja antud „Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524—1739“ ja Julius Mägiste „Soome-eesti sõnaraamat“. Mõlemad need teosed on jäänud senini suuremateks AES-i väljaanneteks. Neil aastail algas ka Soome ja Eesti teadlaste koostöö ühiste konverentside näol. 1931. a. Helsingis peetud mõlema maa keeleteadlaste konverentsist võtsid AES-i poolt osa A. Saareste ja J. Mägiste. Hiljem on need konverentsid perioodiliselt kordunud.

1933. a. muudeti peakoosolekul põhikirja, mille kohaselt nüüd juhatuse liikmete arv suurenes seitsmelt üheksale. Auliikmeks valiti J. V. Veski; sel puhul korraldati ka juubilari auõhtu.

Seltsi viieteistkümnendal tegevusaastal (1934) olid kaalumisel mitmesugused kavatsused, mis on senini teostatamata. Nii kaaluti murdetekstide kogu ja liivi alglugemiku avaldamise võimalust. Raamatuaasta puhul mõlgutati mõtteid mõne haruldase vana trükise (näit. 1656. a. lauluraamatu või Stahl'i grammatika) anastaatilisest trüki avaldamisest. Toetuse puudusel tuli Seltsil sellest kavatsusest loobuda. Murdetekstide kogu ja liivi alglugemiku eeltööd on aga praegugi veel käsil.

1935. a. tehti Seltsi esimehe eestvõttel katset reformida juhatuse tegevust sel teel, et juhatuses moodustati kolmeliikmelised toimikonnad, milledest üks lahendas õigekeelsusküsimusi, teine majandusküsimusi jne. Tegelikult aga selgus, et seesugune rühmiti töötamine pole otstarbekohane ja oleks parem, kui kõik Seltsi tegevus oleks koordineeritud ja koondatud enam-vähem ühe isiku kätte, kes võiks olla nii ajakirja sekretär kui ka murdekogude

korraldamistööde ja Seltsi talitusi juht. Nii kerkis 1936. a., mil ka EKA oli kolinud avaramatesse ruumidesse Rüütli t. 24, üles teadusliku sekretäri ametisse seadmise küsimus.

1937. a. läks Seltsil korda seda kavatsust teostada. AES-i teaduslikuks sekretäriks valiti mag. A. Raun. Teadusliku sekretäri tegevusse astumine mõjus elustavalt Seltsi tegevusele. Nüüd võidi, tänu Riigivanema eritoetusele, asuda ka kogutud murdekogude korraldamistööle suuremal määral kui enne. Nii töötasid 1938. a. Seltsi murdekogude korraldamise töodel M. Toomse, V. Niilus ja A. Kukk. A. Rauna lahkumise järel möödunud sügisel valiti teadusliku sekretäri kohustetäitjaks üliõp. V. Niilus. Praegu töötavad Seltsi kogude korraldajatena hr. A. Kukk ja prl-d H. Romet ja H. Keem, viimane neist organiseerib ja korraldab AES-i korrespondentide võrku.

Viimase aasta sündmustest võiks märkida, et Seltsil tuli jällegi kaaluda, missugust teed käia. Selts pidi seisukoha võtma küsimuses, kas registreeruda Teaduste Akadeemia juures ja loobuda juriidilise isiku õigustest või jääda edasi oma endise põhikirja alusel töötama. Selts kaalus seda küsimust oma üldkoosolekul ja leidis, et tuleks jääda endise vormi juurde, kui selle all Seltsi teaduslik tegevus ei kannata. Nii jäädigi teotsema iseseisva organisatsioonina.

Kui aga AES-il loodetud toetuste saamine raskeks muutus, siis pidi juhatus otsima teid, et Seltsi poolt seni korraldatud murdeuurimistöö ei katkeks. Kavatseti luua murdekogumistöö jätkamiseks vastav sihtasutis, kus oleksid esindatud Haridusministeerium, Ülikool ja ka Akad. Emakeele Selts. Sihtasutise põhikirja kavand töötati välja AES-i juhatuse poolt ja esitati asjaosalistele. Konkreetsete sammudeni sel alal pole veel jõutud.

Et uurimistöö aga vahepeal seisma ei jääks, selleks hangiti üksikutelt isikutelt ja asutistelt vastavaid stipendiume. Hiljem on võinud murdekogumistöö Haridusministeeriumi lahel toetusel jällegi normaalselt jätkuda.

Edasi püüame jälgida AES-i üksikuid tegevusalasid.

Kõige tähtsamaks AES-i tegevusalaks on murdeuurimine. Nagu eespool märgitud, oli murdekogumine kõne all juba Seltsi esimestel koosolekutel. Prof. L. Kettunen korraldas 1920. a. kevadel harjutusi murdekorjajatele. 1921. a. suvel saadetakse välja esimene stipendiaat P. Voolaine, kes kogub ainekku Aluliina ja Lutsi eestlastelt. 1922. a. algul otsustatakse moodustada komisjon „murdesõnastiku kokkuseadmise asjus“. AES-i esindajaiks valitakse prof. Jõgever ja prof. Mark. Koos EKS-i vastavate

esindajatega tuleks murdesõnastiku kava välja töötada ja siis palve saata Haridusministeeriumi abi saamiseks. Komisjoni kokkukutsujaks jääb A. Saareste. Nagu selgub, jääb aga EKS murdesõnastiku ettevalmistustöödest kõrvale ja kogu töö jääb AES-i hoolde. Nõupidamisel, millest osa võtavad J. Jõgever, L. Kettunen, J. Mark ja A. Saareste, otsustatakse süstemaatilist murdekogumistööd alustada juba 1922. a. suvel. On nimelt kavatsus 10 aasta jooksul koguda 30-st eri kihelkonnast kogu sõnavara Wiedemanni' järgi, lisaks sellele veel igast kihelkonnast häälikulooline ülevaade, murdetekste, koha- ja ristinimesid. Kogujateks pidid olema üliõpilased, kes tunnevad foneetikat ja eesti keele häälikulugu. Kogu töö üldjuhtimine usaldati A. Saarestele. Tööks saadi ka Vabariigi Valitsuselt tarviline toetus.

Tööd alustati 1922. a. suvel 11 stipendiaadiga, kes 15½ kuu jooksul kogusid 26.500 sõnasedelit. Järgmistel aastatel suurenes nii kogujate arv kui ka korjatud sõnasedelite hulk. Nii on näiteks 1926. a. kogujaid 31 ja saadud on 61.700 sedelit. See on materjali rekordarv, milleni ka hiljem ühe aasta jooksul pole enam küünitud. Et materjali nii palju kokku tuli, siis valiti murdekogumistöö juhatajale abi, kelle hooleks jäi kogude esialgne korraldamine.

Esimese viie tööaasta jooksul oli kogutud juba üle 200.000 sõnasedeli ja lõpetatud küsitlemine Wiedemanni' järgi 9 kihelkonnas. Järgneval 4 aastal jätkatakse kogumist algul esitatud kava kohaselt ja 1930. a. on kogumine Wiedemanni' järgi lõpetatud juba 24 kihelkonnas. Ühtlasi lõpeb ka 1930. aastaga murdekogumistöö esimene periood.

1929. a. lõpul võeti AES-i erakorralisel peakoosolekul vastu Murdetoimkonna uus täiendatud kodukord, mille kohaselt valiti murdekogumistöö juhtimiseks viieliikmeline Murdetoimkond. Murdetoimkond püüdis leida teed, kuidas murdekogumistööd viljakamaks muuta. Seni oli kogumine olnud teataval määral pinnaline, sest oli püütud saada peamiselt teateid Wiedemanni's leiduva sõna esinemise või mitteesinemise kohta vastavas murdes, kuna sõnade tähenduslik külg, liitsõnad ja Wiedemanni's antud fraseoloogia oli tihti jäetud tagaplaanile. Sellest siis johtuski, et senini oli saadud Wiedemanni' järgi küsitledes ühest kihelkonnast keskmiselt 8 716 sõnasedelit, kusjuures maksimaalne sõnasedelite arv oli 12.100 ja minimaalne 6343.

Murdetoimkond otsis võimalusi kogumistöö süvendamiseks ja otsustas senise kogumisviisi kõrval kordkorralt enam rakendada ideoloogilist kogumismenetlust. Seda kogumismeetodit oli esmakordselt proovitud 1929. a. suvel

ja selle tulemustega oldi rahul. 1930. a. otsustati sellepärast saata rida stipendiaate ideoloogilist ainestikku koguma. Kogutigi sel suvel üle 10 500 sedeli merenduse, mesinduse, põllunduse, metsanduse, toitluse jmm. alalt. Küsitlusvahenditena tarvitati prof. A. Saareste ideoloogilise sõnaraamatu käsikirja alusel koostatud küsitlusvihkuid. Järgmistel aastatel jäeti Wiedemann'i järgi kogumine peaaegu kõrvale ja koondati kogu tähelepanu ideoloogilisele küsitlusele. Samal ajal püüti aga ühtlasi jälgida ka haruldasemaid sõnu nn. Lisasõnastikkude põhjal. Seesugune küsitlemine ideoloogiliste küsitluskavade ja Lisasõnastikkude järgi kestis kuni 1937. aastani.

Kui esimesel perioodil oli peatähelepanu pööratud ainestiku kogumisele, siis teisel perioodil püütakse hoolitseta ka murdekogude korraldamise, järjestamise ja tarvitamiskõlvuliseks tegemise eest. Ühtlasi korraldatakse ka järelkogumisi Wiedemann'i järgi neist kihelkondadest, kust oli väga puudulikke esialgseid kogusid.

Murdekogumistöö kolmas periood algab 1937. aastal. Nimelt alustatakse sel aastal uuesti Wiedemann'i järgi ainestiku küsitlemist, kusjuures seda otsustatakse teha palju põhjalikumalt kui senini. Nüüd tahetakse sellele tööle rakendada eriti vilunud stipendiaate, kes peaksid seda tegema mitte ainult suveti, vaid pikema aja jooksul. Seejuures rõhutatakse enam tähendusliku külje jälgimist, mis varasemates kogudes oli soovida jätnud. Koostatakse nn. murdekogumise hoogtöö viisaastaku kava, mille järgi tuleks 5—6 kihelkonnast koguda uurimishuviliste stipendiaatide poolt põhjalikud kogud. Ühtlasi otsustatakse jätkata ka ideoloogilist küsitlemist, murdetekstide, kohanimede ja muu keelelise ainestiku kogumist. Kava teostamiseks paluti Riigihoidjalt eritoetust, mida 1937. a. ka saadi.

Kuigi järgnevatel aastatel eritoetus on ära jäänud, on püütud ka kahel viimasel aastal viisaastaku kava teostada. Kolme viimase tööaasta tulemusena on 47,7% Wiedemann'i järgi kogumisest teostatud. Ühes kihelkonnas, nimelt Karksis, on töö juba lõpetatud. Karksi sõnavara on terves ulatuses kogutud prl. S. Tanning'u poolt. Kogumiseks on kulunud 365 tööpäeva ja kogu suurus on 24.659 sõnasedelit. Nagu sellest sedelite arvust nähtub, on uued kogud keskmiselt vähemalt kolm korda tihedamad endistest. Teisteks kihelkondadeks, kus kogumine veel pooleli, on Muhu (kogutud 78,8%), Kihelkonna (63,5%), Lüganause (33,5%), Martna (32,2%), Kodavere (14,3%) ja Hargla (11,6%).

Ühenduses uue viisaastaku kavaga on Murdetoimkonnas kaalumisel olnud küsimused, kuidas teha murrete sõnaraamatu eeltöid, kuidas järjestada ainestikku, missuguseid kogusid kopeerida jne. Siduvaid otsuseid nende küsimuste kohta ei ole siiski veel tehtud. Küll on aga tarviliseks peetud proovartiklite koostamine ja korrespondentide võrgu arendamine. Mõlemad need tööd on praegu käsil. Paar proovartiklit on „Eesti Keeles“ ilmunud ja mitmed on veel ilmumas. Seltsi teadusliku sekretäri A. Rauna poolt alustatud korrespondentide võrgu arendamine on jätkunud ning see ulatub nüüd juba 150 korrespondendini.

Kogude korraldamistööle on rakendatud mitmeid vilunud murdeuurijaid. Nii oli 1937. ja 1938. a. murdekogude korraldajaks hr. Toomse, hiljem hr-d V. Niilus ja A. Kukk. Praegu, nagu eespool märgitud, on paisunud kogude korraldamistöödel olevate isikute arv juba kolmeni.

Peale murrete-sõnaraamatu on Murdetoimkonnas lähemalt kõne all olnud ka murdetekstide kogu avaldamise küsimus. Kindlat seisukohta selles küsimuses Toimkond ei ole võtnud, sest majanduslikud olud ei ole senini lubanud tekstide avaldamisele asuda.

Lõpuks võiks nüüd teha kokkuvõtteid sellest, kui suureks on paisunud AES-i murdekogud 18 aasta jooksul. Nagu vastavaist kokkuvõttest selgub, on 37 kihelkonnast Wiedemann'i järgi kogutud kokku üle 382.000 sõnasedeli. Wied. järgi kogutud materjal võtab seega enda alla suurema osa AES-i arhiivist. Väärtuselt, nagu juba eespool märgitud, on varasemad kogud halvemad ja hilisemad paremad.

Teiseks küsitlusvahendiks peale Wiedemann'i on olnud nn. Lisasõnastikud. Lisasõnastikkude järgi on alustatud kogumist 1927. a. ja sel teel on kogutud 77.229 sõna. Kogumisvahenditena on senini avaldatud „Lisasõnastik“ ja selle kuus jätku (1930—1938).

Kolmandaks on sõnavara kogutud ideoloogiliste küsitluskavade järgi väga mitmesugustelt aladelt, nagu seda on näiteks merendus, kalandus ja kalastus, põllundus, heinatöö, linatööstus, loomakasvatus, mesindus, metsandus, ehitised, sõidukid, loomastik, taimestik, aeg, ilmastik, maastik, toitlus, tuli, nõud, mõõdud, keha, kehakatted, suguvõsa, kõlblus, abielu, suguelu, haigus ja tervis, vaimud, usund, värvid, märk, kõne, mäng, tunnetus, tundeelu, tahe, maapõuevarad, ühiskond ja õigus jm. Nendelt mitmekesistelt aladelt on viimase 11 aasta jooksul kogutud 122.200 sõnasedelit.

Kohanimedele kogumist alustati juba murdeuurimistöö esimestel aastatel ja seda on jätkatud kuni hilisema ajani. Kõige põhjalikumalt ja kõige paremini on kogutud Saaremaa kohanimed, kõige vähem on kohanimesid Harju-, Lääne-, Viru- ja Pärnumaalt. Üldiselt on kohanimedele seisukohalt läbi küsitletud umbes pool Eesti maa-alast. Arvult on AES-i kohanimedele kogus 56.000 kohanime.

Mitmesuguseid teateid üksikküsimuste ja haruldasmate sõnade kohta leidub 84.500 sedelit.

Kokku sisaldab seega AES-i murdearhiiv 722.000 sõna-sedelit.

Üheks väärtuslikumaks AES-i ainekoguks on murdetekstid. Kuuldelisi tekste hakati koguma juba 1925. a. ja neid on püütud igal aastal ja võimalikult igast kihelkonnast märkida. Seetõttu leidubki meil murdetekste peaaegu kõikidest kihelkondadest, välja arvatud vahest linnade juurde kuuluvad kihelkonnad. Kokku on murdetekste kogutud 6442 lk.

Lisaks kuuldelistele murdetekstidele on peamiselt kogumistöö esimesel perioodil kogutud ka fonograafilisi tekste. Vastava ülevaate järgi (vt. Ariste, AES-i heliarhiiv, EK 1939, lk. 22) on AES-i arhiivis umbes 250 rulli, milledest u. 150 sisaldavad tekste Eesti murdealadelt ja ülejäänud sugukeeltest ja Leivust ning Lutsist. Neile tekstirullidele lisanduvad Tallinnas Riigi Ringhäälingu poolt 1938. a. tehtud moodsad heliplaadid murdetekstidega, arvult 49.

Mainimata ei tohi jätta ka häälikuloolisi ja morfoloogilisi ülevaateid. Häälikuloolisi ülevaateid on koostatud 53 eri kohast ja morfoloogilisi ülevaateid 17 punktist.

Kõikide nende materjalide kogumisel on aastate jooksul tegevad olnud 132 AES-i stipendiaati (neist 64 meest ja 68 naist), kokku 436 kuu ehk 36 a. 4 k. jooksul.

Huvitav on võib-olla siinkohal ka vaadelda, kui kaua üks või teine stipendiaat on töötanud. Selgub, et kõige püsivam AES-i murdekoguja on olnud hr. Juhan Arike, kes alates 1924. a. juba 15 suve on murdekogumistööst osa võtnud. Teine püsiv töötaja on prl. Salme Tanning, kes 1927. a. alates 12. a. jooksul on AES-i stipendiaadina kestvalt töötanud.

Neile vastandina on enamik stipendiaate töötanud lühemat aega. Nii on 50 stipendiaati töötanud 1 suve, 36 stip. — 2 suve, 13 stip. — 3 suve, 13 stip. — 4 suve, 9 stip. — 5 suve, 3 stip. — 6 suve ja mõned üksikud kauemini.

Sellest AES-i stipendiaatide vahelduvusest ja lühiaja-

lisest töötamisest on kahtlematult tingitud ka mitmed puudused Seltsi varasemates kogudes.

Kõneldes AES-i murdekogudest ei saa mainimata jätta ka Seltsi sõnavarakogusid sugukeelte alalt. Seesuguste sõnavarakogudena tuleb märkida A. Angere ingeri keele sõnakogu ja Dm. Tsvetkov'i poolt koostatud vadja sõnastikku. Viimase kogu trükivalmis seadmiseks on eeltööde tegemine Seltsil käsil.

Nagu kõigest eelmisest selgub, on AES oma 20-aastase tegevuse jooksul suutnud koguda ja päästa palju väärtuslikku murdeainestikku, mille töötlemisele ja avaldamisele võidakse asuda vahest alles järgnevatel aastakümnetel.

AES-i teiseks suureks ülesandeks, mille teostamisele asuti samuti 1922. a., oli ajakirja „Eesti Keel“ väljaandmine. Ajakirja aluste fikseerimisel märgitakse, et „Eesti Keel“ tahab „avaldada kirjutusi esimeses joones eesti ja üleüldse soome-ugri keelte alalt, muilt teadusaladelt ainult niipalju, kuivõrd see soome-ugri keeleteadusele valgustav“ (vt. juh. prot. nr. 19). Teaduslikkude küsimuste kõrval püüab aga ajakiri ka tegelikku keeletarvitamist silmas pidada, nagu märgitakse saatesõnas. Ajakirja kirjaväisi kohta öeldakse, et „toimetuse keeleliseks lähtekohaks oleks õigekirjutuse-sõnaraamat.“

Neil alustel asutigi ajakirja välja andma. Ajakirja esimeseks peatoimetajaks on prof. J. Mark, toimetuse sekretäriks A. Saareste. Ajakirja avaldati 6 numbrit aastas, à 32 lk. number. Trükiti 1100 eksemplari. Algul annab end tunda kaastöö nappus, sest vähe on veel eesti keeleteadlasi, kes võiksid teaduslikus ajakirjas kirjutada. Selle tõttu peavadki toimetuse liikmed Kettunen, Saareste ja Mark suurema osa ajakirjast ise täitma. Ajakiri sai lugejaskonnalt võrdlemisi hea vastuvõtu osaliseks — tellijaid oli 352, seega siis rohkem kui kunagi hiljem.

Järgnevatel aastatel suureneb kaastööliste arv ja ajakiri muutub mitmekesisemaks, väheneb aga tellijate arv. 1924. a. jõutakse juba selleni, et Selts võib oma ajakirja kaastöölistele hakata honorari maksuma. Et laiemate ringide huvi ajakirja vastu äratada, hakatakse avaldama tegelikke keeleküsimusi nn. küsimuste ja kostuste näol. See näibki veidi aitavat, sest märgitakse, et ajakirja tellijate arv, mis 1924. a. oli langenud alla 150, jälle tõusma on hakanud.

1925. a. alates hakatakse ajakirja lisana avaldama A. Saareste ja R. Cederberg'i „Eesti kirjakeele vanemate mälestiste“ poognaid. Et vahepeal kaastööliste pere oli

kasvanud, siis otsustatakse 1926. a. suurendada ajakirja aastakäiku 6 nr-lt 8 nr-le (256 lk.).

Nii ilmubki kuni 1929. a. lõpuni ajakirja aastas 8 numbrit, kusjuures „Eesti kirjakeele vanemaid mälestisi“ avaldati 3—5 poognat. 1930. a. majanduslikkude olude kitsemise tõttu vähendatakse uuesti numbrite arv 6-le. Alles 1937. a., kui Selts sai suurema toetuse osaliseks, tõsteti ajakirja numbrite arv jällegi 8-le.

Ka ajakirja tiraaž on olnud kõikuv. Kui algul suurte lootustega ajakirja avaldama hakati, siis tõsteti (1923. a.) trükitavate eksemplaride arv 1500-ni. Tellijate arvu vähenedes hakati ka tiraaži vähendama. Nii viidi 1925. a. ajakirja tiraaž 1000 eksemplarini, 1928. a. — 600 eks., 1931. a. — 450 eks. ja alates 1932. aastast on ajakirja trükitud 400 eksemplari.

Ajakirja kaastöölise arv on kõikunud aastas 15 ja 26 vahel, kirjutiste arv aastakäigus 21 ja 60 vahel. Kõige enam ja kõige kaaluvamaid kirjutisi on avaldanud A. Saareste ja J. Mägiste. Ajakirja peatoimetajateks on olnud J. Mark (1922—23), A. Saareste (1924—31), J. Mägiste (1932—35) ja J. V. Veski (1936—40).

Ajakirjas on — nagu eespool märgitud — käsitletud nii teaduslikke kui ka õigekeelsuslikke küsimusi. Siin on avaldatud rida eriuurimusi eesti keele, aga samuti ka sugukeelte alalt. Silmapaistvamad neist on äratõmmetena ajakirjast ilmunud ka AES-i toimetiste sarjas.

Teaduslikke kirjutisi ja uurimusi on „Eesti Keele“ veergudel avaldanud nii meie ülikooli õppejõud kui ka hõimrahvaste teadlased. Õigekeelsusküsimuste üle on ajakirjas kirjutisi avaldanud kõik meie nimekamad keelemehed, nagu J. V. Veski, J. Aavik, E. Muuk jt. Ajakirja arvustuse osas on püütud kriitiliselt jälgida nii Eestis kui ka väljaspool ilmuvaid soome-ugri keeli puudutavaid teoseid. Võime öelda, et kogu meie keeleline elu on nii või teisiti leidnud kajastust Seltsi ajakirja veergudel.

Ajakirjaga lähedases seoses on ka Seltsi toimetised. Neid on aastate jooksul (alates 1921. a.) ilmunud tervelt 40.

Rühmitada võiks seniilmunud toimetisi järgnevasse rühmadesse:

1. nimeede-eestistamise edendamiseks soetatud kirjan-
dus (5 numbrit),
2. „Liivi lugemikud“ (5 nr.),
3. „Soome muinasjutud“ (3 nr.),
4. „Setu lugemikud“ ja setukeelne Uus Testament
(3 nr.),

5. äratõmbed ajakirjast „Eesti Keel“ (15 nr.),
6. äratõmbed ÕES-i „Aastaraamatust“ ja „Loomingust“ (3 nr.),
7. ulatuslikumad eriraamatutena avaldatud tööd, milledest AES-i kirjastusel ilmunud 3 ja teiste kirjastuste väljaandel 3.

Lisaks neile on väljaspool AES-i toimetiste sarja ilmunud Seltsi varasemal tegevusperioodil AES-i „Aastaraamatud“ I—V.

Silmapaistvamatest AES-i kirjastusel ilmunud teostest on juba varem nimetatud Julius Mägiste „Soome-eesti sõnaraamat“ ja A. Saareste ning A. R. Cederberg'i poolt väljaantud teost „Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524—1739“. Osalise äratrükina „Eesti Keelest“ võis päevavalgust näha R. Nurkse uurimuslik kirjutis „Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti keeles“ (1937).

Teiste kirjastuste väljaandel ilmunud AES-i toimetistest tuletatagu siin meelde E. Muugi üldtuntud grammatikaid „Eesti Keeleõpetus“ I ja „Lühike eesti keeleõpetus“ I ja Akadeemilise Kooperatiivi kirjastusel ilmunud Valter Tauli ulatuslikku uurimust „Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid“ (1938).

Lõpuks ei tohiks nimetamata jätta ka V. Niiluse leivu murdetekste (1937) ja M. Toomse Ida-Vaivara murdetekstide kogu (1938), mis mõlemad ilmunud äratrükkidena ÕES-i „Aastaraamatust“.

Nagu esitatud ülevaatest selgub, on AES-i toimetistena ilmunud nii rahvuskultuurilisi ülesandeid taotlevaid kui ka hõimutööd soodustavaid kirjutisi, nii tegeliku keeleõpetuse käsiraamatuid, õigekeelsuse küsimusi käsitlevaid teoseid, keeleteaduslikke uurimusi kui ka murdematerjalide kogusid.

Edasi tuleks jälgida AES-i poolt korraldatud üldkoosolekuid ja koosolekul esitatud ettekannete hulka ja laadi.

Kahekümne tegevusaasta jooksul on AES pidanud üldse 139 üldkoosolekut, kus on esitatud tervelt 245 ettekannet. Tegevuse algusaastatel ulatus aasta jooksul peetud üldkoosolekute arv isegi 10-ni, hilisemal ajal on aga peetud tavaliselt 6 koosolekut aastas (3 semestris). Kõige enam ettekandeid on esitatud 1922. a. (nimelt arvult 27), kõige vähem ettekandeid 1937. a. (7 referaati).

Kui vaadelda referente, siis selgub, et umbes pooled ettekanded on ülikooli praegustelt või endistelt õppejõududelt. Nii näiteks on A. Saareste refereerinud 42 korda, J. Mägiste 34 korda, L. Kettunen 23 korda jne.

Üksikalade järgi ettekandeid liigitades ilmneb, et õigekeelsuse ja keeleuuenemise üle on refereeritud 50 korda, pärisnimede õigekirjutusest 10 korda, vanemast kirja-keelest 15 korda, etimoloogiaid on esitatud 45 korral, murdeuurimisest on kõneldud 31 korda, häälikuloolisi nähtusi on jälgitud 23 korral, laenusuhetest on olnud juttu 18 puhul, üldkeeleteaduse ja foneetika alalt on 17 ettekannet, tegevusülevaateid ja aruandeid mitmesugustest keeelistest kongressidest on esitatud 13 korda, reisidest hõimrahvaste juurde on refereeritud 14 korral, sõnavõtte keeelistest üksikteoste ilmumise puhul on olnud 6, peale selle on refereeritud veel kohanimedest, rahvaluulelistest küsimustest jne. Üldiselt on seega ettekandeks kajastunud nii seltsi keeleteaduslik kui ka õigekeelsuslik tegevus. Enamik ettekandeid on ilmunud ka Seltsi ajakirjas.

Lõpuks olgu peatunud veel kahe AES-i tegevusala juures. Need on nimelt nimede eestistamise organiseerimine ja hõimutöö.

Võõrapäraste nimede eestistamise küsimus tõsteti üles juba Seltsi esimesel tegevusaastal. Prof. Kettunen kriipsub alla „rahvuskultuuriliselt seisukohalt otse haavavat ja lubamatut saksa- (ja vene-) keelsete pärisnimede rohkust Eestis“ (AR I, lk. 21). Otsustatakse alustada agitatsioonivõõraste nimede vastu. Selleks kutsutakse 1921. a. ellu nn. nimede muutmise komitee esotsas toimekonna praeguse juhi õp. J. Aineloga, korraldatakse suurem kõnekoosolek, avatakse nn. vahetalituse büroo ja avaldatakse esimeste AES-i toimetistena album „Eestlasele eesti nimi“ ja valimik „15 000 uut sugunime“. See tegevus kannab esialgu vilja ainult kitsamais, peamiselt akadeemilistes ringides. Nii saab näiteks Saabergist Saareste, Mälsonist Mägiste ja Bundbergist Ainelo.

Järgnevatel aastatel jätkatakse tegevust, õhutatakse nii suuliselt kui kirja teel nimede muutmist, kuid see annab vähe tulemusi. Et vanem põlv väga tagasihoidlik on, siis pöördatakse nooremate poole. 1923. a. luuakse nimedemuutmise akadeemiline harutoimkond, mis 1925. a. muutub alatiseks üliõpilaskonna nimedemuutmistoimkonnaks. Korraldatakse 1. mai puhul üldisi nimemuutmisi, saadetakse näiteks kõikidele võõrapäraste nimedega üliõpilastele isiklikud üleskutsed (arvult 1800), kuid nimemuutjaid on ainult 20—40 aastas. 1930. aastani on näiteks Riigikohtus muudetud ainult 524 nime. Hoolimata sellest jätkatakse visalt tegevust. Püütakse saavutada perekonnanimede muutmise seaduse ümberkorraldust, tõmmatakse liikumisele kaasa ÜENÜ, peetakse Tartus ja Tallinnas

nõupidamisi, saadetakse märgukirju Vabariigi Valitsusele, kõneldakse nimemuutmisest raadios ja kirjutatakse ajalehtedes. Nii kestab see 1934. aastani. Siis tuleb murrang. Seni AES-i vastava toimkonna poolt propageeritud liikumine saab rahvuslikuks suurürituseks. 1934. a. hakkab kehtima nimede eestistamise dekreet, mis teeb nimemuutmise palju hõlpsamaks. Nüüd luuakse üleriiklik nimede eestistamise toimikond ja hiljem Nimede Eestistamise Liit, mille abiesimeheks saab AES-i vastava toimkonna juhataja. Nüüd tekib ka terav tarvidus vastava kirjanduse järele. Nii ilmub 1935. a. J. Mägiste ja E. Elisto poolt raamat „Eesti nimi“, mille omandab Nimede Eestistamise Keskbüroo. Samuti kirjastab Nimede Eestistamise Liit 1936. a. ilmunud J. Mägiste raamatu „Eestipäraseid eesnimesid“, mis on õieti sama autori 1929. a. ilmunud teose „Eestipäraseid isikunimesid“ teine põhjalikult ümbertöötatud trükk.

Viimastel aastatel, mil nimede muutmise on muutunud massiliseks, on AES-i Nimede-eestistamise Toimikond püüdnud abiks olla nimemuutjaile sobiva nime valikul. Samuti on katsutud koguda ja talletada ajalehelõigete näol materjale, mis annaksid pildi selle suure rahvusliku aktsiooni tulemustest.

Teiseks juba AES-i algusaastail esilekerkinud tegevusalaks on hõimrahvaste toetamine ja uurimine. Et väikest liivi hõimu päästa ümberrahvustamise ohust, seks astutakse mitmeid samme. 1921. a. kutsutakse Tartu kaks liivi noormeest, keda kavatsetakse Seltsi kulul koolitada, et neist hiljem võiksid saada liivi kooliõpetajad. See koolitamiskatse ei anna aga tulemusi, sest juba samal aastal katkestab üks liivlane õppimise ja järgmisel aastal ka teine. Edasi asutakse liivi lugemikkude väljaandmisele. L. Kettunen'i ja hiljem O. Looritsa toimetusel ilmuvadki a. 1921—1926 viis „Liivi lugemikku“. Ka majanduslikult katsutakse liivlasi toetada, niipalju kui Seltsi rahaline olukord seda lubab.

Viimastel aastatel on kõne all olnud liivi aabitsa ja alglugemiku avaldamise küsimus.

Peale liivlaste on püütud toetada ka teisi hõime. Nii soetati 1922. a. õppimisvõimalused ingeri üliõpilasele V. Muurmetsä'le ja 1923. a. vadjalasele Dm. Tsvetkov'ile. Vastutasuks pidid nad koostama vastavaid sõnastikke. Dm. Tsvetkov koostaski AES-ile vadja keele sõnaraamatu, mille avaldamise kavatsusest oli kõnet eespool. Varsti katkestati stipendium V. Muurmetsä'le ja anti see A. Angerele, kes asus ingeri sõnastikku koostama (1925—1930).

Setude kultuurilise arendamise küsimus kerkis samuti esile AES-i algusaastail. Otsustati koostada setu lugemik ja välja anda setu Uus Testament. 1923. a. ilmuski vastava toimkonna väljaandena „Seto lugemik“ I ja 1925. a. lugemiku teine osa pealkirja all „Kodotulõ“. Järgmisel aastal ilmus E. Puusepa tõlkes ka setukeelne Uus Testament. Samal aastal hakati ka setu lauluemasid majanduslikult toetama. Nii setu lugemikkude avaldamine kui ka lauluemade toetamine oli võimalik Piirimaade Kultuurkapitali lahke vastutuleku tõttu.

Nimetada tuleks siin ka tööd, mida on tehtud soome keele ja kultuuri tutvustamiseks AES-i kaudu. Juba Seltsi asutamisaastal kinkis Soome saadik hr. Reijonen AES-ile 250 kr. tingimusel, et selle summa protsentidest siis, kui summa on kasvanud 1000 kroonini, antaks toetusi Seltsi liikmeile, kes sõidavad Soome keelt õppima. 1925. a. täiendas Selts omalt poolt selle summa 1000 kroonini ja alates 1926. a. on võinud selle toetusega Soomes käia tervelt 16 üliõpilast. Soome keele õppimist hõlbustavaist väljaandeist võiks sel puhul meelde tuletada 1921—1923 avaldatud „Soome muinasjuttude“ kogusid, mis ilmusid M. Nurmiku toimetusel.

Selts on kolmel korral ka auhinnatöid välja kuulutanud, kuid senini ei ole need tulemusi andnud.

Mis puutub Seltsi majanduslikku külge, siis on see arenenud ebaühtlaselt. Majandusliku aluse sai, nagu eespool märgitud, Selts toetajaliikmete summadest. Hiljem hakkas ka Vabariigi Valitsus Seltsile toetusi määrama. Kui Kultuurkapitali loodi, siis hakkas selts toetusi saama Kultuurkapitalilt. Vähemaid toetusi on saanud Tartu ülikoolilt ja ka Tartu Linnavalitsuselt. Majanduslikult oli Seltsi tõusu aastaks 1937. a., mil saadi Riigihoidjalt murdekogumiseks vastav eritoetus. Viimasel aastal on olnud Seltsil jällegi raskusi. Selts on pidanud isegi kaaluma, kas ta ei pea majanduslikkude olude tõttu loobuma oma tähtsaima tegevusala, murdekogumistöö otsesest teostamisest. Senini siiski on Selts võinud temale määratud toetuste tõttu oma tegevust jätkata.

Lõpuks olgu esitatud veel mõningad andmed juhatuse tegevuse ja koosseisu kohta.

Juhatus on oma 20-aastase tegevuse jooksul pidanud ümmarguselt 300 koosolekut, kus on arutusel olnud 2436 eri küsimust.

Juhatuse koosseis on olnud kaunis ühtlane. Seltsi esimeheks on olnud L. Kettunen 5, A. Saareste 13 ja J. Mägist 2 aastat.

34 isikust, kes üldse selle aja jooksul on juhatuse liikmeteks olnud, on A. Saareste olnud juhatuses 19 korda, J. V. Veski 15 korda, J. Mägiste 15 korda, E. Elisto 13 korda, A. Kask 13 korda, E. Nurm 11 korda, teised alla 7 korra.

Seltsi liikmete arv on kõikunud 32 ja 115 vahel. Seltsi auliikmeteks on L. Kettunen, O. Kallas, J. V. Veski, E. N. Setälä, J. Szinnyi, J. K. Quigstad, K. Nielsen, A. Kannisto, J. Aavik, E. A. Tunkelo, M. Rapola, Y. H. Toivonen, K. Päts ja J. Laidoner.

Nagu kõigest eelnenust näeme, on AES 20 aasta jooksul teotsenud väga mitmetel keelelu aladel. Emakeele Selts on olnud kaastegev õigekeelsusküsimuste lahendamisel, Emakeele Seltsi ajakirjas ja toimetistes on avaldatud hulka keeleteaduslikke uurimusi, Emakeele Seltsil on suured murdekogud, mille väärtust ei tohiks mitte alahinnata, Emakeele Selts on püüdnud toetada hõimrahvaid ja Emakeele Seltsist on lähtunud mitmed viimasel ajal teostamist leidnud algatused, nagu korrektse keele nõue avalikus elus (näit. ärisiltidel, ajalehtedes jne.) ja suureks rahvuslikuks liikumiseks muutunud nimede eestistamine. Loodame, et Emakeele Selts ka tulevikus suudab väärikalt täita oma ülesandeid.

A. Kask.

Aperçu sur les vingt années d'activité de la Société Universitaire pour la Langue Maternelle.

A l'occasion du vingtième anniversaire de la Société Universitaire pour la Langue Maternelle on donne un bref aperçu sur la constitution de la Société et ses champs d'activité. Comme il apparaît, dès 1922 la Société a organisé le recueil systématique des matériaux dialectaux et la publication de la revue de linguistique estonienne „Eesti Keel“. Dans la série des publications de la Société il est paru 40 travaux linguistiques. La Société a eu fréquemment à résoudre des questions de normes linguistiques. Elle s'est efforcée de soutenir un peuple frère de race, les Lives, et elle a jeté les fondements du mouvement d'estonisation des noms, d'où il est sorti une vaste action nationale.

Akadeemilise Emakeele Seltsi üldaruanne 20. tegevusaasta (1939.) kohta.

1. Seltsi üldtegevus.

Tegevusaasta jooksul peeti 6 üldkoosolekut, millest 3 toimus kevad- ja 3 sügispoolaastal. Koosolekutest olid kaks peakoosolekut (1 korraline ja 1 erakorraline), ülejäänud neli aga ettekandekoosolekud. Mõlemad peakoosolekud peeti kevadpoolaastal. Esi-

mesel nendest oli peale tavalise päevakorra (aruanded, valimised jne.) veel arutusel AES-i registreerimise küsimus Eesti Teaduste Akadeemia alla ning ühenduses sellega loobumine juriidilise isiku õigustest. Nimetatud asjas võeti vastu järgmine seisukoht: „AES otsustab volitada juhatus astuma samme selleks, et Selts võiks jääda iseseisvaks juriidiliseks isikuks, ilma et Seltsi teadusliku tegevuse selle all kannataks“. Teisel peakoosolekul valiti AES-i auliikmeteks K. P ä t s, J. L a i d o n e r, M. R a p o l a ja Y. T o i v o n e n. Arutusel oli Seltsi põhikirja muutmise ja juriidiliseks isikuks edasi-jäämise küsimus. Põhikirja ei muudetud. Juhatuse edasise tegevuse suunamiseks ühel häälel vastuvõetud resolutsioonides otsustati, et „Akadeemiline Emakeele Selts jääb juriidiliseks isikuks“ ja et selleks, et „tulevikus Vabariigi Valitsusel ja Eesti Teaduste Akadeemial võimaldada eri aladel tehtava teadusliku töö finantseerimise paremat reguleerimist ja selle töö eri asutiste vahel koordineerimist, on Akadeemiline Emakeele Selts iseseisva teadusliku asutisena ja juriidilise isikuna valmis astuma Teaduste Akadeemiaga lähedasse koostöösse eesti ja sugukeelte uurimise alal, esitades Akadeemiale igal aastal oma tegevuse aruanded, eelarved ja kavad, eeldusega, et vastastikused informatsioonid ja nõupidamised sel ühisel tööalal teevad võimalikuks senisest veel suuremate tulemuste saavutamise“.

Ettekanded üldkoosolekutel on peetud üldse 8 isiku poolt 8 (eelm. a. 7 isiku poolt 8). Esinesid 4 ülikooli õppejõudu (4 ettekandega), 3 üliõpilast (3 ettekandega) ja 1 isik (1 ettekandega) väljastpoolt ülikooli.

1939. a. peetud ettekannete kronoloogiline nimestik:

Mag. A. R a u n, Eesti ja soome keele vastastikustest suhetest (vt. EK 1939, lk. 139—162 ja EKA Toimetised nr. 17).

Üliõp. E. K o i t, Saaremaa murde sugemeid Joh. Aaviku keelearendustegevuses (vt. EK 1939, lk. 49—59).

Dr. P. A r i s t e, Eesti-rootsi laensõnadest (vt. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis BXLVI₃).

Üliõp. H. K e e m, Põhja-eestilise kirjakeele mõjudest Urvaste Vaabina murdes.

Prof. J. M ä g i s t e, Kagu-eesti eitavast imperatiivist.

Üliõp. V. N i i l u s, Leivu murde -eða-lõpulistest adjektiividest.

Mag. V. T a u l i, Keelekorraldus ja norm (vt. Looming 1940, lk. 186—193).

Prof. A. S a a r e s t e, Esimene piiblitõlge ja rahvakeel, (vt. EK 1939, lk. 174—226, Piibli keel ja rahvakeel).

Koosolekutest osavõtjaid oli: liikmeid 12—35, külalisi 5—12, kokku 20—48 inimest. Keskmiselt tuleb iga koosoleku kohta 33 osavõtjat, nendest liikmeid 23, külalisi 10 (eelmise aasta vastavad arvud on 30, 20, 10). Seega näitab koosolekutest osavõtjate arv aruandeaastal tõusu.

2. Juhatuse ja teadusliku sekretäri tegevus.

Juhatuse koosseis. Tegevusaasta algul kuulusid juhatusse A. S a a r e s t e (esimees), J. V. V e s k i (abiesimees), A. K a s k (abiesimees), E. E l i s t o (sekretär), V. N i i l u s (abisekretär), M. L u b i (abisekretär), R. T o o n a (laekur), A. K u k k (abilaekur, hiljem abisekretär), A. L a a n (raamatukoguhoidja). V. N i i l u s e lahkumise järel juhatusest tuli sügispoolaastal tema asemele kandidaatidest V. R a u d.

Juhatus on 1939. kalendriaastal pidanud 20 koosolekut, nendest kevadpoolaastal 13 ja sügispoolaastal 7. Arutusel on olnud esimesel poolaastal 91, teisel 49, kokku 140 päevakorrapunkti (eelmisel aastal oli 10 koosolekut 81 punktiga).

Teadusliku sekretäri mag. A. Rauna viieküüsi puhkuse ajal (1. VI — 31. X) oli tema ajutiseks kohustetäitjaks V. Niilus, kelle ülesandeks oli korras hoida kõige hädavajalikum jooksev asjaajamine. A. Rauna ametist lahkumise järel (31. X 1939) valis AES-i juhatus ametisse V. Niiluse — teadusliku sekretäri kohustetäitjaks. — Eelmiste aastate eeskujul olid teadusliku sekretäri kõnetunnid äripäeviti kl. 13—14 AES-i büros, Rütüli 24.

Aasta jooksul on sisse tulnud 362 kirja, nendest keelelisi küsimusi käsitlevaid 194, murdetöösse puutuvaid 73, (peale nende veel mitmes. vastuseid ligikaudu 40 korrespondendilt), muid 95. Välja läinud on 600 kirja ja saadetist, nendest keeleliste küsimuste (eriti ees-, perekonna- ja kohanimed) kohta 185, murdetöö asjus 179, muid 234.

Kirjastatud on peale ajakirja „Eesti Keel“ (mille kohta järgneb eriaruanne) AES-i toimetiste kaks numbrit (äratrukki-dena): XXXIX, O. Sõster, Teise silbi poolpikk vokaal eesti ühiskeeles ja XL, E. Nurm, Ülevaade 1056 keskkoolilõpetaja õigekirja ning õigekeelsuse tasemest.

AES-i raamatukogu on aruandeaastal rikastunud 191 uue köite võrra. Aasta lõpul oli raamatukogus 1253 köidet.

Soome ja Eesti Iseseisvuse Väljakuulutamise Aastapäeva Kapitalli arvel antav stipendium Soomes viibimiseks jaotati üliõpilaste A. Kuke ja V. Niiluse vahel.

Väljaannete vahetusse on aruandeaasta kestel astutud ühe kodumaa ja ühe välismaise teadusliku asutisega. Aasta lõpul oli AES-il väljaannete vahetus 22 kodumaa ja 18 välismaa ajakirja ja asutisega.

Välistegevuse alalt nimetatagu osavõttu soome-eesti rahvuslike teaduste uurijate kongressist Helsingis (1.—4. VI 1939), kus AES-i poolt esines prof. J. Mägiste soomekeelse ettekandega „Eesti keeleuuen-dusest“ ja prof. A. Saareste ülevaatega teemal „Eesti rahvakeele kogumise lõpuleviimine ja publitseerimine“ (vt. EK 1939 lk. 135 jj.).

„Acta Linguistica“, uue rahvusvahelise keeleteadusliku ajakirja väljaandmist on toetatud koos kuue välisriigi teadusliku seltsi ja asutisega (vt. EK 1939, lk. 130 jj.).

1939. a. jooksul on AES-i vastu võetud 10 uut liiget (eelm. a. 10). Hääleõiguslikkude liikmete arv on aastakoosoleku ajal (10. III 1940) 44 (eelmisel aastal oli 43).

V. Niilus,

teadusliku sekretäri kt.

Murdetoimkonna 1939. a. aruanne.

Pearõhk murdetöös langes aruandeaastal küsitlemisele Wiedemann'i sõnaraamatu järgi. Hoolimata väga kitsastest majanduslikkudest võimalustest kevadpoolaastal, mil tuli välja saata kogujad, suudeti murdetööd siiski korraldada nii, et Wiedemann'i järgi kogutud sõnasedelite arv oli suurem eelmise aasta omast. Et aga murdekogujate arv, olenedes AES-i vähestest rahalistest võimalus-

test, oli väiksem kui 1938. a-l (16 kogujat eelmise a. 25 vastu), siis tuli kogutud sõnasedelite üldarvus tagasihine (umbes 2000 sedeli võrra). Iga üksiku koguja produktsioon sõnasedelite poolest oli aruandeaastal suurem eelmise aasta vastavast arvust, nimelt keskmiselt 3453 sedelit kogujalt eelmise aasta 2290 vastu. Teiselt poolt tuleb aga silmas pidades asjaolu, et 1938. a-l on murdetekste rohkem kogutud kui aruandeaastal, nimelt keskmiselt 58 lk. koguja kohta aruandeaasta 25 lk. vastu.

Murdeaineseid oli kogumas 16 stipendiaati, need olid:

1. Annus, Endel — Laiusel,
2. Arike, Juhan — Muhus,
3. Keem, Hella — Harglas,
4. Koit, Enn — Kihelkonnal,
5. Koppel, Marta — Lüganeses,
6. Kukk, Armin — Kihelkonnal,
7. Mihkla, Karl — Kihelkonnal,
8. Palmeos, Paula — Pühalepas,
9. Pöldre, Elin, — Martnas,
10. Raud, Villem — Räpinas,
11. Reitsnik, Helga — Lüganeses,
12. Salu, Herbert — Lüganeses,
13. Sõster, Öie — Kadrinas, Sangastes,
14. Tanning, Selma — Karksis,
15. Univere, Aili — Kodaveres,
16. Volt, Astrid — Pärnu-Jaagupis.

Ülevaate kogutud materjalist saame alljärgnevast tabelist:

Wiedemann'i järgi kogutud ainestikku (7 khk-st)	44.272	sedelit
Ideoloogilist materjali (2 khk-st)	586	"
Lisasõnastikkude järgi kogutud (3 khk-st)	2.450	"
Kohanimesid (3 khk-st)	2.508	"
Muid andmeid (haruld. sõnu jne.)	5.431	"
	Kokku 55.247	"
	(1938. a. 57.192	")

Aruandeaastal on jõutud lõpule Karksis Wiedemann'i sõnaraamatu järgi küsitlemisega. Nimetatud punktis on kogunud kolmel aastal (kokku umbes 15 kuud) S. Tanning, kes on sealt saanud kogusummas üle 25.000 sõnasedeli. Lõpule on jõudmas küsitlemine ka Wiedemann'i järgi Muhus, kus seni on kogunud J. Arike. Nii Karksi kui ka Muhu kogud on selle poolest olulised, et kumbagi on algusest lõpuni küsitlenud üks isik.

Peale ülalnimetatut on veel kogutud 397 lk. tekste.

Esmakordselt on katsetatud Wiedemann'i küsitlemisel ja kohanimede kogumisel kopeerimismoodust, mis võimaldab saada koos originaalsedeliga ka ühe koopia. Koopiaid on saadud kolmelt kogujalt kogusummas 7924 sedelit, millest 6544 langeb Wiedemann'i ja 1380 kohanimede kogudele.

Korrespondentidele saadeti laiali 1 küsimusleht. Sügispoolaastal võeti korrespondentide võrku korraldama ja edasi arendama üliõpilane H. Keem. Seati sisse eriline korrespondentide kartoteek. Selle koostamiseks hangiti korrespondentide kohta lähemaid andmeid, mida saadi eriliste selleks otstarbeks 150 isikule laiali saadetud teatelehtede kaudu.

Keelejuhte on aruandeaastal Tartusse kutsutud üks.

Seltsi kogude korraldajaks olid kevadpoolaastal A. Kuk k ja V. Niilus, sügispoolaastal A. Kuk k ja H. Rom et, viimane oli murdetekstide sisukataloogi koostajaks.

Koosolekuid 1939. a. on Murdetoimkond pidanud 8. Toimkonna juhatajaks oli A. Sa areste, sekretäriks A. Kask, liikmeteks F. Linnus, P. Ariste, V. Niilus.

V. Niilus,
teadusliku sekretäri kt.

„Eesti Keele“ 1939. a. aruanne.

Ajakirja toimetuse koosseis aruandeaastal oli järgmine: J. V. Veski — peatoimetaja, A. Raun ja V. Niilus — toimetuse sekretärid, A. Kask ja P. Ariste — toimetuse liikmed.

Ajakirja ilmus 8 numbrit (kokku 256 lk.), neist kaks üksiknumbritena. Eriti mahukas oli viimane number (5½ poognat), mis oli pühendatud piibli esimese eestikeelse tõlke 200-nda aasta tähistamiseks.

Kaastöölisi oli ajakirjal aruandeaastal 15 (eelm. a. 20). Nendest oli ülikooli õppejõude 7 (kelle hulgas üks välismaalane), teisi ülikooli lõpetanud 5, üliõpilasi ja muid kaastöölisi 3. Kirjutisi on ilmunud 45 (eelm. a. 55). Võõrkeelseid kokkuvõtteid on ilmunud 17, nendest 2 inglise keeles, ülejäänud kõik prantsuse keeles. Teaduslike artikkelite esirinnas ulatuselt on kirjutised piibli keelest ja vanemast kirjakeelest (6). Nende kõrval on üsna arvukalt etümoloogilisi arutlusi (6) ja õigekeelsusse ning keeleuuendusse puutuvaid kirjutisi (10). Loendatuile lisandub veel kirjutisi häälikuloost, sõnavarasuhetest ja mitmesuguseid ülevaateid ning aruandeid. Uudisena väärivad nimetamist kaks proovartiklit kavatsetavast murdesõnaraamatust.

V. Niilus,
EK toimetusesekretär.

Nimede-eestistamise Toimkonna aruanne 1939. a. tegevuse kohta.

Toimkonna koosseisu kuulusid J. Aavik, J. Ainelo (juhatajana), E. Elisto, M. Lubi, Ed. Sitska, A. Tiitsmaa (sekretärina) ja J. V. Veski.

Toimkond on hoidnud (oma juhataja) kaudu kontakti nimede-eestistamist juhtiva Nimede-eestistamise Liiduga, selle juhatuse ning Tallinnas teotseva Bürooga. On osa võetud Liidu juhatuse koosolekust Tallinnas, kus selgus, et erakordsete aegade tõttu ja rahapuuduse pärast on tekkinud takistusi nimede-eestistamise propaganda ning tegevuse läbiviimises. Sellest hoolimata on jätkunud propaganda ka Tartu seltskonnas jõudumööda.

Akadeemilise Emakeele Seltsi juures on korraldatud nimede-eestistamise arhiiv, mille tõttu selle tähtsa liikumise materjalid on kättesaadavad ka asjastuhvitatuile ja uurijaile. Ka on edasi jätkatud materjalide kogumist.

J. Ainelo,
Toimk. juhataja.

Kirjanduse ülevaade.

Mõtteavaldusi

Valter Tauli teose **Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid** (AES-i toim. XVII, 1938, 287 lk., hind kr. 3.50) puhul.

Kui a. 1936 võimaldus eesti õigekeelsusest huvitatutele EKA-s tutvuda praeguni metatud mag. V. Tauli teosega, mis esitatud käsi-kirjaliselt Filosoofia-teaduskonnale magistristöona, siis valmistas see kindlasti paljudele rohkem rõõmu. Alles kahe aasta pärast sai teos ka laiemale üldsusele trükkis kättesaadavaks. Kahjuks on autor mingil põhjusel teost trükki andes jätnud välja mitmed minu arvates väga väärtuslikud seisukohad. Sellega on väga meeldivas suunas agressiivne uurimus muudetud vähemalt üksikküsimustes — siiski tähtsates — neutraalseks ajalooliseks ülevaateks, millele on lisatud ainult kasin originaalteoreetiline normatiivne osa.

Teost juhatab sisse ülevaade õigekeelsuse probleemidest eri teoreetikute valgustusel, millele järgneb esimene peaos, nimelt deskriptiivne eesti õigekeelsuse ajalugu, kusjuures ei ole esijoones tähelepanu juhitud üksikute keelemeeste poolt tehtud ettepanekute tagajärjekusele, vaid pigemini keeleuurijate keelekorralduslikele põhimõtetele. Metoodiliselt on see kindlasti õige. Kuid see lähtumisalus on toonud kaasa metoodilise raskuse, mille võitmiseks pole autor enam suuteline või tahteline olnud. Teoses on nimelt ohtralt, kahjuks seosetult, tsiteeritud õige mitmete keeleuurijate mõtteavaldusi ja seatud need vähearusaadavasse järjestusse, missugune menetlus on suutnud muuta ääretult amorfseks meie senised õigekeelsusteooriad, sest kõik need seosetult ning koordineerimatult esitatud põhimõtted näitavad oma niisugusel puhul paratamatute vastuoksuste kaudu ainult põhimõttetu.

Statistiline, deskriptiivselt loendav meetod oleks käesolevas küsimuses teataval määral vahest õigustatav ainult sel juhul, kui uurija võiks oletada meie arvukate keelemeeste enamuse kohta õigekeelsuspõhimõttelist järjekindlust ja üldse põhjalikku teoreetilist ettevalmistust. Mag. Tauli seda ei ole tõestanud ja vaevalt niisugune seisukoht oleks üldse võimalik. Väheste eranditega (näit. Leetberg) on meie keelekorraldajad siiski kõigepealt hakanud armastama seda või teist keelendit ja alles siis sellele otsinud ka mingi teoreetilise põhjenduse. Seejuures on loomulikult ühed põhimõtted domineerivad, teised juhuslikud. Vaevalt tahaks keegi lugeda uskuda, et meie keelemeestel oleks olnud valmis teaduslikult, kuiivõimaliselt konstrueeritud aspekt õigekeelsusküsimuste hindamiseks, mille alusel siis oleks hakatud üksikküsimusi lahendada. Vähemalt allakirjutanu ei julge seda uskuda. Pigemini usub ta, et keelekorraldajad on paremal juhul üksikküsimuste lahendamiseks kasutatud juhuslikest printsiipidest konstrueerinud „oma“ süsteemi, mis on siis juba omakord dikteerinud järgneva otsustusi. Kui aga kord juba on tegu keelemeeste mitte metoodilisega, vaid detail-sihiteadlikkusega, siis võime seda küll kõigile nähtavaks teha, ei tohi aga neid veelgi mannetumaks muuta nende juhuslike põhjenduste täisväärtustamisega, s. t. nende arvamiste rinnastatud, mitte koordineeritud — mis oleks tarvilik — loendamise-ga. Konsekvents mag. Tauli siinkohal vääraks tunnustatud meeto-

dist oleks käsitlus, kus mainitaks näit. keelemees X-i kohta, et temal esineb ajaloolise vanemuse printsiip *a* korda, iluprintsiip *b* korda, otstarbekuse printsiip *c* korda jne. Vähemalt niisuguses konsekventsis peaks metoodiline mittesobivus olema igale tajutav.

Eeltoodud põhjustel on meil ka raske ühineda prof. Mägistega (vt. tema sama teose arvustus Akadeemias 1939, lk. 281—287), kelle arvates see osa on teose kõige teenekam, sest võrdlemisi usinasti koostatud, ainult formaalselt süstematiseeritud tsitaatide antoloogia ei suuda rahuldada allakirjutanu arvates asjatundlikkusele pretendeerivat nõudlikkust. Kui juba iga tähtsam õigekeelsusega tegelnu saab endale teoses terve peatüki, siis ootaksime sellest peatükist ka tõelist pisiuurimust, milles meid ei pea esijoones veenma kontekstist irrutatud tsitaadid — praegusel juhul küll võrdlemisi pikad —, vaid käsitleja enda sünteetiline seisukoht, mis oleks soliidsetl fundeeritud käsitletava võimalikult kõigi vastavate mõtteavalduste põhjaliku tundmisega. Väljaspool sünteetilist käsitlust esitatud tsitaate ei tohi ühtki kriitilist lugejat veenda, sest talle jääb tundmatuks ainumäärav kontekst. Siinkohal esitatud stüüdistus on metoodiline, sest kogu teose põhjal pole vahest kellelgi võimalust stüüdistada mag. Taulit ka ignorantsuses.

Eesti õigekeelsuse ja õigekeelsuslaste kriitiline sõelumine järgneb teose teises peaosas, mis on juba oma olemuselt normatiivne ja püüab leida õiget resp. õigeid printsiipe õige keele saavutamiseks. Siinkohal ei saa kõiki probleeme ja seisukohti lähemalt arvustada, rõhutagem ainult niipalju, et niisuguse sihiasetuse kaudu on automaatselt positiivsetl vastatud normivajadus üldse, samuti õige keele ja keelendi eksistents. Autor nõustub pärast pikemaid arutlusi õigekeelsusteooriate üle, mis esitatud seniste tuntud lingvistide poolt, tõsiasjaga, et ei ole võimalik anda ühepoolsetl definitsiooni (autor: valemit) õigekeelsuse määratlemiseks. See ei takista teda aga uskumast üht eritimääravat kriteeriumi ja ühtlasi eesmärki õigekeelsuslikkude seisukohtade hindamisel, nimelt progressi. Autor asub seisukohal, et eri faktorite komplitseeritusest hoolimata eksisteerib meetod selle progressi ja ka muude kõrvalmääravate kriteeriumide teaduslikuks tajumiseks, ja jõuab veendumusele, et on võimalik rajada puhtteaduslik distsipliin, mida võiks nimetada praktiliseks lingvistikaks. Praktiline lingvistika oma põhilises olemuses ei ole võrreldav senise normeerimistegevusega — viimane on juhuslik ja fundeerimatu — vaid ta peab suutma leida meetodi, mis võimaldab otsustada eri keelendite ühiskeelde tungimise eelduste üle. Sellele võimalusele ei vaidle vastu kindlasti mitte keegi nende hulgast, kes usuvad ka orgaanilise elu reservatsioonideta kausaalsust ja teadusliku mõistuse kõikide eelduste, olukordade, relatsioonide ja tagajärgede absoluutsetl tajumisvõimet, filosoofiliselt tähendab see radikaalsetl determinismi.

Mag. Tauli teosele oleks kindlasti kasuks tulnud tegelikust suurem tagasihoidlikkus tsitaatide esitamisel, sest praeguses kujus jääb uurimusest üleliia sageli mulje kui tavalisest materjalikogust. On näit. täiesti mõistmatu, miks esitatakse uurimuslikus raamatus eri teadlaste paralleelarvamised tsitaatidena ega piirduta tavalise korra kohaselt ainult vastava autori nimeviittega. Usutavasti juhtub see isegi kõige suuremate teadusliku töö tegemise kogemustega õpetlastele, et nad on sunnitud lõpliku käsikirja koostamisel kõrvale jätma vahest isegi suure hulga oma literatuurimärkustest, seda eriti kordumise vältimiseks. Et seda ka mag. Tauli oleks teinud,

niisugust muljet ei jää. Öngitsemine on aristokraatide ja boheemide eesõigus, miks peab ka teadusliku uurimuse lugeja teiste autorite sõnasõnaliste sisuliselt sageli kordtsitaatide rägastikus öngitsema igavalt selle uurimuse autori enda seisukohta.

Vastu tahtmist on käesolev arvustus kujunenud vahest liiga puudusileidvaks. Vastu tahtmist ütlen sellepärast, et vähemalt esialgse käsikirja põhjal tean, et mag. Tauli on väga paljude eesti õigekeelsuse üksikküsimuste hindamisel minu arvates üks kõige vastuvõteta vamaid ja sümpaatsemaid eesti keelemehi üldse, on ta ju selles esialgses käsikirjas hästifundeeritud otsustega vastu hakanud isegi *i*-pluuralile ja *i*-superlatiivile, missuguseid vorme allakirjutanu peab meie õigekeelsuse kõige suuremateks arusaamatusteks. Esitatud kahtlused on aga kõik meetodiliselt pinnalt, seda kriitika lähtealust õigustab aga juba teose pealkiri. Ma ei alahinda mag. Tauli teost, sellepärast ei ole mul ka õigust kiita tema äärmiselt hoolikat tööd ja vaeva, sest arvan *sudorem non laudandum esse*. (Loomulikult peavad seda aga arvestama need, kes hindavad teost kui magistritööd.) Olen arvustanud teost keeleteadusliku tööna, mitte eesti keeleteadusliku tööna. Keeleteadusliku uurimuse printsiipide seisukohalt puudub mul võimalus pidada teost kõigiti nõudeidrahuldavaks ja lihvituks, täis tunnustus aga langeb talle kui esimesele laiemale ja teaduslikule eesti õigekeelsuse probleemide lahenduskatsele. Tahtmata sõnavõtu lõpul laulda igikuuldud kiidulaulu, väidan ilma kõrgendatud meeoleoluta, et mag. Tauli teos peaks mõjukalt suutma abi pakkuda meie vaesele korrektorite hoole alla antud praegusele kirja- ja ühiskeelele, enne kui „kehtivad“ ametlikud normid jõuavad tast välja imeda viimase elava vere tilga.

R. Laanes.

Paul Ariste, **Hiiu murrete häälikud**, Tartu 1939 (ärratrükk Tartu Ülik. Toimetistest B XLVII, 295 lk.).

Värske eesti keele ja foneetika doktor ning dotsent P. Ariste on nobedasulge uurijana hästi tuntud igale selle ajakirja lugejale kui ka üldse kõigile eesti keele uurimisest huvitatule oma senise mitmekülgse publitseerimistegevuse kaudu. Huvide mitmekesisus ja huvitavate probleemide leidmise oskus on A. senise tegevuse jälgijale kindlasti pidanud silma paistma. Märkatavaimad tulemused on A. seni saavutanud eesti ja rootsi laenuvahetuste selgitajana ja eesti keele foneetilise külje valgustajana (eriti eksperimentaalselt taustalt), aga tal on teeneid ka meie keele alamsaksa laenude uurimise ja üldse eesti sõnade ajaloo selgitamise, vanade ja kaasaegsete vadjä aineslike publitseerimise, Hiiumaa jm. kohanimede valgustamise, eesti kirjakeele ajaloo ja ühiskeele häälduse selgitamise jm. alal, kõnelematagi tema kõrvalretkedest folkloori, mustlaskeele ja jidiši alale. Töötempo rutulisus ja võib-olla ka fantaasja liikuvus pole autorile küll alati just mahti andnud taotella käsiteldavate küsimuste sügavusi, eriti vähemais artiklis on sekka vilksatanud provisorseid intuiitilvseid mõttepuhanguid, millele kriitiline lugeja igatseks küllaldasemat argumentatsiooni või üldse süvenenumat käsitelu. Kuld viimatöödeldustki hoolimata on A. senised töötulemused juba nii kaaluvad, et nende mahaarvamisel meie noorevõitu keeleteadus oleks praegusest märksa kehvem oma tulemuste hulga poolest.

Selliseid mõtteid mõlgutelles võtab allakirjutanu kätte A. kõnealuse, suurima ja õigustatult pretensioonikaima töö hiiu häälikuist. See oli m. a. mais käsikirjalise doktori-väitekirjana Ülikoolis kaitsmisel, sai seejuures oponentide (prof. Saareste ja allakirjutanu) arvustuse osaliseks, on viimasest mõningaid momente arvesse võtnuna kohati saanud lõppviimistluse ning niisugusena nüüd kõigile kaasuurijale loetav. Seda käsikirjalise väitekirja eelarvustust, mis selle töö on asetanud teiste, trükituna kaitsmisele minevate töödega võrreldes lõppredaktsiooni suhtes soodsamasse seisukorda, oleks maksnud küll eessõnas (vrd. lk. 5) kuidagi ära märkida, eriti kuna järgnevas tekstis pole oponentide sõnavõttudest põhjustatud redaktsioonilisi muudatusi (olulisemaidki, näit. allakirjutanu märkusi hiiu-saare murrete ja liivi keele häälduslike kokkupuudete kohta, vrd. näit. lk-d 29, 57 jm.) eraldi mainitud. Töö käsitleb hiiu murde häälikuid, taotelles anda „foneetiline ning ühtlasi ka fonoloogiline ülevaade ühest eesti murdest“, kusjuures „on pütitud lahendada ka mitmesuguste häälikuarengute põhjust ning käiku ja katsutud selgitada seda, kust põlvneb Hiiu asustus, ...“. Teos on esmajoones pühendatud hiiu murrete häälikute kvaliteedile, nagu selgub ka möödaminevast märkusest lk. 148: „Siin toodud lühikesed põhimõttelised märkmed hiiu murrete ja üldse eesti keele kvantiteedi arengu kohta olgu vaid ääremärkuseks käesolevale tööle, milles on tulnud siin-seal puudutada ka kvantiteedisuhteid.“ Töö käsikirjalises algredaktsioonis oli lõpul eriline viide sellele teemapirangule ja lubadus edaspidi eri teoses käsitella hiiu m. kvantiteeti, trükitud väljaandest on see kahjuks välja jäetud. Nagu allakirj. juba oponentimisel tähendas, oleks lugeja huvides nii olulise teemapirangu mingisugune märkimine juba teose päälkirjas (näit. pannes päälkirjaks „Hiiu m. häälikud I“, „Hiiu m. häälikud, eriti kvaliteeti silmas pidades“ vms.). Sest tunnukse tõesti olevat nii asja enda kui ka lugeja huvides, et teose päälkiri vastaks võrdlemisi täpselt teema ulatusele. Kvantiteediprobleemide kõrvalejäämist märkab informeeritud lugeja küll ka sellest, et teose 74 joonise, pildi jm. illustratsiooni hulgas on väga vähe kümograafiliste mõõtmiste jäljendeid resp. vastavaid tabeleid, mis häälikute kvantiteedi jälgimisel oleksid olnud möödapääsematud (selle eest on siin muidugi õige ohtralt häälikute kvaliteedi jälgimisele olulist palatogrammide-ainestikku).

Jättes käesoleva sõnavõtu lõppu dr. A. teose üldisloomustuse ja üksikud üldisemat laadi märkused, asume esmalt selle lehekülgedele järjekorras silma puutunud mõnede vaieldavuste ja võimalike eksiväidete vaatlemisele. Olulise osa neist on allakirj. teinud juba väitlemisel või käsikirja lugemisel tehtud muis, autorile kasutada antud märkmeis, nii et nad siin nüüd tulevad kordamisele, seekord laiemal avalikkuse ees.

Autori sõnaseletuslik oletus lk. 33, et sõna *kajandus* ~ *ko.ëä_ond* oleks etümoloogilises suguluses sõnaga *koda* (< *kodanti), kuna see alapuu asetatavat „püstkoja moodi“, ei ärata usaldust, sest 1. sb. *a*-vokalisim on allakirj. teada laiemalt levinud ja paistab algpärase, eriti arvestades seda, et miski meid ei takista rekonstrueerimast algkuju **kadant-* (vrd. *kaigas* < **kadikk-* võimaliku tüvesugulasena). — Lk. 35—36 kõigiti vastuvõetaval viisil hinnatud nn. hillisdiftongite ja *h* naabruses esinevate vokaalide saatuseühisuse (näit. *kohät* ~ hillisdift. *õä* jne.) puhul tähendatagu, et seda ei leidu ainult eP murdealal ja ühiskeeles, vaid eL alalgi (näit. setus, mille puhul allakirj. on, loomulikult dr. A. teadmata, samas küsimuses samale seisukohale jõudnud oma loenguil setu vokalisimi

üle). — Autori oletus *rõõdäoz* < **rõviikka*s (lk. 41) ei taha hästi paika pidada, kui arvestada, et e. kirjakeelse *roigus*-sõna vaste Koda-veres on *ruadik* 'zaunstecken', mille puhul Kettunen, Kod. Dial. 106, on e. *roigas*-sõnale õigusega oletanud dentaalset lähtekohta **rõdik*kas. — Et eesti 2. silbi vokaali poolpikkus on vana, selles asjas saab autoriga (lk. 41) ühineda. Tuletatagu ainult meelde asjaolu, mida ta tõestusargumentina kahjuks ei maini, nimelt, et see nähtus on tuntud edelas. (Päris-Soome ja Satakunna) ning Tornio jõe murdeis soomeski (vt. Kettunen, Suomen murteet II 6) ja liivis (sama, Livisches Wb. XXI). — Lk. 44 rekonstruktsioon < *neylahenkota (γ 2. silbi lahtise olles!) on nähtavasti komistustlik. — Lk. 46 sõnaseletus *kurëndõze-aid* < *kyrgent-äratab tugevaid kahtlusi. Selle asemel, et seda liitsõna ühendada sõnaga *kurg* ja võrrelda sm. *kurjensüpi*'ga, peaksin teda 1. silbi vokalistist hoolimata lihtsalt e. *kõrend*, *korend*, *korendus* 'Stange' sõnaga ühtekuuluvaks. — Lk. 50 avaldatud, foneetiliselt motiveeritudki väidet, et „madala artikulatsiooniga vokaalid alluvad palju hõlpsamini reduktsioonidele ja assimilatsioonidele kui kõrge artikulatsiooniga vokaalid“, sellepärast et „kõrgeid vokaale artikuleeritakse palju intensiivsemalt kui madalaid“ (alamärkuses on toodud kinnitav paralleel vene foneetikast), tuleks kaaluda nende võiks-õelda peagu lugematute vasturääkivuste valguses, mis lmsn. soome alal viitavad vastuoksaks just kõrgete vokaalide (eriti *i*, aga ka *ü*, *u*) erakordsele kaokalduvusele juba algsm. ajast (NB. *kolmas* < *kolmanti, *suurus* < *sūruše jm. tüüpe) ja eriti madala, sonoorse *a*-vokaali erakordsele reduktsiooni-immuunsusele liivis (vt. Kettunen, Livisches Wb. XXVI—XXVII). — Hiiu sõnakuju *mõ* 'maa' kohta tähendatakse (lk. 55), et sel „ei ole ühist lõuna-eesti *moo*-sõnaga“, vrd. viimast liitsõnust nagu *herne-mõ*, *lina-mõ* jne. Kõigiti tõenäone on siiski, et nii hiiu kui eL sõna on etümoloogiliselt üks ja sama, kuigi vokaali labialiseerumine muidugi ei tarvitse olla neil ühisest ajast ega üht viisi motiveeritav.

Eesti keeleajaloolise uurimise traditsioonidega vastuolus olevaid väiteid on eriti lk. 59—60 hiiu *kâz*, p. *kâi* (= kirjak. *kaas*, p. *kaant*) arengu tõlgitsemisel. Ettevaatamatu on õelda, et „Hiiu murretele tähelepandav on nasaali kadu ka partitiivis“, et „tuleb arvata, et nasaali kadu on Hiius õige vana“ ja et „Nasaali *n* kadu on toimunud nasaleeritud vokaali kaudu“. Isegi nominatiivis (*kaas* < *kansi*) ei saa rääkida *k a o s t*, sest sääl toimunud *n-i v o k a l i - s e e r u m i n e* on ikkagi midagi hoopis muud kui see, mida häälikuteloos mõistetakse kao all. Partitiivi pikkvokaalsus (*kaant*, *kâi*, samuti ka teistes obliikvakaändeis pikk vok. — *kaane* jne.) on teatavasti ise hiisanaloogiline (vrd. ootuspäraselt lühivokaalset sm. *kantta*, *kannen* jne.), pääle *n-i* vokaliseerumist *s-i* ees (vormides nagu n. sg. *kaas*, p. pl. *kaasi*) *ns*-lisist kujudest üle kantud, nii et hiiu *kâi*-kuju puhul, kui selles kord juba on pikkvokaalsus sekundaarne ja niisugusena vokaliseerunud *ns*-lisist juhtumest pärit, ei saa olla juttu mingist „õige vanast“ *n-i* kaost (viimastest võiks ehk rääkida, kui hiius oleks p. *kaî < *kantta*). Hiiu omapärast partitiivi oleks vahest kõige sobivam seletada niisuguse sõnatüübi nagu *kuus* — p. *kuut*, *viis* — *viit* analoogiaga. Tavalises häälikuloolises mõttes ei saa, nagu öeldust selgub, öelda ka, et e. kujus *kaant* oleks „t ees... *n* võinud säilida“, sest see, kogu ta ees olevat pika vokaaliga, on analoogiline (vrd. g. *kaane* jne. lähtekohana). — Mõödaminnes tähendatagu, et allakirj. arvates on niisamuti termini „kadu“

tarvitamise piiridest üle astunud, kui räägitakse (lk. 211, 2. r. alt) vajdas sõnalõpulisel *n*-i „kaost“ täpselt samas mõttes kui eestis, sm. murdeis jm., sest vajdas on teatavasti sõnalõpuline *-n* vokaliseerunud, põhjustades eelneva vok. pikenemise (kui see juba pole ennegi pikk või diftong). Vrd. kohatult „taga *-j* kadu“ ka lk. 266, 11. r. a.

Vokaalipikkuse vaheldusi nagu sõnus *vaks ~ vaaks, last ~ laast* jm. käsitelles (lk. 61) tähendatakse, et „Siingi on vahelduse tingimused olnud peamiselt puhtalt psüühilised“, kuid lisandatakse pärast siiski, et mõnel sellisel juhul „pika *ā* ja lühikese *a* vaheldus võib olla õige vana“. Viimane väga ebamäärane märkus ei lohuta palju selle eelmise ebamäärase atribuudiga „psüühilised“ kahtlema pandud lugejat. Kuigi seda laadi vaheldused tõepoolest seni on kahjuks rahuldavalt seletamata, kuid on siiski palju konkreetsemaid seletuskatseid, mida oleks võidud „psüühilise“ asemel mainida (isegi astmevaheldusega on neid teatavasti katsutud seletada, kõnetempo võib mõnikord tulla küsimusse ja eriti oleks väärinud meelde tuletada H a k u l i s e poolt (Vir. 1922 49 jj.) tõstatatud foneetilisest, liitumisprintsibiist lähtuvat seletuskatset). Üldse on teoses seda psüühilist häälikumuutuste ja -vahelduste seletust liigselt tihti abiks võetud (vt. näit. ka lk. 81 hiiu *änäm ~ enam, tädä ~ teda* jt. puhul ning mujal), kuigi ta nähtuste selgitamisele oluliselt kasu ei too. — Lk. 70 võib lugejal jääda mulje, nagu oleks *ō-a* kontrakt-sioon eestis omane ainult „teatud verbides“, vrd. siiski näit. lk. 71 noomenit *roog* (g. **rō[γ]an*). — Lk. 72 esitavad e. vokaal-i kõrgenemise käsitlemise juhtumeis nagu *juua, luua*, milles ise- enesest küll autoril näikse olevat õigus, oleks omal kohal olnud meelde tuletada seda vasturääkivust, mida võib tekitada ida-vadja tuntud *ō-d* säilitav tüüp (inf. *jōag* etc.). — Ebatäpne on lk. 71 väljend, et „Velaar-palataalsel *γ-l* on üldiselt enam võimalusi areneda velaar-seks *ū-ks*“ — mõeldud on ilmselt mitte *-γ-*, vaid *-ōγ-* arenemist *ū-ks*. — Lk. 82 pikkvokaalsus sõnas *lāvè* 'lävi' on allakirj. arvates enam kui harilik *ā ~ ä* vahelduse juhtum, küllap see kuulub ühte lk. 57 käsiteldud pikkvokaalsustega *v* ees (*rāvā_oD* 'raud', *hāviD* 'havid' jm., vrd. ka lk. 114 *tāvègv*, 132 p. *kōvèD* jne.). Järelikult neis ei julgeks koos autoriga oletada *au > ā, ai > ä* jne. arengut (s. o. pikkvokaalsuse seletamist diftongi järelkomponendi assimilatsiooniga), vaid lühikese *a, ä, ö > ā, ä, õ* pikenemist *v* ees teatavalt tingimusi. Seda enam, et Hiiust on teateid ka *lava > laava* arengu kohta. Autori esitatud ainestikust endast on olemas paralleel vokaali pikenemise kohta ka teise nn. poolvokaali, *j* ees hiius (Phl *kājuz* 'kaevus' < *kajus* < **kaivo(s)-sa*). Mis puutub lk. 82 väitesse, et „ei ole Hiiule omane Põhja-Eestis levinud esimese silbi vokaali pikenemine“, siis vähemalt lk. 89 esinevas näites *mēziik* 'mesikas' näikse see olevat konstateeritav (vrd. lk. 82 Saa-Muhu *lūsik* jt.). — Lk. 89, eriti alamärkuses, Phl *hāppè* 'häbi' rinnastatakse hiliselt *e-*, *es-lõpulisiks* arenenud sõnadega (*tūmèz* 'tuum', *nōgè* 'märg tahm' jt.), kuid selle lähtekoht on tõenäoselt < *hāpedā (vrd. sm. *hāpeā*) ja erandliku *-pp-* esinduse suhtes näikse siin olevat tegu sama geminatsiooniga, mis on omane Loode-Eesti Vigala ümbruse murdele, kust on noteeritud *lippè* 'libe', *kippè* 'kibe' jne. (S a a b e r k, VMP8) — seletugu see üksik geminatsiooni-juhtum siis kas laenamisega Loode-Eesti naabermurdest, vana hiiu geminatsiooni rudimendina (?) või kuidas tahes. — Lk. 90 dr. T o o m s e Khk murde käsikirj. esineva *ä* kohta tähendatakse,

et „Peab arvama, et grafeemi *ä*-ga on autor mõelnud enam-vähem *ε*-sarnast häälikut“. Dr. Toomsele oleks saanud seda Tartus isiklikult väga kergesti kontrollida, nii et poleks põhjust olnud opereerida oletusega. Sama maksab ka M. Kindlami *e*-transkriptsiooni kohta tsit. leheküljel. — Lk. 92 tõlgitsuse puhul *neiŋ* 'ning' (< *nīn kuin) tähendatagu, et traditsionaalseks ja paikapidavaks seletuses on *ning* < *nīŋ-kā*.

Lk. 96 oletatakse oma-aegset hiu *i* > *ei* diftongistumist sõnade *leizū*... 'liisu-', *leikkō* 'liiku', *nei* 'nii', ja Kas *neimbu*... 'pärn, lõhmus' kui rudimentide ning rahvaluulekoguja Mey mõningate kirjanekute põhjal. Allakirjutatul on siiski kahtlusi selle häälikumuutuse kunagise üldmaksvuse suhtes, sest kaks esimest (*liisk*, *liik*) on eestis võrdlemisi hilised laenus; sõna *nii* vaste on aga liiviski *ei*-line (Kettunen, Livisches Wb. *ne'i*, *nei*, *nej*, 'so', võrreldud ka sm. *nāin*-partikliga), ja vaevalt keegi viimase põhjal sõandaks liivis oletada *i* > *ei* häälikuseaduslikku muutust. Mis puutub *neimbu*-sõnasse, siis kuigi see on konstateeritud Kas vanapõlve keelde kuuluvaks, on võimalik, et ta on idapoolt hiiusse laenatud, eriti kui arvestada, et vähemalt Saareste Leks. vahek. 32 kaardi järgi otsustades (kui säälsed andmed on usaldatavad) Hiiu- ja Saaremaa omaks vastavaks puunimeks on *lõhmus*. Seda kõike allakirj. tuletab meelde, eriti silmas pidades seda, et ta on setu alal kohanud hoopis hiliseid *i*-lisi laensõnu, milledes kirjak. resp. setust läänepoolsemate e. murrete *i* on substitueeritud *ei*-ga (*reis* 'riis', *heinlane* 'hiinlane') ega saa kõne alla tulla *i* > *ei* muutuse rudimentide konstateerimine. Mingi samasuguse nähtusega võiks ehk olla tegu ka kõnealuseis üksikus hiu *ei*-lisis sõnus, seda enam, et hiu järgsilpide *i* > *ei* muutus, mida autor l. c. näikse pidavat 1. silbi *i* > *ei* muutuse toetuskriteeriumiks, nagu näeme kohe, pole kindel, või kui olekski kindel, ei saaks anda suurt tuge 1. silbi vokallismi seletamisele, sest päärõhulise ja järgsilbi vokallismi areng osutab harva paralleelsust lmsm. keelile.

Lk. 101 käsitletud kõigiti usutava järgsilpide *i* > *e* reduktsiooni puhul oleks huvitav kuulda seisukohavõttu üldtuntud algsm. vastupidise, vokaali kõrgenemist põhjustanud *e* > *i* reduktsiooni foneetilise tausta puhul, sest mittefoneetikust keeleajalooliste huvidega lugejal assotsieerub see (*vesi* << *vete) väga hõlpsasti ja võib kõigutada usku foneetilis-füsioloogiliste häälikumuutuste-seletuste kõikkõivõmsuse. — Lk. 102 leidub Emm näide *tunkkäl-ühä* 'tungaltera' < -*üvä* < -*ivä*, mis — kui siin pole tegu trükiveaga — on vastolus -*v*- > -*β*- käsiteluga lk. 239—240 ja säälse (lk. 240) väitega: „Allakirjutanu ei ole aga oma kõrvaga kuulnud *β-d* pro *v* isegi kõige vanematelt ja kõige vanamoelisema keelega hiidlastelt... Sellepärast võib arvata, et *v* > *β* ei ole hiu murretes kunagi esinenud.“

Üheks kõige vaieldavamaks kohaks dr. A. töös on lk. 103—104 hiu lõppude *-leina*, *-meina*, *-meine*, *-geina* jne. (= kirjak. *-lane*, *-line*, *-mine*, *-mini*, *-kene*) käsitelu (näit. *ezimeina* 'esimene'), *lõugeine* 'lõoke', *särleina* 'saarlane', *kērleina* 'keeruline' jne.). Autor arvab nimelt, et „Hiisu peab omal ajal *-mine*-, *-mini*- ja *line*-lõppu tugeva kaasrõhu tõttu olema arenenud pikk *i*... mis koos päärõhulises asendis leiduva *i*-ga muutus *ei*-ks“ ja edasi, et „sageli esinevate *-meine*-, *-meini*- ja *leine*-lõppude mõjul on siirdunud *ei* ka kehte viimasesse lõppu (s. o. *-kene*- ja *-lane*-lõpu vastaiseis hiisu; J. Mg.)“. Kõigepäält, mis puutub näilisi *-lane*-sufiksiga sõnu hiisu

(tüüp *särleina*), siis needki hiius vastavad täpselt kirjak. *-line-* tuletuslikele sõnule, kui nad on *-leina-* sufiksiga (vrd. näit. Halliste *veneline* 'venelane', vpsL *bepšal'ne* 'vepslane', *vehal'ne* 'venelane' [*-l'ne* < *-linen*, vt. Kettunen, LVHA II 48] jne.), kuna sufiks *-linen* võib lmsm.-keelis tihti esineda ka juhtumais, kus muidu on üldisem *-lainen*, *-läinen*. Eesti *-kene* (hiiu *-geina-* jne.) suf. on kindlasti algselt diftongiline (< **kkeinen*, vrd. vdj. *-kkein-* deminutiive). Ja *-line-*, *-mine-* sufiks ei saa selle põhjal, mis teised lmsm.-keeled näitavad (vt. viimati Tunkelo, Pääpainottoman lyhyen ja pitkän i:n vaihtelusta itämeren-suom. kielissä 11—30, eriti eesti kohta lk. 29—30), rääkida mingeist spetsiaalselt eesti või koguni ainult hiiu kaasrõhulise *i* (> *ī*) pikenemisest, vaid siin on tegu palju varasema, algsomeaegse *ī*-ga. Nagu Tunkelo töös lk. 40 nähtub, on varemni selle *ī* eelastmeks peetud diftongi (vrd. juba Kettunen, Kod. Dial. 198), ja allakirj., ilma et siinkohal ruumipuudusel saaks end ligemalt motiveerida, ei saa tähendamata jätta, et mingi diftongilise eelastme (*ei* > *eī*) oletamine eriti lääne-e. murrete ja lääne-eestilise ilmega e. vana kirjakeelegi ainestiku põhjal tunnukse olevat vältimatu (*line-* sufiksi vastena tuletatagu meelde näit. Göseke *weljaleine*, Mülleri *aecfilene*, Rapla [Kettuse tsit. t. järgi] *pulmalene* jm., Vig, Kul, Han, Mih [Saabergi VMP 32—33 järgi] *suil'ne karvalene* jne., AES-i sõnakogudest Tor *äkkilene, usulene* jne., Ris *pikkälene, piigõlene, nõõline* jne.; kronoloogia mõttes täheldatagu eriti ms. Tallinna Jaani haigemaja vakuraamatus a. 1435—1507 *Sarlene = saarlene, Rots[e]-lene = rootslene* [EK 1924 190], Kullamaa vakuraamatus *Ḫar[e]diftongillis (> -e- kohati) laialt lääne-eestiline nähtus, ja kui siin *ī* > *ei* muutusest tahetak rääkida, siis ei saaks juttu olla kitsalt hiule omasest spetsiaalsest häälikumuutusest, vaid tuleks oletada palju vanemat nähtust. Teoreetiliselt pole *ī* > *ei* muutus järgsilbes võimatu (meenutatagu sellist muutust vanas sm. kirjakeeles ja edela-sm. murdes), kuid öeldu põhjal on selle oletus, kui mitte hoopis tarbetu, siis vähemalt enne lääne-e. järgsilbi vokalisti spetsiaalsemat läbiuurimist enneaegne. — Selles ühenduses (lk. 104) on autoril läbi libisenud väike ebatäpsus, kui ta väidab, et „hiiu murretes on *-kene-* diminutiiv üldse õige haruldane. Tema asemel esineb palju üldisemalt *-ne:* *veh'ne* 'väike'...“; *ne-* deminutiivi on hiius küll mõnevõrra enam kui kirjakeeles, kuid need ei õigusta meid kuidagi väitma, et nad esineksid „palju üldisemalt“ kui *-kene-* tuletised. Allakirjutanu on isiklike küsitluste põhjal (ja AES-i kogude kui ka dr. A. teoses leiduva ainestiku varal) jõudnud sellele veendumusele. Allakirjutanu kahtleb tugevasti ka veel tsit. lk. esitatud väites, et eP alal olevat levimas tendents *-mine-*, *-line-* jt. sõnus p ä ä r õ h k kanda sufiksilibile (*tulemi-ne, saksla-ne* jne.).*

Lk. 98, 108 on täiesti vastuvõetavalt lahendatud 1. silbi vokalisti probleem sõnus *rihi, mihi* 'rehi', 'mehi', kuid lühimärkus olnuks vajaline lk. 109 esineva vasturääkiva Phl näite *rehipeks* (NB. e ≡) puhul. — Lk. 120 on väidetud, et osalt hiiu murdes olevat „ka algupärane *eu* muutunud *ou-ks*“, mida küll ei saa võtta sõnasõnalt häälikumuutuse tavalises mõttes. — Lk. 122 väite puhul, et „Üldiselt ollakse arvamisel, et *e* > *ö* põhjuseks on võõrkeel, enne kõike rootsi keel“ lubatagu juhtida tähelepanu teistsugusele *Setäläl* seisukohavõtule a-st 1934 FUF XXII 176 (sää) on e. saartemurde *e* > *ö* seletatud *e* ja *ö* „korrelatiivsusega“. — Lk. 123 räägitakse juba eespool mainitud häälikuvahelduse „psüühilisist tegureist“, sõnus nagu

võrst 'verst', kõlk 'kelk', hõlvēt 'põrgu', 'pesa' jne., pōzā kuid suures osas neist tunnukse olevat tegu kas velarisatsiooniga ($e > \epsilon > \ddot{o}$) või labiaalsest naabrusest tingitud labialisatsiooniga ($e > \ddot{o}$). — Lk. 125 on väga õieti tähendatud, et algsm. *eü*-d valgustavas kirjutises „M ä g i s t e l o n . . . olnud Hiiumaalt kasutada ebatäpsed murdeandmed“ (muide oma andmete osalisest ebausaldatavusest on allakirj. isegi olnud teadlik, vt. EK 1931 161—162, ja Emmastest siiski tsit. kirjutises on dr. A. ainekikuga ühtivad andmed), kuid loomulikult täpsemate andmetega opereerival dr. A-l tsit.-kohas taas on (*eü* >) *öi*-sõnade loetelu ilmselt puudulik, mittetühjendav. Aga teiste uuri- jate ebatäpsuste õiendamisel on eriti soovitatav täpse ja tühjendava ainekiku esitamisel mitte ruumi säästa. — Iseendast kahtlemata terane, stigavale lmsm. keelte ajaloosse lõikav oletus lk. 128—130, et hiiu murdes oleks kauaks säilinud algsm. *i*-häälik ja (paralleelselt $e > \ddot{o}$ muutusega) muutunud *ü*-ks, allakirjutatu arvates pörkab üle- tamatu takistuse vastu: allakirj. arvestuse järgi autori 19 näidet (*pūzut, müttü, tükksüü, münü, süny, rüüm, püüt, vüüt* jne.) on sellised, et nende 1. silbi *i* lähedas (tavaliselt vahetus, mõnikord mõlema- poolseski) naabruses on labiaalne konsonant, mis tõenäoselt on liht- salt põhjustanud *i* > *ü* koartikulatsioonilise labialiseerumise. Ainult kolmes esitatud näites esineb *i* asemel 1. silbis *ü* ilma labiaalse häälikunaabrusest (linnunim. *tül, süü* 'sild', *rüü* 'rind'), kuid isegi nendes pole absoluutselt võimatu *ü* esinemist labialisatsiooniga se- tada (osalt on lääne-e. murdes *tüll u*-tüveline; denominaalverb *silluta-* on võinud mõjustada noomeni *süü* arengut ja *rüü*-sõna puhul võrreldagu ootuspärast *rüüny* ning märgitagu kas või selles sõnas kohati mujal lmsm. keelil *ü* esinemine [sm. *ryntäät*]). Kihnu *l'üü* jne. kui sekundaarsed 1. silbi vokalismi velariseerumise näi- ted vaevalt toetavad algsm. kauase *i* püsi oletust hiius. Traditsio- naalse seisukoha vastu, kui sooviksime oletada algsm. *i* püsi hiius, ootaksime sääl *süü* asemel koguni (*tülta >) *tüü-kuju. Huvitav on, et autor ka ise lk. 43 sõnas *püüü* 'peosse, pinhu' diftongi sele- tab „*p* mõjul varasemast *ü*-st“ tekkinuks, nii siis labialisatsioo- niga, lk. 128 aga Phl sõnas *püüü* 'peos' tõlgitseb *ü* esinemist *i* > *ü* kaudu.

Lk. 130 sõna *küüt* esitatakse „algupärase *ü* > *üi*“ all, kuid seda algupärasust ei saa mõista vähemalt mitte algsm. mõttes (<algsm. *kiütt-). — Lk. 140 *neh, neh* (= *neñ, neñ?*) 'ja, jah' seletamine algkujust < *nin kuulub selliste sõnaseletuste hulka, mida on ühe- võrra raske tõestada (või siis < *nain?*) kui ka ümber lükata. — Sõnas *maçäd* 'mujal' (~ sm. *muualla* võrreldud) seletatakse sääl- samas 1. silbi vokalismi sellega, et „vokaal on lühenenud juba ammu ning redutseerumise kaudu asendatud teisega“, kuid kogu vokaali lühenemise-probleem ja algse pika vokaali oletus sõnas *mujal* pole sm. *muualla*-sõna paralleeliga nii hõlpsalt lahendatav; vrd. selle sõna etümoloogia kohta Tunkelo kirjutist Vir. 1932 391—392. — Lk. 144 rekonstruktsioon *suntuz* 'sund' > algkujust *sundittus äratab kahtlust, sest selles hiiu sõnas pigemini küll on tegu analoogilise -*tuz*-lõpuga. — Tuntud eesti sise- ja lõpkaareeg- lite refrereerimisel lk. 145 on allakirj. arvates küll ebaõnnestunult segava sõnastusega tegu, kui ms. öeldakse: „Samadel tingimustel (kui sisekadu; J. Mg.) on toimunud lõppkadu teises silbis. Kui esimene silp on olnud pikk ja teine silp lahtine, on kadunud teise silbi vokaal. Kaugemal sõna sees toimunud sisekadu on põhimõt- teliselt sama tagapõhjaga (?? kas 3., 4. jne. silpide vokaal on samuti

sisekaos sõltuv 1. silbi vokaali kvantiteedist ja 2. silbi lahtisusest vms.; J. Mg.). Sama (? J. Mg.) võib öelda ka pikemate sõnade lõppkaost.“ Kaugemas sõnas toimunud e. sise- ja lõppkao eeldused jäävad siin lugejale üpris tumedaks. — Uudislik seisukoht sise- ja lõppkao põhjuste kohta lk. 145—146, mille järgi (vastupidi Collinder'ile) autor oletab, et „Pikk esimene silp on hakanud kvantiteedilt muutuma ja see muutus on hiljemini põhjustanud järgnevat vokaalide lühenemist, redutseerumist ja kadu“, s. o. et eesti vältepikenemised on olnud sise- ja lõppkao ning üldise järgsilbi vokalismi redutseerumise eeldused, mitte selle järeldused, vajab igatahes üksikasjalisemat motiveeringut kui autoril on antud. Juhitagu siinkohal kahtlevalt tähelepanu vaid sellele, et sise- ja lõppkadu on tuntud ka lmsm. keelis, kus selle eestis oletatavat eeldust, nn. väldeprobleemi, pole üldse olemas (edela-sm., vepsa, isegi vadjas parajasti läbiminekul olev sise- ja lõppkadu). Või on eestis (ja ehk ka liivis) sise- ja lõppkao eeldused ja põhjused teised kui mujal lmsm. keelis? Vaevalt. — Samuti tulnuks lk. 161 jj. eesti *-nuu* > *-nūu* > *-nu* partitsiibis vokaali kao foneetilis-füsioloogilise seletamise juures (mis ise-enesest tunnukse olevat kõigiti hästi motiveeritud) arvestada, et sama nähtust esineb laialt ka lähemate sugukeelte alal (liivis, kagu-soomes ja ingeris jm.) ning tulnuks kaaluda kõikjal lmsm. sellele vokaalikaole ühtede ja samade eelduste omistamise loomulikkust võimalust. — Dr. A. teoses teenevalt esile tõstetud koronalisatsiooniprobleemi puhul torkab silma, et koronalisatsiooni definitsioonis on sisulisi kõlkuvusi, vrd. lk. 164 „Koronalisatsioon on eriline juht palatalisatsiooni, mis toimub sel teel, et keeleotsa ja keeleselja vahekoht — korona — tõuseb vastu prelaatumit...“, kuna lk. 87 välte järgi „toimub koronaliseerimine sel teel, et keele äärmine esiosa puudutab palaatumit või suundub palaatumit poole.“ Nagu eelnevaist allakirj. harvendusist nähtub, pole eri kohtadel antud definitsioonid identsed. — Lk. 170 öeldakse, et „Ainuke võimalus, kus larüngaalne klusil murdes esineb, on mõningad interjektsioonid“. Aga vahest võiks esinemisvõimalusena mainida ka nn. ökitamis-kõneviiga, kui see hiius esineb (kõnevea-häälikuid on teoses muidu mitmel korral tabavalt käsitletud)? — Lk. 171 arvatakse Phl sõna *hagā_or* 'agar' algselt vokaalalguliste sõnade hulka, kuna *Hakulinen* peab siin *h-d* algupäraseks, vt. etümoloogiat *Studia Fennica* I 149—150. — Lk. 185—186 liitsõnus esinevate geminaatide kohta (tüübis *sarāppu*, *allāppölē* jne.) antud huvitava uue seletuse puhul, mille järgi „Kui liitsõnas sõnaalguline fortis satub vokaali ette, peab ta muutuma kas leeniseks, nagu algupärane sõnasisene fortis, või gemineeruma, sest geminaatklusil ja geminaat-s on selles asendis fonoloogiliselt võimalikud“, tuleb tähendada, et selle isendast sümpaatse oletuse paikapidavust oleks vaja kaaluda teiste sama tüüpi geminaati evivate lähemate sugukeelte taustalt. Liivis on tuntud sama geminaaditüüp, ja sääl nagu eestiski kõnealune seletus oleks vastuvõetav, sest liivis pole vokaalidevaheline fortis (*-k-*, *-t-*, *-p-*, *-s-*) fonoloogiliselt võimalik. Kuid vadjas sellevastu on viimane (vähemalt 1. ja 2. silbi vahel) üldiselt esinemas, ja sellest hoolimata on säälgi jälgi kõnealusest geminaaditüübist. Muide olnuks selle dr. A. mainitud seletuse jälgimisel, mis *Kettunen* on andnud kõnealusele geminaadile, bibliograafilises mõttes eriti oluline tsiteerida tema artiklit *Streitberg-Festgabe's* (a. (1924) 193—198. — Näide *riṅk-māṅa* 'ringmäng' lk. 188 (NB. *riṅk-!*) ei kuulu oma klusiliga algupäraste *kk* > *k*

juhtumite hulka, millede seas ta esitatakse. — Lk. 203 öeldakse, et „*-ttr-* võib esineda üksnes ühiskeele mõjul pro *-tr-*: *puttru* 'putru'“. Kuid sisekaolises tüübis (nagu *tütre* jt.) peaks sõnaseemne *-ttr-* ka hiius küll olema genuinne. — Sama laadi sõnastusliku komistusega vist on tegu ka lk. 204, kus öeldakse, et passiivis: „Kui pearõhulises silbis on algupärane pikk vokaal, esineb *-D-*: *sāvi* ~ *sāve* 'saadi'...“. Mõni rida üleval on *tt-*line näide *hüttē* 'hüüti, nimetati', milles samuti esineb algupärane pikk vokaal (*ū* >) *üi* päärrõhulises silbis (nii siis võimalik vaheldus *müidi* ~ *hüttē*) — Lk. 211 tähendatakse, et essiivi rüdimendid esinevat hiius „ainult... temporaalses tähenduses“, kuid esitatud näiteist juba esimene (*si* 'siin' < *sinä) on tähenduselt lokaalne (lisaks kas mitte hiius ei esine ka lääne-eestilise lokaalse ess. *käe* 'käes' vaste?). — Lk. 220 Emm illatiivlõpu kohta märgitakse, et selles „oleks lõppvokaal tagasi tulnud sõnasse (? pro „käändelõppu“; J. Mg.) naabermurrete ja osalt ka ühiskeele mõjul“ ja et „see on edasiareng lühemast lõpust: *-š* > *-sse* ~ *-ssē*“. Siin on häälikuseadusliku arengu märki (>) tarvitatud häälikuloolise uurimise traditsioonile vastukäival viisil. — Lk. 225 on eesti *r*-hääliku vibratsioonidevahesust arvestades öeldud, et see sm., vn. ja saksa *r*-iga võrreldes „jätab mannetu mulje“, kuid see ei kehti muidugi geminaadi kohta (vt. lk. 226 *meṛṛ* — 11 võnget) ega ka silbilõpulise tugeva-astmelise *r*-i kohta (näit. *kõrge*, *narr* jm.). — Lk. 229 konstateeritakse, et „Praegused kujud *nalē*, *kari* jne. eeldavad otseseks lähtekohaks häälikute kvaliteedi suhtes *nalja*, *karja* ehk *nalčea*, *karčea*“. Allakirj. arvates siiski ei saa lõppkaajuhtumele *nalē*, *kari* kujutella väga vokaalset lähtekohta, sest näit. *nalčea võinuks küll päälle lõppkadu anda kuju *nalē, nagu ilmselt ongi lugu olnud teatavais vokaalidevahelise *-j-* juhtumelis (*soe* < ?*šōčea*). — Lk. 234 noore murdekaju *orānu* 'orav' lähtekohaks vaevalt saab rekonstrueerida ammugi ebaproduktiivseks muutunud deminutiivi *oravoi (õigem oleks *orašoi, spirandiga, kui rekonstrueeritakse algsm. *oi*-diftong), sest *oi*-diftong oleks 3. silbist terveni kaduma pidanud. Pigemini võiks siin tegu olla singularitiive abstraherimisega pluraalist (vrd. pl. part. ?*orānud*). — Lk. 237 hiiu *kubē* gen. *kubē* 'kube' ei kuulu „*-me-*tuletisega noomenite“ hulka, kus ta esitatakse, vaid siin on tegu algse (*ə*)*h*-lõpulise sõnaga (vrd. sm. *kuve*, *kupeen*). — Kõikjal lmsm. keelisk (aga kauge- maiski sugukeelisk) tuntud *-m-* ~ *-v-* vaheldust (*kīm* ~ *kīw*) käsitletakse lk. 238 kui vaheldusi, mis esinevad „ilma et selleks oleks foneetilisi põhjusti“. Kuid säälsamas *-m-* ~ *-mm-*, *-mm-* vahelduste puhul märgitakse — küllap õigustatult —, et see „osutab...“, et ka *m*-i moodustades ei ole huulte tegevus väga intensiivne, mis asjaolu võimaldab igasuguseid kõikuvasi (allakirj. harvendus; J. Mg.). Niisiis *-m-* ~ *-mm-* vaheldusel mõonatakse *m*-i iseloomust tingitud foneetiliste vahelduspõhjuste olemasolu. Neidsamu peaks olema võimalik omistada ka homorgaansete *-m-* ~ *-v-* häälikute vaheldusele, kõnelematagi tuntud ja mitmest uurijast tänini tunnustatavast *m*-i astmevahelduse küsimusest, mis selles ühenduses, kui üks kõnealuse vahelduse (kuigi ehk asjatult) levinud seletuskatse, väärinuks mainimist.

Lk. 244 labiaalvokaalsetest naabrustest tingitud *-v-* kaoga seletatavaid juhtumaid *kazūvṇ* 'kasvavad' (< **kasvū-*), *kazūṇ* 'kasvaja', *karūnē* 'karvane; kare, karm' (< *karvunēn), *kōrūnē* 'leiva-

kõrvaline' (< *korvunen) tuleks allakirj. arvates kindlasti seletada teisiti, sest pole alust neid rekonstrueerida *u*-lisiks 2. silbis (küsimusse võiks tulla hädavaevu ehk 2. sb. -oi). Lähtekohaks tuleb võtta pigemini sisekaolised **kasv(a)vad*, **karv(a)ne*, **kõrv(a)ne* > *kasuvad*, *karune*, *kõrunne* (*kõrunne*), s. t. sõna seeski on silbilõpuline -v- > -u-ks vokaliseerunud, samuti nagu sõnalõpuline -v (vrd. ibid. *ladū* 'latv' jm. näited). See on seda loomulikum, et hiis ja selle naabruses lääne-eesitis on just võimalikud seda tüüpi sisekaolised adjektiivid (tüüp *vilne*, *kolne* pro *villane*, *kollane*) ja praesens pl. 3. isiku vormid (*añduvad* pro *annavad*). Seda *v* arengu oletust kinnitab ka paralleelne *j* > *i* vokaliseerumine eestis näit. tuntud adjektiivides *naline* < **nalj(a)ne*, *hiline* < **hilj(a)ne* (vrd. eespool *nali*-sõnas sõnalõpulise *j* > *i* arengu käsitelu).

Lk. 245—246 lausefoneetilise sõnaalgulise *v*- tekke puhul (näit. *õ volle* 'õõ oli') pole päris õige öelda, et „sama nähtust esineb ka hiivi keeles“, sest lv. *v*- tekkel on teised eeldused. — Eksiteele võib viia järgmine sõnastus lk. 248: „Eesti keele fonoloogiline struktuur ei luba, et lühikese ja pearõhulise vokaali järel esineks *G, D, B* või *k, t, p*. Selles asendis esineb ainult pikk konsonant.“ Mõeldud on muidugi tuntud tõsiasja, et lühikese päärrõhulise vokaali järel sõna lõpul ei saa esineda *G, D, B* (vrd. seevastu *igā, tubā, padā* jne., milledes küll *G, D, B* esineb lüh. päärrõh. silbi järel kõigiti ootuspäraselt).

Lk. 260—261 hiisu kahe päämurde (läänemurre — Emm, Rei ja idamurre — Phl, Kas, Käi) erijoonte kokkuvõtliku analüüsi, muide kõigiti asjaliku, puhul peab märkima, et see eespool teoses käsiteldud rikkaliku ainekliku najal oleks võinud olla tühjendam, üksikasjusse tungivam — puudutatud on ainult pääerinevusi. Murrete pääpirjooned tulevad siiski selles konseptiivseski ülevaates ilmekalt esile. — Hiisu eri murdealade asustusprobleemi lahendamisega (Hiiumaa asustuse saaremaise päritolu tõestamisega) lk. 262 j. jääb lugeja rahule, kuigi kipub päle tunne, et argumentatsioon võinuks (näit. kohanimede võrdluse osas) olla veidi tihedam; ms. ka sõnageograafilist argumenteerimisainest oleks autoril kui murde põhjalikul tundjal olnud vahest seejuures võimalik rakendada. — Siis lk. 267 see huvitav ja võimalik, aga kahjuks jällegi liiga napil keelelisel võrdlusainestikul baseeruv Põhja-Eesti ranniku asustus-elementide konstateering Hiiumaal, mille puhul esialgu jäävad küll kahjuks ja paratamatult lahtiseks asustus-kronoloogilised küsimused, kuna soomepärase P.-Eesti rannikuasustuse enda siirdeprobleem on kronoloogiliselt lahendamata. Põgusa, täiesti teenitud tähelepanu osaliseks saavad lõppeks ka Hiiumaa ja Soome (soome- ning rootsikeelse asustuse, lk. 268—269) ja hiisu ning eesti-rootsi suhted (lk. 269—270), mis viimased on dr. A-lt käsitlemist leidnud juba mitmes varasemas uurimuses. Saaremaa-Hiiumaa murrete ja lv. keele ühisjoonte küsimus jääb lk. 271 oma olulises osas küll lahtiseks, aga selle esialgu värske probleemi lahtimuukimist küll vaevalt saabki oodata kõnesolevalt murdeuurimusest.

Vaadeldud eespool rida pisemaid ja mõningaid suuremaid dr. A. teose vaieldavusi, lõppeks lubatagu veel nimetada mõnd üldisema iseloomuga tõsiasja. Ladusalt, hästi loetavalt, kohati väitekirja kohta liigagi populaarselt kirjutatud teoses on mitmeid sõnastuslikke komistusi (vrd. juba mõnd punkti eelõeldust): lk. 3 väljend „keskpärane põhja-eesiti murre“ manab meelde asjatu väärtusehinnangu (= halvavõitu!), mida autor pole mõelnud; afektiivset laadi „õige“

ja „väga“ esinevad muidu objektiivses käsitluses tihti asjatuultki (näit. lk. 196 öeldakse *t-t* artikuleerides olevat „keeleots õige kaugel väljas“, mida juuresolev pilt ei saa muidugi tõestada; lk. 201 lausutakse, et „üksikklusiili esinemine on väga piiratud“, kuid sõna-alguline *k-*, *t-*, *p-*, sõnaseemine *-hk-*, *-sk-*, *-ht-*, *-st-* pole ju hiisuki sugugi haruldused, jne.); liiga üldistavat laadi tunduvad mõned väited e. ühiskeele kohta (näit. lk. 145, alam., et „kuuldub üldiselt“ hääldamine *tugeftama*, *mugaftama* *f*-ilisena, lk. 246, et hääldamine *raffâz* : *raffa* pro *rahvas* jne. esinevat „laialt Põhja-Eestis ja ka ühiskeeles“ jm.). Vaadeldavate küsimuste eelkäivate käsitluste tsiteerimisel annab autor ennem küll liiga vähe kui palju. Liiga üldiselt on tema keeleajalooliseks lähtekohaks Kettuse õpiraamatuks kirjutatud EKÄH, kuigi eesti murrete ja eesti sõnavara kohta käiv erikirjandus on õnneks või õnnetuseks nii piiratud, et täpsema bibliograafia esitamine niisugusele pikeemat aega teotsenud uurijale kui dr. A. kahtlemata ei tooks suurt vaeva. Näiteks mainitagu vaid lk. 451 e. *jalge*-tüüpi pl. gen. käsitelu ainult EKÄH tsiteerimisega, kuigi juba Setälä ÄH 96 ja Kettuse Kodavere-uurimusiis kui puht-teaduslike kavatsustega teoseis on sellest juttu. Tugeva-astmelise e. inessiivi ala on EKÄH-s 95 liiga üldistavana käsiteldud, nii et autori kui e. keele eriuurija viide sellele lk. 218 ei rahulda. Hiiumäe *näärä* 'uusaasta' etimoloogiseerimisel poleks paha teinud viide Ojansuu le kelle sn. eelnevale käsitlejale, ja mõne alamsaksa laenu puhul oleks võidud ehk mainida isegi populaarset Schlüter'it (ÖES-i Aastar. 1909, 1—45) jm. Ka lähemate sugukeelte tuntud häälikuseikade tsiteerimine oleks mõnel lisapuhul olnud kasuks hiium. struktuuri võrdleval selgitamisele, näit. Rootsiküla m. rootsimõdulise *e ~ ä* segunemise (lk. 79 *te* 'täkk' ~ *tä* 'tekk') puhul oleks olnud kinnitav ja õpetlik võrdlus edela-sm. rootsipäraste murretega (vt. Ojansuu, Suomen lounaismurt. äännehist., Vokaaloppi 40 jj., 41 Sauvo *näijä hejkke* pro *neljä hejkke* jm.). Samuti oleks lk. 185 käsiteldud hiium. *luyäv* spirantse tüüpi puhul maksnud meelde tuletada tuntud tõsiasi sm. vana kirjake. ajaloost. Äimä foneetikaõpperaamatule YFOK-le kuluks mõnikord viide eriti lmsm. (eesti, sm. jne.) nähtusi puudutavaks osades, näit. lk. 207 *t* ja *n* artikulatsiooni puhul Äimä t. lk. 127—128 ja 109—110. — Lk. 240 *ψ*-hääliku puhul vrd. sm. vastet Äimäl tsit. t. 124 jne. Naabermurdeist oleksid Läänemaa murded väärinud konsekvantsemat silmaspidamist hiium. häälikunähtuste geograafilise leviku ja kronoloogia seisukohalt (näit. *se*-illatiivi puhul lk. 219, *lehëm*-tüüpi švaa käsitlemisel lk. 153 jne.). Lmsm. häälikuteloo paari võrdlemisi keskse probleemi puhul paistab juhuslikku laadi, provisoorse alustiku põhjal ulatuslike järelduste tegemist, mis ise-endast võivad olla õnnestunudki, ent vajavad süsteematilisemat järeluuringut (lmsm. geminatsiooniprobleem lk. 147—148, eL vokaalvaheldus *rîh ~ rihê* lk. 148). Edasi oleks kohati soovivat olnud näitestikku eri silbiasendite vm. kohaselt grupeerida (näit. lk. 198 *D*, 217 *Z* jt. häälikute esituses). Teose mahtu oleks mõnevõrra saanud kokku tõmmata mõningate korduvuste ärahoidmisega (näit. on tarbetu Hiiumäe Soome kultuur- ja kaubasuhte käsitletu osaline kordamine lk. 18—19, kui lk. 268—269 see on niikuinii oma õigel kohal olemas) ja lühendite rakendamisega (näit. alati korduvate Hiiumaa külanimedega, keeltenimetustega [eesti, soome, rootsi jne.] jm. alal). Dr. A. töö latusas keelelises küljes torkavad

silma mõned tarbetud fennismid (näit. predikaaditäide lk. 147 „need on vana eesti keele pärandust“; prees. 3. isiku sage impersonaalselt tarvitamine passim teoses, näit. *kohtab* jm., passim teoses üksiksõnad nagu *kirjur*, *kirjavus*, aina tähend. 'alati', lk. 271 *siirdlaste* 'kolonistide' jm.). Läbi on libisenud siin-sää! trükivigu, mille õiendust ei leia trükivigade loetelus, näit.: lk. 24, 2. r. alt sõna 'tul-lakse' järel puudub koma, lk. 25, 3. r. alt taas on tarbetult koma sõna *kiiputtu* järel, lk. 93, 6. r. ül. *leṛḍ* pro *leṛD*, lk. 95, 4. r. a. „peegel-dab vanu... vaheldust“ pro 'p. vana... v.', lk. 122, 3. r. a. „eesti e > ö“ pro „eesti e > ö“ jm. Üldiselt pole trükivigu väga palju, üldse võib teose tehnilist külge pidada täiesti rahuldavaks. Ka kaasuuri-jate tsitaadid on täpselt toodud, vt. siiski lk. 141 (keskel) S e t ä l ä YSÄH tsitaadis vähemaid ebatäpsusi.

Kahtluste ja vaieldavuste loend kõnealuses väitekirjas, nagu eelnevast näeme, venib sihilikku venitamisetagi kaunis pikaks. Õnneks on eelmiste arvustuse märkmete hulgas rida pisipunkte, võimalikult on nende seas ka seisukohti, mida autor oma teosele lähemal seisjana võib väita vaieldavaiks või koguni väärkäsitusest johtunuiks. Autori tehtud suure töö väärtust seda laadi arvustus-märkmed ei suuda ega taha maha kiskuda. Kuid allakirjutanul on tööga tutvumisest mulje, et selle trükiviimistluseks autor oleks pidanud võtma enam aega, nii et selles polnuks nii suurel hulgal ruttamise jälgi. Arvustaja traagika seisneb kord juba selles, et tuleb teataval määral norivalt suhtuda arvustatavasse teosesse. Allakirj. peab lõppeks ikkagi hää meelega möönma, et dr. A. teose kiiduväärsused kaaluvad kindlalt üles selle vaieldavused ja võimalikud vead. Kahjuks pole siin mahti teose teenuslike külgi üksik-asjaliselt loendada. Rõhutamata ei saa jätta teose uudislikku kaksikiseloomu: see on ühtlasi foneetiline ja keeleajalooline uurimus. Hiiu murrete foneetilise ülevaate kõrval see annab nende murrete destsensilise ajaloolise ülevaate, kuigi viimase mõningate lünkadega. Kuigi ms. eksperimentaalfoneetilised sugemed töös on tugevasti esindatud, kuulub see iseloomult ajaloolise foneetika (Ä i m ä terminid tarvitades) valdkonda. Teose foneetilise osa kohta on allakirjutanul olnud vähe märkusi teha, osalt seepärast, et ta peab möönma enda vähiklust sel alal, päämiselt siiski selle tõttu, et teose foneetiline külg — on ju autor ettevalmistuselt foneetik — jätab kõigiti soliidse mulje. Juba autori poolt esitatava pikkade kuude jooksul kogutud hiiu murdeainestiku enda väärtus, transkriptsiooni täpsus ning usaldatavust, näitestiku leksikaalsetki huvitavust jm. silmas pidades, on esmajärguline, eesti senise murdeuurimise saavutustega võrreldes ületamatu. Eriti hiiu vokalismi keerukust silmas pidades pole autori ülesanne olnud kõige kerge-maid. Läbilõige hiiu murdeist siin on seda nauditavam, et on pidevalt jälgitud ka eri generatsioonide keelt, on kasutatud ka murdeid valgustavaid arhiivide (Riigi Keskarhiiv, ERA) andmeid jne. Teistest e. murdeist on Saaremaa murded saanud teenitud tähelepanu osaliseks ja e. ühiskeelegi elulisimad hääldeprobleemid on töös — enamasti usaldataval eksperimentaalsel alusel — lahendatud. Mainimist väärib ka, et esimese eestikeelse foneetikateadusliku tööna käesolev teos on pidanud iseseisvalt lahendama foneetika eestikeelse terminoloogia küsimusi ja on (paari erandit arvestamata) selles osas üldiselt õnnestunud. Paljud üldfoneetilisetki huvitavad e. foneetika probleemid on siin esmakordselt võetud ulatus-

likumale, kindlal eksperimentaalfoneetilisel põhjal baseeruvale vaatlusele (näit. koronalisatsioon, pikkade vokaalide nn. „kahetipulisus“, vokaalide reduktsioon ja nasalisatsioon, sandhiprobleemid jne.). Kõnelemata mõnegi hiiu laensõnaprobleemi (eriti alamsaksa laenude alal), Hiiumaa asustuskiisimuse jms. õnnestunud lahendamisest. On vaidlematu, et dr. A. teos kujuneb tähtsaks edasivii-vaks ja eeskujuna kasutatavaks teguriks meie järgnevas murdeuurimisperioodis. Eriti just seda arvestades on allakirj. pidanud oma arvustajakohustuseks võrdlemisi pikalt peatuda töö (esma-joones võrdlev-ajaloolises osas leiduvail) puudusil, millede levimine võimalikesse „epigoontöodesse“ poleks soovitav. Kõigest öeldust peaks olema vist selge, et kõnealune väitekiri on õige probleemide-rohke ja mitmepalgeline teos. Sellesse haaratud probleemide hul-gast sõltubki osalt, et iga probleem pole saanud soovitava süvene-mise osaliseks. Autor on oma seniseги produktsiooni põhjal tuntud osava probleemideleidjana, samasugusena ta esneb ka siin väite-kirjas. Probleemidelahenduse õnnestumisel on oluliseks teguriks süvenemine, sellele tuntud tööle julgeb allakirjutanu tähelepanu juhtida, lõpetades käesolevad, siirast tööotsingupüüüst dikteeritud read.

J. Mg.

Vastutav toimetaja: Joh. V. Veski.

Väljaandja: Akadeemiline Emakeele Selts.

Eesti Kirjastusühisuse „Postimehe“ trükk, Tartus. 20. IV 1940.

SOOME-EESTI SÕNARAAMAT

Toimetanud JUULIUS MÄGISTE

Nimetatud sõnaraamat ei ole üksnes kuiv sõnadekogu, vaid selles leidub rohkesti kõnekäände, lausenäiteid, käändetarvitamise näiteid verbide juures, idiomaatilisi väljendusviise ja muud mitmekülgset ainekikku, mis on tähtis õppijaile, tõlkijaile ja kõigile keeletarvitajaile. Silmas on peetud ka igakülgselt teaduslikku terminoloogiat. Peale muu sõnavara sisaldab sõnastik ka valiku kohanimesisid ja kõige tarvitavamaid soome sõnalühendeid. Autorit peetakse heaks soome keele ja soome murrete tundjaks. Teos on ainulaadne ulatuselt, ajakohasuselt ja kompetentsuselt.

AKAD. EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS, TARTUS 1931.

VIII+688 lk., alandatud hind 7 kr.

Muid Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetisi:

Eesti nimi. Valik uusi perekonnanimesid. Toimetanud J. Mägiste ja E. Elisto. Hind 50 senti.

Eestipäraseid eesnimesisid. Toimetanud J. Mägiste. Hind 50 s. Eelmiste kirjastaja: Nimede Eestistamise Liit, Vene 23, Tallinn.

Soome kirjastik. Nr. 2, 3, 4, alandatud hind ä 10—15 s.

Liivi lugemik I—IV, ä 25—40 s. Setu lugemik I, II. Hind 50 ja 75 s.

Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. A. Saareste ja A. R. Cederberg. Vihk I. Hind 2 kr. — Vihk II. Hind 2 kr. 50 s.

Esimese eestikeelse raamatu, Wanradt-Kõlli katekismuse keelest. A. Saareste. Hind 40 s.

Keel ja loogika. A. Koort. Avec un résumé. Hind 50 s.

Eesti keeleala murdelisest liigendusest. (Kolme kaardiga.) Albert Saareste. Avec un résumé. Hind 60 s.

Kümne aastat eesti murrete süstemaatset kogumist. A. Saareste. Avec un résumé. Hind 50 s.

Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 40 s.

Eesti saama-futuuri algupärasid ja tarvitamiskõlblikkusest. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 50 s.

Adjektiiv-tribuudi kongruentsist eesti keeles. R. Nurkse. With an English Summary. Hind 1 kr.

Intonaatlooni, kvantiteedi ja dünaamilise rõhu suhteist eesti keeles. E. Põldre. Avec un résumé. Hind 40 s.

Õpetatud Eesti Seltsi 100-aastasest tööst keeleteaduse alal. A. Raun. With an Summary. Hind 40 s.

Eesti keele mitmest palgest. A. Saareste. Avec un résumé. Hind 25 s.

J. V. Veski ja eesti oskussõnastikud. A. Kask. Avec un résumé. Hind 40 s.

Eesti *se-, ske-, kse-*verbide konsonantse liitumise esindusest. M. Toomse. Avec un résumé. Hind 60 s.

Teise silbi poolpikk vokaal eesti keeles. Ö. Sõster. Hind 30 s.

Ülevaade 1056 keskkooliõpetaja õigekirja ning õigekeelsuse tasemest. E. Nurm. Avec un résumé. Hind 50 s.

Keele osat vaimu arengus. A. Saareste. Avec un résumé. Hind 50 s.

Piibli keelest. Kahesaja-aastast eestikeelset piiblit mälestades. Hind 3 kr.

Ladu: Akad. Kooperat. raamatukauplus, Ülikooli 15, Tartu.

Kõigilt siinseilt väljaandeilt ant. A. E. Seltsi liikmeile 20% hinnaalandust, välja arvatud Eesti nimi ja Eestipäraseid eesnimesisid (vt. ülal). — SOOME-EESTI SÕNARAAMATULT ka „Eesti Keele“ tellijaile 20% (s. o. 1 kr. 40 s.) hinnaalandust.

EESTI KEEL

(Akad. Emakeele Seltsi ajakiri, XIX aastakäik, 1940)

ilmub aasta kohta kaheksa numbrit, à 24—32 lk., kokku 192—256 lk. Kevadsemestril antakse välja neli, sügispoolaastal neli numbrit.

Tellimishind aastaks sisemaale 3 kr., välismaale 4 kr., pooleks aastaks sisemaale 1 kr. 50 s. Üksiknumbri hind 40 s., kaksiknumber 80 s. — 1 kr. Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised ja linnades suuremad raamatukauplused. Üksikuid numbreid on müügil Tallinnas Tall. E. Kirj. Üh. „Päevalehe“, Tartus o/i. „Noor-Eesti“ ja Akad. Kooperatiivi raamatukaupluses. Viimases ka talitus (Tartu, Ülikooli 15, tel. 63).

Varemad aastakäigud:

- I—IV aastak., 1922—1925, à 192 lk.,
brošeeritud, hind à 2 kr.
- V—VIII aastak., 1926—1929, à 256 lk.,
brošeeritud, hind à 2 kr. 75 s.
- IX—XV aastak., 1930—1936, à 192 lk.,
brošeeritud, hind à 2 kr. 20 s.
- XVI—XVII aastak., 1937—1939, à 256 lk.,
brošeeritud, hind 3 kr. 50 s.

Ilmunud broš. aastakäikudelt raamatukogudele ja koolidele 15 %, Seltsi liikmeile 20 % hinnaalandust. Saada Akad. Kooperatiivi raamatukaupl.

Erisoodustused:

„Eesti Keele“ 1940. aastakäigu tellijaile annab AES võimaluse saada EK neljast esimesest aastakäigust vabal valikul kaks tasuta (saatekulude vastu), peale selle osta viendat, kuuendat ja seitsmendat aastakäiku poole hinnaga, s. o. à 1 kr. 60 s. — kirjalikult soovi avaldades ning raha ette saates või isiklikult (tellimiskviitungi ettenäitamisel) Akadeemiliselt Kooperatiivilt. Soome-eesi sõnaraamatult (vt. eelmisel leheküljel) saavad EK tellijad 20 % (1 kr. 40 s.) hinnaalandust — Akadeemilisest Kooperatiivist.

EESTI KEEL

kui ainuke keeleline ajakiri Eestis

taotleb kahesuguseid sihte: 1) avaldada teaduslikke uurimusi eesti keele ning sugukeelte alalt, käsitledes ka üldkeeleteaduse probleeme, ja 2) võimalust mööda rahuldada tarvet puhtõigekeelsusliku ajakirja järele.

EESTI KEELES

leiavad käsitlemist õigekeelsuse ning keele tegeliku korralduse küsimused. EK-s avaldatakse Akad. Emakeele Seltsi juhatuse ja E. Kirj. Seltsi Keeletoimkonna keelelisi otsuseid ning reegleid.

EESTI KEELES

ilmub tarvidust mööda keelelise kirjanduse, eriti tegelikku tarvituse minevate teoste (käsi- ning õpiraamatute) arvustisi, murdetekste, ülevaateid tööaladelt jne.

Toimetus: Tartu, Rüütli 24, III kord. Tel. 22-81 (peatoimetaja).

HIND 80 SENTI.